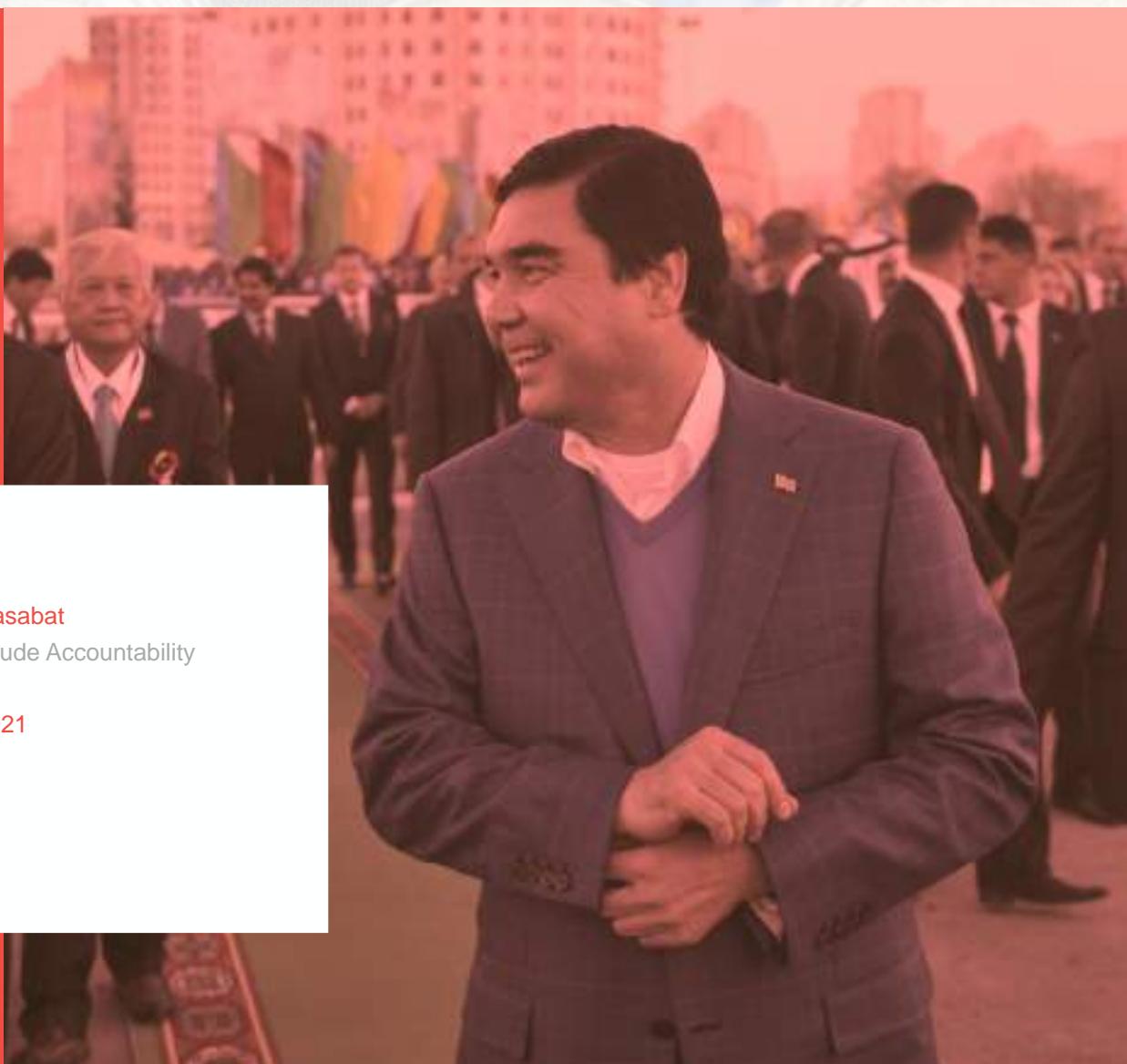

Türkmenistan: Kleptokratiýa nusgasy

Hasabat

Crude Accountability

2021

CRUDE ACCOUNTABILITY

Çap eden: Crude Accountability

Awtorlyk hukugy © 2021 Crude Accountability

Bu hasabat çeşme/awtorlar tarapyndan ykrar edilýänçä salgylanylyp ýa-da götürürlip bilner. Crude Accountability hasabatyň mazmunyna jogapkärdirciliği doly öz üstüne alýar. Hasabatda görkezilen maglumatlaryň doğrulgyny üpjün etmek üçin ähli tagallalarymyzy etsek-de, ýalňyşlyklar, säwlikler ýa-da gapma-garşylyklar üçin jogapkärcilik çekip bilmeris. Bu hasabatyň nusgalary crudeaccountability.org sahypasynda elýeterlidir.

Neşir edildi: Crude Accountability

Awtorlyk hukugy © 2021 Crude Accountability

Mazmuny

Sözbaşy	05
Esasy netijeler	06
Giriş	07
1-nji bap. Türkmenistanyň gizlin ykdysadyýeti	11
2-nji bap. İşewür gatnaşyklary üçin dünýädäki iň ýaramaz ýer	43
3-nji bap. Türkmenistan şirketi: Prezidentiň maşgalasy	73
4-nji bap. Türmede oturan hökümét işgärleri we olaryň jenáýatlary	107
Netije	119

Biz kim

“Crude Accountability” daşky gurşaw we adam hukuklary boýunça iş alyp barýan guramadır. Bu gurama Hazar we Gara deňiz sebitlerinde ýasaýan jemgyyetler bilen işlesýär we ýerli tebigy baýlyklara abanýan howplara, olaryň saglyga ýetirýän ýaramaz täsirlerine garşıy goleşyärlär.

Biz näme bilen meşhullanýarys

“Crude Accountability” ýerli, milli, sebit we halkara derejelerinde adalatly we ekologiya taýdan durnukly işjeň jemgyyetler we guramalar bilen hyzmatdaşlyk edşär.

Subut et kampaniýasy

2013-nji ýıldan başlap “Crude Accountability” “Olary diri görkeziň!” atly kampaniýasynyň esaslandyrıjy agzasy boldy. Kampaniýa türkmen türmelerinde uzak möhletli azatlykdan mahrum edilen köp sanly tussagyň hukuklaryny goramak üçin iş alyp barýär. Höküm çykarylandan bări olar barada hiç hili maglumat ýok.

bu sahypa ýörüte boş galdyrylýar

SÖZBAŞY

“Crude Accountability” dünýäniň iň ýapyk we repressiw ýurtlaryndan biri bolan

Türkmenistanda korrupsiýa we kleptokratiýa (ogrular häkimligi) baradaky

“Türkmenistan: Kleptokratiýa nusgasy” hasabatyny buýsanç duýgusy bilen hödürleyär.

Türkmenistanyň ykdysadyýeti uglewodorod resurslary bilen dolandyrylyar, şol sanda tebigy gaz we nebit eksporty jemi içerki önümiň 25 göterimini emele getirýär. Bu pullar 5 million ilatyna peýda getirmegiň deregine, prezident, onuň maşgalasy we iň ýakyn adamlary ýaly az sanly elitany baýlaşdırýar.

Ýolbaşçylaryň şahsy baýlygyny artdyrmak we halka peýdasy degmeýän dereksiz taslamalary maliýeleşdirmek bilen bir hatarda, Türkmenistanyň halkyny gorkuda hem garyplykda ýaşatmak üçin bu pullar ýapyk, rehimsiz we repressiw türme režimini, adalatsyz hukuk ulgamyny we beýleki mehanizmleri maliýeleşdirmek üçin ulanylýar.

Türkmenistanda garaşsyzlygyň 30 ýylynda bary-ýogy iki sany prezident boldy. Olaryň ikisem şahsyéty kultlaryny döretdiler; gorky bilen höküm sürdürüler; garaşsyz žurnalistikany, syýasy oppozisiýany we raýat jemgyétini basyp ýatyrdylar; ikisem şübheli usullar bilen ummasız şahsy baylyk toplady.

“Crude Accountability” 2003-nji ýıldan bări ekologiýa babatda howply taslamalaryň täsirinden zyýan çekýän Hazar ýaka ilatyna kömek edip gelýär. Bu işi alyp barmak raýat jemgyéti ýok diýen ýaly Türkmenistanda aýratyn hem kyn boldy. Hökümet garaşsyz raýat toparlaryny ýatyrdy, aktiwistleri we alymlary repressiya etdi we uglewodorod resurslaryndan bay bolmaly ýurduň raýatlaryny aşa garyplykda saklady.

Türkmen hökümetiniň korrumplenen we zelel ýetirýän amallary adam hukuklaryna ters gelýän zor bilen ýitirim edilmekligi öz içine alýar. “Olary diri görkeziň!” atly kampaniyasynyň esaslandyryjy agzasy hökmünde “Crude Accountability” ýüzden gowrak adamyň ýitirim edilendigini dokumentleşdirdi. Aklawjynyň hyzmatyndan, deňişli lükmançylyk kömeginden, hossalrlary bilen görüşmek, bukjá ya-da hat alyşmak

hukugyndan mahrum edilen adamlary saklanýan rehimsiz türme ulgamyny döretmek we olary goldamak işleri korrumplenen pullar, uglewodorodlardan gelýän girdejiler we beýleki mekir ýollar arkaly maliýeleşdirilýär.

Bu hasabat häzirki Türkmenistanda agzalan meseleler bilen bagly kabir möhüm soraglary öwrenýär. 1-nji bapda Türkmenistanyň gizlin ykdysadyýeti suratlandyrylyar, pul nirä sarp edildi, ykdysadyýet näme üçin ýurduň raýatlaryna peýda getirmeyär diýen soraglar berilýär. 2-nji bapda korrupsiýa garamazdan Türkmenistanda iş alyp barýan anyk kompaniyalara garalýar. 3-nji bapda prezidentleriň maşgalalary barada giňişleýin maglumat berilýär. Bu maglumatlar ilkinji gezek bir hasabatyň çäginde berilýär, şeýle hem maşgala agzalary bilen Türkmenistanyň ykdysady we syýasy ulgamyna dahilly korporatiw we beýleki guramalaryň arasyndaky baglanyşyk beýan edilýär. 4-nji bapda adam hukuklarynyň bozulmagy, esasanam zor bilen ýitirim edilmek meselesi gozgalýar we bu aýylganj jenaýaty ýurduň ykdysady we syýasy elitasy bilen baglanyşdyryár.

Barlaglarymyzyň görkezişi ýaly, Türkmenistanda bolup geçýän hyýanatçylyklar boşlukda bolup geçmeyär. Halkara aktýorlar - korporasiýalar, hökümetler, maliye guramalary we hökümetara guramalar - türkmen ýolbaşçylary bilen yzygiderli gatnaşykda bolýarlar. Bu halkara guramalary ýurduň elitasyny baýlaşdırýan we güýçlendirýän korrupsiýa we kleptokratik amallara şärik bolmak bilen korrupsiýanyň, kleptokratiýanyň, adam hukuklarynyň bozulmagyna we Türkmenistanda garyplygyň dowam etdirilmegine hem-de güýçlenmeginde bilkastlaýyn gatnaşyalar.

Kate Watters, Crude Accountability guramasynyň dolandyryjy başlygy

Esasy netijeler

Türkmenistan kleptokratiýa, ogurlar häkimligi, bu ýerde döwlet girdejileri ogurlanýar we prezident Berdimuhamedow dereksiz taslamalara milliardlarça dollar sarp edýär. Şahsyét kulty ozalky prezident Saparmyrat Nyýazowyňky bilen bäsleşýär we güýcili howpsuzlyk gullugy başgaça pikirlenmäge, söz azatlygyna ýa-da syýasy plýuralizme ýol bermeýär.

Ykdysady taýdan bu ýurt dünýäde iň gizlin, ýapyk ýurtlaryň hataryndadır

we prezident Berdimuhamedowyň döwründe has gizlin boldy. Ykdysady ösüş, milli býudjet, nebit we gaz girdejileri ýa-da walýuta ätiýaçlyklary barada ygtybarly maglumat berilmeyär.

Halkara maliye guramalarynyň maglumatlary **2015-nji ýylда Türkmenistanda takmynan 35 milliard dollar daşary ýurt walýutasynyň bardygyny görkezýär.**

Ýurduň häzirki yüzbe-ýüz bolýan agyr ykdysady krizi bu seridäniň nádogry ulanylandygyna we ýalňyş dolandyrylandygyna şayatlyk edýär. Onuň näçe möçberiniň galandygy näbellidir.

Türkmenistanyň girdejisiniň köp bölegi Hytaýa gaz satmaklyga bagly bolup durýar.

Yöne Hytaýyň geljekde gaza islegi bilen baglanyşkly meseleler açyklygyna galýar hem-de Türkmenistan öz ykdysadyýetini nebit we gaz eksportyndan daşlaşdyrmasa, ýurt çuňnur ykdysady howp astynda galar.

Türkmenistanyň gaz eksport girdejileriniň aglabá bölegi Frankfurtda ýerleşýän Doýce Bankdaky döwlet hasabyňa geçýär.

Doýce Bank dünýädäki iň ýaramaz režimleriň birine hyzmat edýän esasy bankir hökmünde öz iş usullary barada adam hukuklary boýunça we korrupsiýa garşı iş alyp barýan guramalar bilen işleşmekden yzygiderli ýüz

öwürdi.

Berdimuhamedow töweregindäki nebit-gaz pudagyny üýtgedip,

Uglewodorodlary dolandyrmak we ulanmak boýunça döwlet gullugyny ýatyrydý we alyp barýan işleri, girdejileri, çykdaýylary ýa-da dolandyryş geňeşi barada hiç hili maglumat çap etmeýän NAPECO atly kölegeli milli kompaniya döretdi.

Prezidentiň maşgalasy ýurduň esasy kärhanalaryna gözegçilik edýär.

Bu gözegçiliğiň başynda prezidentinň baş uýasy, hususan hem uly aýal dogany Durdynabat, onuň adamsy Annanazar Rejepow we ogullary Şamyrat we Hajymyrat Rejepow dagy durýar. Berdimuhamedowyň oglы Serdar geljekde kakasynyň wezipesini ýerine ýetirmek üçin tayýarlanýan diýiliň hasaplanýar.

Prezidentiň maşgalasyndan başga ýurtda iň güýcli adam Wiktör Hramowdry.

Oı Niýazow öлenden soň prezidentiň geňeşcisi wezipesini saklap galypdy. Berdimuhamedowyň nebit we gaz meseleleri boýunça geňeşcisi, "Areti" (öñki ady Itera) kompaniyasyna degişli Igor Makarov hem prezidentiň esasy kärdeşi we maliye işleri boýunça kömekçisi bolup durýar.

Korrupsiýanyň we repressiýanyň bu nusgasyna garamazdan, köp kompaniyalar hazırlaçlı Türkmenistan bilen işleşmäge synanyşýarlar.

Korrupsiýanyň we repressiýanyň bu nusgasyna garamazdan, köp kompaniyalar hazırlaçlı Türkmenistan bilen işleşmäge synanyşýarlar.

Köpüsi öñki döwlet işgärlerinden bolan iň azyndan 95 adam daşarky dünýä bilen aragatnaşykdan mahrum edilip, türkmen türmelerinde saklanmagy dowam etdirilýär,

hat-da olaryň diridigi ýa-da dünýeden ötendigi barada maglumat hem berilmeyär.

Giriş

Türkmenistan dünýäniň iň gizlin we repressiw ýurtlarynyň biridir. Köp adamlar bu Merkezi Aziá döwletini diňe prezident Gurbanguly Berdimuhamedowyň üýtgeşik hereketleriniň üsti bilen tanaýarlar, onuň ýerine ýetirýän çykyşlary (aýdym-saz çykyşlaryndan başlap awtoulag ýarysyna we ýarag atyşyna çenli) döwlet telewideniýesinde görkezilýär. Şol meşhur wideo ýazgylar bu üznelikdäki ýurda belli bir derejede ünsi çekýän hem bolsa, günde bolup geçýän hakyky adam hukuklarynyň bozulmagyny gizlemek howpuny döredýär.

Türkmenistanda raýat azatlyklary ýok diýen ýalydyr, syýasy köplük we söz azatlygy düýbünden çäklendirilendir. Hatda hereket azatlygy hem çäklendirilýär. 20,000-den gowrak adamyň ýurtdan çykmagyny gadagan edýän “gara sanawyň” bardygy hakyndaky maglumatlar muňa şayatlyk edýär.¹ 2020-nji ýylدا “Freedom House” raýat azatlyklary we syýasy hukuklar nukdaýnazaryndan Türkmenistany hatda Demirgazyk Koreýadan hem pesde goýdy. Uruş sebäpli heläkçilige uçran Siriýa has pes baha alan ýeke-täk ýurtdur.²

Az ilaty bilen (2012-nji ýylyň ahyryna çenli 4,75 million töwerek)³) Türkmenistan gaz satuwyrndan gelýän girdejiden ykdysady taýdan gülläp ösmeli ýurt bolmaly, sebäbi gaz gorlarynyň möcberi boýunça bu ýurt dünýäde dördünji orny eýeleýär.⁴ Şeýle-de bolsa, ýurduň köp bölegi henizem esasy sanitariýa we yzygiderli elektrik üpjünçiliginiň ýetmezçiliginden ejir çekýär.⁵ 2017-nji ýyldan bări ykdysady çökgünlik köp sanly türkmen raýatynyň un we ýumurtga ýaly pes hilli subsidirlenýän önümleri satyn almak üçin uly nobata garaşmagyna sebäp boldy. Çünkü kommersiya söwda nyrlary orta gürpdäki adam üçin gaty ýokary hasaplanýar. 2019-nji ýylda gaty walýutanyň ýetmezçiliği bankomatlaryň önünde hem nobatlary emele getirdi. Netijede walýuta çekmegiň möcberi çäklendirildi, dollaryň gara bazardaky hümmeti resmi hümmetinden 10 esse ýokarlandy. Berdimuhamedowyň yylan eden gülläp ösýän döwründen has uzakda galmak bilen bu ýurt 2019-nji ýylyň maý aýynda Daşary syýasaty öwreniş merkezi tarapyndan "betbagtçylygyň bosagasynda" diýlip häsiýetlendirildi.⁶

Muňa näme sebäp boldy? Birnäçe ýyllap dowam edýän nädogry dolandyryş ulgamy, oýlanyşyksız çykdajylar we korrupsiýa, Türkmenistanyň kleptokratiýa döwleti bolmagyndan gelip çykýar. Bu ýagdaýda dolandyryjy elita öz güýjüni döwletiň tebigy baýlyklaryny ele almak üçin ulanyar we ilatyň hasabyna öz şahsy baýlyklaryny artdyrýar. Türkmenistanyň halkyna göni sarp edilmeli pullar ogurlanýar hem-de daşary ýurt bank hasaplarynda gizlenilýär, Ýewropada we ABŞ-da gozgalmaýan emlák satyn alynýar ýada prezidentiň şahsyét kultuny güýçlendirýän dereksiz taslamalara sarp edilýär. Ýurduň dolandyryş

¹ <https://provetheyarealive.org/the-iron-doors-of-dictatorship-systematic-violations-of-the-right-to-freedom-of-movement-in-turkmenistan/>, sahypa 3, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi. HRW olaryň sanynyň 5000 bolandygyny habar berýär. Serediň <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 12-nji martyna girdi.

² <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores?sort=asc&order=Total%20Score%20and%20Status>, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi. Güñorta Sudan we Eritreýa Türkmenistan bilen deň boldy (100-den 2-si). Hytaýyň awtonom sebiti bolan Tibete 1 bal berildi umuman Hytaý 9 bal gazandy.

³ <https://www.hronikatm.com/2015/02/rezulatty-perepisi-naseleniya-v-turkmenistane/>, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi.

⁴ <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-natural-gas.pdf>, sahypa 30, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi.

⁵ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr>, pdf, sahypa 40, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi

⁶ <https://fpc.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/FPC-Spotlight-on-Turkmenistan-publication.pdf>, sahypa 39, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi.

nusgasy halkyna hyzmat etmeýär we bu prezidentiň maşgalasy, hatda guramaçylykly jenaýat topary arkaly dolandyrylyan hususy kompaniya deňeşdirildi.⁷

Türkmen raýatlary dezinformasiýa ýa-da habarsyz dünýäde ýasaýarlar. Hääkimiyetler ýurtda koronawirusyň bardygyny inkär etmeklerini dowam etdirýärler. Hatda bu keseliň Özbegistandan gelýän tozan bilen ýaýramagynyň mümkindigini öňe sürüýärler.⁸ Türkmen halkyna ykdysadyýet, hökümet karzlary ýa-da çykajylar barada maglumat el ýeterli däl diýen ýaly. 2020-nji ýylyň býudjetiniň köpcülige ýetirilen görnüşinde doly maglumat berilmeýär, ol düşňüsiz we diňe iki sahypadan durýär.⁹ Ykdysady işlerdäki gizlinlik jogapkär işgärlere döwlet gaznalaryny jezasyz talamaga mümkünçilik döredýär. Şeýle-de, habar beriş serişdeleri barada aýdylanda, Merkezi Aziýanyň beýleki kleptokratiýalarynyň dolandyryjy elitalarynyň bikanun çykajylary barada köp sanly makalany tapyp bolýan bolsa,¹⁰ Türkmenistanyň hökümet işgärleri, olaryň maşgalalary we pullaryny nirede gizleyändikleri barada gaty az bilinýär. Hatda, Türkmenistan Serhetsiz diktatorlar: Merkezi Aziýada güýç we pul atly meşhur kitaba hem girizilmändir. Bu neşir sebitiň iň meşhur kleptokratlary barada bölümlerden ybarat.¹¹ Şonuň ýaly-da, derňew web sahypasyndaky Guramaçylykly jenaýat we korrupsiýa boýunça hasabat taslamasy (OCCRP) Azerbaýjanda, Gyrgyz Respublikasynda we Gazagystanda korrupsiýa gatnaşyklary barada köp mysallary görkezýär, ýöne Türkmenistan barada az maglumat berilýär.¹² Munuň bir sebäbi türkmen režiminiň aşa gizlinligindedir: söz azatlygy çäklendirilse-de,

Gazagystan we Özbegistan ýaly beýleki Merkezi Aziýa ýurtlarynda käbir garaşsyz çeşmeler maglumatlaryň ýygnalmagyna we çap edilmegine mümkünçilik döredýär. Käwagt anonym ýagdaýda edilýär. Türkmenistanda bolsa garaşsyz sesler ýok diýen ýaly: hökümetiň syýasatyna garşy çykan islendik žurnalist yzaranýar, türmä basylýar hat-da öldürülyär.¹³ Ýurduň daşynda bar bolan az sanly garaşsyz çeşme içерden howpsuz ýagdaýda alyp boljak maglumatlary ulanýar.

**Bu hasabat, mümkün boldugyndan,
Türkmenistanda korrupsiýa
barada maglumat boşlugyny
doldurmaga synanyşýar,
türkmen hökümetiniň
näceräk gazanýandygyna,
girdejiniň nähili
dolandyrlyandygyna we
puluň nämä sarp
edilendigine analiz beryär.**

⁷ <https://freedomhouse.org/country/turkmenistan/nations-transit/2018>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. Şeýle-de seret: Horák, Slavomír; "Türkmenistan: Režimiň mobilizasiýasy arkaly durnuklylyk", "Merkezi Aziýadaky Syýasy režimler we Neopatrimonializm: Güýç perspektivasynyň sosiologiyasy, redaktör: Ferran Izquierdo-Brichs we Francesc Serra-Massanssalvador, 2021, Palgrave Macmillan, s168: "Prezident ýa-da onuň ýakyn ýaranalary bilen ýakyn gaňaşygy bolanlar eldegrimesizlikten peýdalananýarlar we arkasynda" goragçy "bolany üçin bikanun girdejî gazanýarlar ... ýolbaşçylar piramidany emeldarlaryň howandarlaryna töлемek üçin işgärlerden para almaga rugsat beryär, höweslendirýär we talap edýär."

⁸ <https://cabar.asia/en/coronavirus-in-turkmenistan-politics-on-the-verge-of-crime>.

⁹ <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/291>, 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi.

¹⁰ Mysal üçin, <https://tashkenttimes.uz/national/4846-nearly-70-works-of-art-could-be-returned-karimova-s-geneva-villa>; <https://www.dailymail.co.uk/news/article-6401401/Oligarchs-luxurious-mansion-takes-shape-10-years-bought-Prince-Andrew-15-million.html>; <https://www.swissinfo.ch/eng/concerns-over-geneva-s-new-luxury-villa-owners/28615652>; <https://foreignpolicy.com/2014/06/10/the-corleones-of-the-caspian/>; <https://www.bbc.co.uk/news/uk-51809718>, <https://www.cityam.com/nca-defeated-in-unexplained-wealth-order-battle-to-seize-three-london-homes-worth-80m/>. Hemmesine 2021-nji ýylyň 12-nji martynda girildi.

¹¹ Heathershaw, John & Cooley, Alex; "Serhetsiz diktatorlar: Merkezi Aziýada güýç we pul", 2017, Yale Uniwersitetiniň Neşiri.

¹² Seret: <https://www.occrp.org/>

¹³ <https://www.rferl.org/a/1071322.html>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

Bu hasabat, mümkün boldugyndan, Türkmenistanda korrupsiýa barada maglumat boşlugyny doldurmaga synanyşýar, türkmen hökümətiniň näceräk gazanýandygyna, girdejiniň nähili dolandyrylyandygyna we puluň nämä sarp edilendigine analiz berýär.

Hasabatda ýurduň ilkinji prezidenti Saparmyrat Nyýazow tarapyndan döredilen parahor mirasy we onuň ýerine gelen prezident Berdimuhamedowyň kleptokratiýa ulgamy öwrenilýär. Şeýle hem, bu hasabat döwlet ogurlygyndan girdeji alýanlar baradaky maglumat boşlugyny doldurmak üçin esasy hökümət işgärlerine we Berdimuhamedowyň maşgala agzalaryna syn berýär. Şeýle hem, ykdysady jenayatlar üçin türmä basylan wezipeli adamlara syn bermek bilen, olara bildirilen aýyplamalary we häkimiýet başynda galanlar hakda näme aýdylýandygyny öwrenýär. Netijede, bu hasabat dünýäniň iň repressiw režimleriniň biri bolan Turkmen höküməti bilen aragatnaşyk gurnap, gazanç etjek bolýan hem-de türkmen döwletine haryt we hyzmat bermek arkaly eýýäm korrumplernen ulgamy has hem berkitmäge hyzmat edip, režime ýardam berýän kärhanalara analiz berýär.

Bu maglumatlaryň halkara ähmiýeti bar: Global Magnitskiý kanuny (GMA) ABŞ-nyň höküməetine dünýäniň islendik ýerinde hyýanatçylyklar bilen baglanyşykly korrumplernen hökümət işgärlerine sanksiýalary girizmäge mümkünçilik berýär. Ýewropa Bilelesiği we Beyik Britaniya hem şuňa meňzeş kanunlary tassykladylar.¹⁴ Britaniýanyň Düşündürilmédik baylyk hakyndaky buýruklyr daşary ýurt döwlet işgärleriniň baýlygynyň çeşmesiniň kanunydygyny subut edip bilmedik ýagdaylarynda hukuk goraýy edaralaryň işgärlerine raýat dikeldiš işleri arkaly emlägi ele salmaga mümkünçilik berýär. Britaniýanyň mundan beýleki kanunlary korrumplernen işgärlere we beýleki jenayatçylara garşy göremek üçin anonym ýagdayda daşary ýurtlarda mayá goýmak arkaly gazanan girdejilerini gizleýän gozgalmaýan emlák eyelerini hasaba almagy maksat edinýär.¹⁵ Bu hasabat Berdimuhamedowyň maşgala agzalarynyň atlaryny ýazga alýar, bu adamlar haçanda pullaryny Türkmenistandan çykarmaga synanyssalar düzgünleşdiriji pudaklaryň ýerine yetiriji işgärlerine kömek edýär.

Indi uzak wagt bari türkmen häkimiýetleri korrumplernen gatnaşyklaryndan toplan gazançlaryndan lezzet alýp gelýärler, jezazyz hereket edýärler, garyp raýatlarynyň bolsa liderlerine garşy çymak ýa-da synanyşmak üçin çäresi galmaýar. Şeýlelikde, bu hasabat dünýädäki iň ýaramaz režimleriň biriniň jogapkärleri baradaky maglumatlaryň ýaýradylyp başlanmagyny maksat edinýär.

**Indi uzak wagt bari
türkmen häkimiýetleri
korrumplernen
gatnaşyklaryndan toplan
gazançlaryndan lezzet alýp
gelýärler, jezazyz hereket
edýärler, garyp raýatlarynyň
bolsa liderlerine garşy
çymak ýa-da synanyşmak
üçin çäresi galmaýar.
Şeýlelikde, bu hasabat
dünýädäki iň ýaramaz
režimleriň biriniň
jogapkärleri baradaky
maglumatlaryň ýaýradylyp
başlanmagyny maksat
edinýär.**

¹⁴ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/07/eu-adopts-a-global-human-rights-sanctions-regime/>; <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8374/>. Iki sahypada 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

¹⁵ <https://www.gov.uk/government/consultations/draft-registration-of-overseas-entities-bill>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

1-nji bap
Türkmenistanyň gizlin
ykdysadyýeti

AŞGABAT, TÜRKMENISTAN: NYÝAZOWÝN BEÝIKLIGI 12 METR
YÜZI GÜNE TARAP DÖNYÄN ALTYN ÇAYYLAN HEÝKELİ
© SHUTTERSTOCK

Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlyklary, býudjetden daşary gazonalar we Doýçe banky

Maglumat ýetmezçiligi

Türkmenistan maliye taýdan bir tümlük ýerdir. Döwlet tarapyndan az mukdarda neşir edilýän maglymatlara bil baglap bolmaýar, sebäbi resmi görkezijiler hökümetiň bagtyýarlyk propagandasy üçin ulanylýar.

1991-nji ýylда garaşsyzlyk gazanylandan soň Saparmyrat Ataýewiç Nyýazow Türkmenistanyň ilkinji prezidenti boldy we ol ömrüniň ahryna, ýagny 2006-njy ýyla çenli wezipesinde işledi. Özboluşly gylyk-häsiýeti we şahsyét kulty bilen tanalýan (Berdimuhamedow tarapyndan göçürülen nusga) Nyýazow döwlete we onuň işine degişli köp maglumatlara döwlet syry hökmünde garady. Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda döwlet tarapyndan halk köpçüligine satyn almaga hödürleren statistiki kitapçalar çap sany az hem bolsa neşir edildi: 1993-

nji ýylда Türkmenistanyň Milli ykdysadyýeti (1994-nji ýylda neşir edildi) 400 nusgadan ybarat boldy. Şeýle-de bolsa, 1998-nji ýylda Nyýazow çykyş edip, islendik daşary ýurtlynyň bu kitapçalardan satyn alyp biljekdigine alada bildirdi we Milli statistika institutynyň ýolbaşçysyna käyinç yqlan etdi. Bular ýaly statistiki ýygynndlaryň köpçülige elýeterli bolmagynyň soňuna çykyldy; şondan bări kitapçalar diňe ýörite sanawa girizilen adamlara iberildi we neşirler ýörite belgilenip, olara "resmi taýdan ulanmak üçin" diýen möhür basyldy.¹⁶ Türkmen häkimiyetleri öz ýurduny oňaýsyz ýagdaýda görkezip biljek maglumatlaryň szymagy barada paranoid bolup galýarlar. Netijede, 2019-njy ýylyň maý aýynda "Azatlyk" radiosynyň maglumatyna görä, Türkmenistan Döwlet statistika komitetiniň öňki iki baştutany häkimiyetler tarapyndan gözegçilik astyna alyndy we daşarky dünýä bilen aragatnaşygy çäklendirildi.¹⁷

Türkmenistanda Nyýazowyň ýolbaşçılık eden döwründe adam hukulkary boýunça aladalar sebäpli gatnaşyklar ýaramazdy, ýöne Berdimuhamedow häkimiyet başyna gelenden soň gatnaşyklar täzeden

¹⁶ 1990-njy ýllarda bir gözlegçi tarapyndan Türkmenistandan alınan maglumatlar.

¹⁷ <https://rus.azathabar.com/a/29969698.html>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

ýola goýuldy.¹⁸ Bu ilkibaşda konsultatiw geňeşiň IV maddasy arkaly Türkmenistanyň ykdysadyýeti barada köpcülige mälim edildi. Halkara Pul Gaznasynyň ykdysatçy topary ykdysady ösüše baha bermek we netijeleri barada hasabat çap etmek üçin gaznanyň agza döwleti bolan Türkmenistana baryp görýär. Web sahypasynda bar bolan press-relizlere esaslanyp, HPG 2012-nji, 2014-nji we 2016-njy ýyllardan başgada 2008-nji ýıldan bări her ýyl Türkmenistanda IV madda maslahatlaryny geçirýäne meňzeýär (bir maslahat 2020-nji ýyla meýilleşdirilipdi, ýöne COVID-19 pandemiýasy sebäpli ýatyrylypdy).¹⁹ Türkmenistan Halkara Pul Gaznasyna agza ýurtlaryň köpüsinden tapawutly, sebäbi IV madda boýunça doly hasabat çap edilmeýär; munuň deregine iki metbugat beýanatda gysga maliye maglumatlary çap edilýär, biri saparyň ahyrynda, ikinjisi bolsa doly hasabat guitarandan soň.²⁰ Ýone bu ýagdaý 2018/2019-njy ýyllarda üýtgedildi we hasabatyň gutarnyklı netjesi däl-de, saparyň ahyrynda HPG-nyň metbugat beýanaty ýáýradyldy.²¹ Halkara Pul Gaznasynyň web sahypasynda: “[Türkmen] häkimiyetleri işgärleriň hasabatyny we degişli metbugat beýanatyny çap etmäge razylyk bermediler.”²²

Munuň sebäbi türkmen häkimiyetleriniň halkyň häzirki ykdysady krizisi barada bilmegini islemeýänligi üçindir. Mundan başga-da, käbir maglumatlar indi ýáýradylmaýar: Halkara Pul Gaznasy 2015-nji ýyla çenli uglewodorodlardan ybarat türkmen eksportynyň mukdaryny görkezdi. Bu Türkmenistanyň ykdysadyétiniň nebitden we gazdan diwersifikasiýa edilmeginiň peýdaly görkezijisidir. Has soňky metbugat beýanatlarynda bu san görkezilmeýär.²³ Walýuta ätiýaçlyklary barada soňky maglumatlaryň ýoklugu aşakda seredilýär.

Bütindünýä bankynyň soňky hasabaty 2015-nji ýyla degişli.²⁴ Bank 2018-nji ýylда "Reuters" habar gullugyna beren kommentariýasynda ykdysady goldaw bermezden ozal ykdysady maglumatlaryň has doly berilmelidigini we aç-açanlygyň üpjün edilmelidigini aýtdy.²⁵ "Aşakdaky derňew elýeterli, ýöne çäklendirilen maglumatlara esaslanýar. Şonuň üçin bu ýagdaý göz öňünde tutulmalydyr."²⁶ Bu çäklendirilen maglumatlar türkmen ykdysadyétine düýpgöter başgaça baha berdi. Bir bilermenin bellemegine görä, Halkara Pul Gaznasynyň nominal jemi içerkى önumi boýunça dollaryň nominal görkezijileri BDÖB-nyň görkezijilerinden tapawutlanýar: 2006 we 2007-nji ýyllarda bu tapawut gaty uly boldy, şol sebäpden hem HPG türkmen ykdysadyétini has ösen, BDÖB-nyň görkezijisinden iki esse köp

¹⁸ http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_03_SRP_Horak-Sir_Turkmenistan-Berdimuhamedov.pdf, 63-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

¹⁹ <https://www.imf.org/en/Countries/TKM#whatsnew>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²⁰ Mysal üçin, 2015-nji ýyl missiýasy Yanwarda tamamlandy (Seret <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/0149/pr1526>) hasabt bolsa aprel aýynda hödürلendi (Seret <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/0149/pr15149>). İki sahypada 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²¹ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/03/09/pr1881-imf-staff-concludes-article-iv-consultation-visit-to-turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²² <https://www.imf.org/en/Countries/TKM#whatsnew>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²³ Mysal üçin, 2015-nji ýylyň aprel aýyny, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/0149/pr15149>, 2019-nji ýylyň noýabr aýy bilen deňeşdir, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/11/14/pr19414-turkmenistan-imf-staff-concludes-staff-visit>, İki sahypada 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²⁴ <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/371591467987825776/turkmenistan-country-engagement-note-for-the-period-fy2016-17>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²⁵ <https://www.reuters.com/article/us-turkmenistan-economy/foreign-companies-struggle-in-cash-strapped-turkmenistan-idUSKCN1IZ0Q4>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

²⁶ <https://www.worldbank.org/en/country/turkmenistan/overview#3>, 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

hasaplady.²⁷ HPG-nyň indi Türkmen hökümətiniň maglumatlaryna ynanmaýandygy aýdyň boldy: HPG 2021-nji ýylyň aprelinde neşir eden Bütindünýä ykdysadyýetine synynda Türkmen hökümətiniň berýän has ýokary görkezijisine salgylanman, 2020-nji ýylda jemi içerkı önümiň ösüşine özüce baha berdi.²⁸

Türkmenistanda iň düşnüsiz pudak nebit we gaz pudagydyr.

Nebit we gaz pudagynyň aç-açanlygy ugrunda iş alyp barýan jemgyýetçilik guramasy bolan Tebigy baylyklary dolandyryán institut (NRGI), gazyp alynýan resurslara degişli pudagyň aç-açanlygy boýunça Türkmenistany 45 ýurduň arasynda soňky orunda goýýar we 100 bal görkezijide 0-a deňeyär. Bu görkeziji Ekwatorial Gwineýa, Owganystan we Mýanmar ýaly gara oýa deňelýän ýurtlardan hem soňda durýar.²⁹

Şeýle hem, NRGİ-iň 2017-nji ýyldaky Resurslary dolandyrys indeksinde 89 ýurduň arasynda Türkmenistan

88-nji orny eýeledi, bu gurama ýurtlaryň gazyp alýan pudaklaryny dolandyrmak üçin häkimiyetleriň ulanýan syásatlarynyň we tejribeleriniň hiline baha berýär.³⁰ Gizlinligiň sebäbinin bir bölegi ýurduň gaz girdejileri we Nyýazow tarapyndan ornaşdyrylan we Berdimuhamedowyň dowam etdiren hökümət korrupsiýasy barada türkmen raýatlarynyň bilmekleriniň öňünü almak boýunça hökümətiň edýän tagallalary

bolup durýar. Korrupsiýa Berdimuhamedowyň döwründe has hem beterleşdi diýip bolar, sebäbi yurt içinde ol özünden öňki prezidente garanyňda rehimsizlik we haýran galdyryjy häsiýeti boýunça gowşak hasaplanýar, bu bolsa aşagyndakylaryň gorky bilen amal edilmeginiň ähtimallygynyň pesdigini aňladýar.

**Nebit we gaz pudagynyň
aç-açanlygy ugrunda iş
alyp barýan jemgyýetçilik
guramasy bolan Tebigy
baylyklary dolandyryán
institut (NRGI), gazyp
alynýan resurslara degişli
pudagyň aç-açanlygy
boýunça Türkmenistany
45 ýurduň arasynda
soňky orunda goýýar we
100 bal görkezijide 0-a
deňeyär. Bu görkeziji
Ekwatorial Gwineýa,
Owganystan we
Mýanmar ýaly gara oýa
deňelýän ýurtlardan hem
soňda durýar.**

²⁷ Global Witness tarapyndan 2011-nji ýylda tabşyrylan neşir edilmiş medikal gözleg.

²⁸ HPG 2020-nji ýylda Türkmenistan üçin jemi içerkı önümiň ösüşini 0,8% diýip berdi, <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WEO/2021/April/English/text.ashx>, sahypa 38, şol bir wagtyň özünde, bu görkezjinin Türkmen döwlet metbugat çeşmeleri tarapyndan 5,9% bolandygy habar berildi, <https://tdh.gov.tm/ru/post/26039/rasshirennoe-zasedanie-kabineta-ministrov-turkmenistana-2>, şeýle hem seret <https://www.hronikatm.com/2021/04/imf-epiphany/>, bu sahypalaryň hemmesine 2021-nji ýylyň 9-njy aprelinde girildi.

²⁹ <https://resourcegovernance.org/resource-governance-index/report/state-owned-companies#fig2>, bu sahypa 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

³⁰ <https://resourcegovernance.org/sites/default/files/documents/2017-resource-governance-index.pdf>, sahypa 5, bu sahypa 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

Türkmenistanyň garaşsyzlygynyň ilkinji günleri: Daşary ýurt walýutasyz

Türkmenistan garaşsyzlygyny alany bări, býudjetden gelýän girdejiler gaýra sowulýar, bu tejribe şu güne çenli dowam edýär.

Bu ulgamyň gözbaşlaryny Sowet Soýuzynyň soňky ýyllaryndan, şol wagtky Türkmen Sowet Sosialistik Respublikasynyň ýolbaşçylaryna Sowet Merkezi Bankyndan öz täjirçilik bankynda daşary ýurt walýutasyny dolandyrmaga rugsat berýän umumy ygtyýarnama berlenden alyp gaýdýar. Türkmenistanyň Merkezi Bankynyň başlygynyň öňki orunbasary Annadurdy Hajyýewiň pikiriçe, Türkmenistan Moskwadan Sowet Soýuzynda gaz satuwynyň 30% -ini emele getirýän bir milliard dollar töweregi pul aldy. Şeýle-de bolsa, bu pul türkmen býudjetine berilmeli we Türkmenistan Respublikasynyň Merkezi bankynda goýulmady. Munuň deregine 1990-njy ýylда Hudaýberdi Orazowyň ýolbaşçylygynyndaky Türkmenistanyň täze paýdarlar täjirçilik bankynda ýerleşdirildi.³¹ Türkmenistan garaşsyzlygyny alandan soň, Orazow Türkmenistanyň Daşary ykdysady gatnaşyklar boýunça täze döwlet bankynyň başlygy boldy (Wnesheconombank) we agzalan hasap onuň özi bilen bilelikde bu täze banka geçirildi.³² Orazow 1993-njy ýylда Türkmenistanyň Merkezi Bankynyň başlygy bolanda, Nyýazowyň buýrugy boýunça gazdan gelýän girdeji hasap ýene-de Wnesheconombanka geçirildi.

Nebit we pagta satuwynadan dollar girdeji alýan başga bir döwlet hasaby 1991-nji ýylда Şweýsariýanyň Ženewa şäherindäki "Credit Suisse"-de açyldy.³³ Hajyýewiň pikiriçe, Türkmenistanyň pagta girdejileri hem býudjetden aýryldy. 1992-nji ýylда Türkmenistanyň milli býudjet boýunça girdejisi bary-ýogy 166,5 million dollar boldy. Hökümet 1,15 million tonna çig pagtanyň eksporty arkaly 1,38 milliard dollar gazandy, ýone bu pul Merkezi Banka ýetmedi. Hajyýewiň pikiriçe, "Credit Suisse" kompaniyasynyň işgärleri oňa şol wagtky Türkmenistanyň Oba hojalygy ministri Paýzygeldi Meredow üçin şahsy hasap balansyny görkezendiklerini we bu girdejileriň käbirini hyýanatçılıkly peýdalanandygyny öňe sürdi.³⁴

Täze garaşsyz Türkmenistan nebit, gaz we pagta eksportyndan gelýän pullar arkaly doldurylmalydy. Şeýle-de bolsa, Hajyýewiň pikiriçe, bu serişdeleriň Merkezi bankdan gayralaşdyrylandygy sebäpli, 1992-nji ýylда täze türkmen manadyny çap etmek üçin şertnama esasynda Ihlis De La Rue plc kompaniyasyna 800 000 funt sterling tölemek üçin bankda "ýekeje dollar" hem ýokdy. Munuň ýerine Nyýazow dürli ministrlıklere serişdeleri tölemeği tabsyrdy, Nebit we gaz ministrligi we Oba hojalygy ministrligi her biri Türkmenistanyň daşyndaky hasaplaryndan zerur mukdaryň ýarysyny üpjün etdi. Beýleki ýurtlaryň köpüsiniň Merkezi banklaryndan tapawutlylykda, Nyýazow milli manadynyň hümmetini saklamak üçin daşary ýurt walýutasyny ullanmakdan yüz öwürdi. Bu bolsa, 1993-nji ýylyň noýabr aýynda manadyň

³¹ Crude Accountability guramasynyň Annadurdy Hajyýew bilen geçen söhbetdeşligi, Fewral, 2021-nji ýyl.

³² <https://www.mk.ru/old/article/2002/09/17/162019-obyiknovennyiy-bashizm.html>, sahypa 2021-njy ýylyň 26-njy martynda girildi.

³³ Dürli döwürde halkara bank jemgyétiniň çeşmeleri bilen söhbetdeşlikler we hat alyşmalar we Annadurdy Hajyýew bilen söhbetdeşlik, 2021-nji ýylyň aprel aýy.

³⁴ Crude Accountability guramasynyň Annadurdy Hajyýew bilen geçen söhbetdeşligi, Fewral, 2021-nji ýyl. 166,5 million dollar 47,962,500,000 rubla deňdir (Türkmen manady entek girizilmändi).

çökmegine sebäp boldy, şeýlelikde, Nyýazow ministrlıklere girdejileriniň Merkezi Banka geçirilmegini buýurýan karary çykarmaga mejbur boldy.³⁵

³⁵ Crude Accountability guramasynyň Annadurdy Hajyew bilen geçen söhbetdeşligi, Fewral, 2021-nji ýyl.

Walýuta ätiýaçlyk gaznasynyň gelip çykyşy

1994-nji ýylда Halkara Pul Gaznasynyň wekilleri Türkmenistanda geçirilen ýygnaklarda gaty walýutanyň ýetmezçiligi barada soranlarynda, prezidentiň çözgüdi maliye ulgamyny öz töwereginde jemlemekdi.

Paýzygeldi Meredow ýaly käbir wezipeli adamlar başga wezipelere bellendi. Iň esasy zat, Nyýazowyň 1994-nji ýylyň dekabryndaky karary bilen gaz satuwytandan gelýän girdejileri öz içine alýan gaznany (öñki Wnesheconombank hasaby) daşary ýurt walýuta ätiýaçlygy hökmünde döretdi we dine öz rugsady bilen çykdajlara ygtyýarlyk bermeli etdi.³⁶ Soňra bu ätiýaçlyklar 1995-nji ýylda Germaniyanyň Frankfurt şäherinde yerleşýän Doýce Bankda täze açylan hökümet hasabyna geçirildi.³⁷ Hut bu bank hem halkara maliye guramalary tarapyndan Walýuta ätiýaçlyk gaznasy (WÄG) hasaplanýar.

Bu gaznanyň döredilmegi we pul serişdesiniň Doýce Banka geçirilmegi netijesinde Türkmenistanyň gazanan girdejileriniň aglabı bölegi ýurtdan çykarylmasyny dowam etdirdi. Korrupsýa garşı jemgyýetçilik guramasy Global Witness tarapyndan berlen hasabatda Nyýazow döwründe gaz eksportyndan gelýän ähli walýutanyň 50%-i WÄG -iň 949924500 belgili Doýce Bank hasabyna geçendigi kesgitlenildi.³⁸ Salgylar bilen bir hatarda býudjete gaz satuwytandan hiç hili pul geçmedi, onuň 25% -i Nyýazowyň 1994-nji ýylda döreden başga bir gaznasyна, Türkmenistanyň Nebit we gaz senagatyny we mineral bayýylaryny ösdürmek üçin döwlet gaznasyna geçirildi (köplenç Nebit we gaz ösüş gaznasy diýilýär). Onuň galan 25% -i bolsa ýurduň gazyp-agtaryş senagat infrastrukturasyna günüden-göni maýa goýuldy.³⁹

Nyýazow döwletiň maliye ýagdaýyna gözegçiliği berkitmäge synanyşan hem bolsa, Türkmenistanda pul akymalaryna gözegçilik ýokdy. Merkezi bankyň bir başlygynyň 2002-nji ýylda Nebit we gaz ösüş gaznasyndan 41 million dollardan gowrak pul ogurlandygy aýdylýar we pullaryň köpüsi Doýce bankyň hasabyndan geçirilýär. Nyýazowyň özi ogurlanan pullaryň ýurduň nebit we gaz girdejileriniň bir bölegini emele getirendigini aýtdy.⁴⁰ Kazyýet işi bilen baglanyşykly resminamalar pullaryň tapgyrlayýan Latwiýanyň Parex we Lateko banklarynyň hasaplaryna, we has köp mukdarda Moskwanyň Metallurgiýa maýa goýum bankyndaky hasaba geçirilendigini görkezýär. Şeýle-de bolsa, türkmen hökümeti ogurlyga gatnaşmakda günükärlenýänleriň kazyýet işinde ogurlanan pullaryň hakykatdanam Merkezi Banka degişlidigini subut edýän resminamalary tabşyryp bilmedi. Bu maglumatyň ýáýramagy bilen baglanyşykly Niýazowyň

³⁶ Türkmenistanyň Prezidentiniň 2347 belgili karary, "Walýuta ätiýaçlygy barada" 2004-nji ýylyň 8-nji dekabry. Kararyň 2-nji punktynda "Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlyk gorundan serişdeleri harçlamak diňe Türkmenistanyň Prezidentiniň ýazmaça buýruklyarı we kararlary esasynda amala aşyrylýar". Soňra kanun beýlekiler bilen çalşyryldı.

³⁷ <https://www.mk.ru/old/article/2002/09/17/162019-obyiknovennyiy-bashizm.html>, sahypa 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

³⁸ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 16, sahypa 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi.

³⁹ Mundan başga-da, dürlü döwürlerde halkara bank jemgyýetiniň çeşmelerinden goşmaça maglumatlar.

⁴⁰ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 19, sahypa 2021-nji ýylyň 15-nji martynda girildi. <https://www.rferl.org/a/1342273.html>, sahypa 2021-nji ýylyň 11-nji aprelinde girildi.

paranoýasyny hem-de türkmen häkimiýetleriniň bir zady gizlemäge synanyşyandyklaryny alamatlandyrýar.⁴¹

Muňa garamazdan, bu iş Türkmenistanda has güýçli repressiya üçin bahana hökmünde ulanyldy. Elli töwerek adam, esasan hem Türkmenistanyň Merkezi bankynyň işgärleri we olaryň garyndaşlary uzak möhletleýin azatlykdan mahrum edildi. Käbirleriniň türmede öлendikleri güman edilýär. Boşadylanlara ýurtdan çykmaq gadagan edilýär.⁴² Doýçe Bank hasabyndan ogurlyk edilenden soň, köp sanly döwlet habarçy hasaplary ýapyldy we Nyýazow tarapyndan goşmaça gözegçilik girizildi. Ogurlykdan soň gysga wagtyň içinde telewideniýede çykyş eden Nyýazow: "Men döwletiň ähli baýlyklaryny diňe üç gol bilen ygtyýarlandyrmak we elektron geleşikleri ýatyrmak barada buýruk berdim."⁴³ Ol üç goluň, özuniň, Merkezi Bankyň başlygynyň we prezident edarasynyň baş hasapçysynyň ygtyýarlygy bilen Nyýazowyň goly bolmazdan hiç bir puluň türkmen döwlet hasaplaryndan daşary çykyp bilmejekdigini öne sürdi.

Hut Nyýazowyň özi korrupsiýa ulgamynyň başyny başlady: WÄG Türkmenistanyň Merkezi Bankynyň adyndan ýöredilýän hem bolsa, köp sanly çeşmeleriň, şol sanda Merkezi Bankyň öňki başlygy Hudaýberdi Orazowyň (2001-nji ýylда ýurtdan gaçyp, bosgunlykdaky oppozisiýa goşuldy) bellemeklerine görä, hasaby Nyýazowyň hut özi dolandyrýar we şahsyýet kultuny döretmek we dereksiz taslamalary maliýeleşdirmek üçin ullanýar.⁴⁴

Nebit we gaz girdejilerini öz içine alýan býudjetden daşary gaznalar köp halatlarda inflýasiýa sebäp bolup biljek çykdajylaryň köpelmegi bilen ykdysadyýeti durnuksyzlaşdyrmazlyk üçin serişdä baý ýurtlar tarapyndan döredilýär. Şeýle-de bolsa, kanunyň kadalaryny berjaý edýän ýurtlarda bu girdeji akymlary belli bir ýorelgeler bilen dolandyrylyar we dolandyryş geňeşi tarapyndan gözegçilik edilýär. Türkmenistanda ýagdaý başgaça, walýuta ätiýaçlyklary, olaryň dolandyrylyşy ýa-da nämä sarp edilendigi barada maglumat berilmeyär. WÄG -in web sahypasy hem ýok, gazna barada hiç hili habar köpcülige yetirilmeýär. WÄG bilen baglanyşkly gözegçiliğiň, aç-açanlygyň we hasabatyň ýoklugy Ýewropanyň Dikeliş we Ösus Banky (ÝDÖB) ýaly guramalar üçin esasy mesele boldy. 2012-nji ýylда bu gurama gaznany "merhum prezident Nyýazow tarapyndan döredilen we gözegçilik astyndaky çet ýurda saklanýan býudjetden daşary hasap" hökmünde häsiýetlendirdi".⁴⁵

Şeýlelikde, Ýewropanyň Dikeliş we Ösus Banky WÄG bilen bagly nebit we gaz öndürmek we eksport etmek üçin hususy maýa goýumlaryny maliýeleşdirmekden yüz öwürdi. Bu düzgün 2021-nji ýylда Berdymukhamedowyň döwründe hem dowam edýär.⁴⁶

⁴¹ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 19, sahypa 2021-nji ýylыň 15-nji martynda girildi. goşmaça bu derňew bilen baglanyşkly çap edilmedik maglumatlar.

⁴² Crude Accountability guramasynyň 2020-nji ýylыň ahyrynda bu wezipeli adamlar bilen baglanyşkly ýagdayy bilyän çeşme bilen söhbetdeşlik.

⁴³ Türkmen döwlet metbugaty BBC Monitoring, 2002-nji ýylыň sentýabr aýy.

⁴⁴ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 16, sahypa 2021-nji ýylыň 15-nji martynda girildi, we Crude Accountability guramasynyň analitiği tarapyndan halkara bank jemgyýetiniň çeşmeleri bilen döwürlerde geçirilen beýleki söhbetdeşlikleri.

⁴⁵ <http://crudeaccountability.org/wp-content/uploads/2012/10/20100323-EBRD-StrategyForTurkmenistan.pdf>, sahypa 22, sahypa 2021-nji ýylыň 16-nji martynda girildi. Şeýle hem 36-njy bellige serediň.

⁴⁶ <https://www.ebrd.com/cs/Satellite?c=Content&cid=1395238383722&d=&pagename=EBRD%2FContent%2FDownloadDocument>, sahypa 13, sahypa 2021-nji ýylыň 16-nji martynda girildi.

Nyýazow ýogalandan soň WÄG we Durnuklaşdyryş gavnasy

2006-nji ýylyň dekabrynda Nyýazow ölenden soň, täze prezident Gurbanguly

Berdimuhamedow Nyýazowyň pul akymalaryna gözegçilik etmek we potensial garşıdaşlaryny aýyrmak üçin tiz hereket etdi.

Prezident Nyýazowyň gorag gullugynyň başlygy Akmyrat Rejepow 2007-nji ýylyň maý aýynda türmä basyldy. Rejepowyň wezipesinden boşadylmagynyň bir sebäbi, onuň Nyýazowyň döwründe toplan uly güýji bolmaly. Şeýle hem Rejepowyň we onuň ýakyn ýaranlarynyň türmä basylmagyna merhum prezident tarapyndan toplanan serişdeleri gizlinlikde olaryň ele almak synanyşyklary baradaky myş-myşlar sebäp boldy.⁴⁷ Bu teoriýany berkidýän başga bir çeşmäniň maglumatyna görä, Rejepow tussag edilenden gysga wagtyň içinde onuň bir garyndaşy Emirlik bankynda Akmyrat Rejepowyň adynda saklanýandygy güman edilýän Nyýazowyň hasaplaryna girmek we serişdeleri täze prezidentiň gözegçiligindäki hasaplara geçirmek üçin zor bilen Abu Dabä äkidilýär. Bu maglumat takyk bolsa, muny etmek bilen Berdimuhamedow diňe bir potensial bäsdeşinden dynman, eýsem kakasy öлenden soň Aşgabat şäherine gaydyp gelen Nyýazowyň oglы Myradyň topar doredip öz maşgalasynyň güýjünü dikeltmek üçin bu serişdeleri ulanmazlygyny üpjün etdi.⁴⁸ Akmyrat Rejepow 2017-nji ýylda türmede aradan çykdy.⁴⁹

Ölenden soň Nyýazowyň Türkmenistandaky emläkleri bilen baglanyşkly bolup geçen wakalar barada habarlaryň ýoklugy has köp sorag döretti, emma "Saparmurat Nyýazowyň Halkara gavnasy" atly fond 2007-nji ýylyň iýun aýynda Berdimuhamedow tarapyndan çykarylan ýörite karar bilen ýatyryldy.⁵⁰ Türkmen metbugaty bu gavnanyň 1993-nji ýylda döredilendigini we "German banklary" tarapyndan dolandyrylandygyny habar beren hem bolsa, bu gazna barada bilýän bir çeşme daşary ýurt banklarynyň muňa gatnaşygynyň ýokdugyny aýdýär. Bu çeşmä görä, bu fond prezidentiň Türkmenistanyň içindäki emläklerini, şol sanda her sebitdäki "emläklerini" dolandyryardy we tä 1997-nji ýylyň awgust aýyna çenli Aleksandr Dodonow tarapyndan dolandyrylyär. OI 2002-nji ýylda bosgunlykdaky oppozisiýanyň hataryna geçmezden ozal dürlü hökümet wezipelerini ýerine ýetirip gelipdi.⁵¹ Berdimuhamedow bu gavnanyň barlagynyň geçiriljekdigini öňe sürdi, ýöne Türkmenistanda bolşy ýaly, bu hasabatdan soň ne fond, ne-de audit türkmen häkimiyetleri tarapyndan jemgyýetçilik ýygınaklarda hiç haçan agzalmady.

2006-nji ýylda hökümetiň maliýe ýagdayna täze prezidentiň aç-açanlyk girizip biljekdigine umyt bardy, ýöne Nyýazowyň ölümünden soňky ýyllarda ýagday has beterleşdi. Ýewropanyň Dikeliş we Ösusş Banky (ÝDÖB) ýaly edaralara aç-açan ýeňilik hökmünde, ýöne aslynda hiç hili eglışik etmezden

⁴⁷ http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_03_SRH_Horak-Sir_Turkmenistan-Berdimuhamedov.pdf, sahypa 28, sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁴⁸ Maglumat dürlü çeşmelerden alynýar we 2019-nji ýylyň ahyrynda Türkmenistanyň işewür toparlaryndan bir çeşme tarapyndan tassyklanýar.

⁴⁹ 4-nji bölüme serediň.

⁵⁰ <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/18953>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁵¹ 2021-nji ýylyň ýanwar aýy, Türkmenistan boyunça bilermen bilen yazmaça söhbet. Analitik 2003-nji ýylda Dodonow bilen söhbetdeşlik geçirdi. Dodonow 2018-nji ýylyň ýanwar aýynda aradan çykdy. Seret <https://www.globalwitness.org/en/archive/europe-should-help-turkmenistan-light-light-dead-diktatorlar-gaz-milliardlary/> / Sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girilen.

Berdimuhamedow 2008-nji ýylyň oktýabr aýynda "Durnuklaşdyryş gaznasyny,"⁵² "geljek nesilleriň gaznasyny" döretjekdigini mälim etdi. Bu gaznanyň büdjete gelýän girdejileriň artykmaçlygyndan we ady agzalmadyk beýleki maliye aktiwlerinden emele geljekdigi yylan edildi.⁵³ Berdimuhamedowyň pikiriçe, bu aktiwler "ýokary girdejili, uzak möhletli maliye paýnamalarynda we kärhanalarynda minimal töwekgelçilik bilen ýatyrylar."⁵⁴ Türkmenistanda beýleki gaznalar babatynda boluşy ýaly hökümet tarapyndan bu fond barada hem hiç hili maglumat berilmedi we döredilmegi ýa-da dolandyrylmagy bilen baglanyşykly hiç hili kanun kabul edilmedi.

Gazna hakykatdan hem döredilendige meňzeyär, sebäbi ÝDÖB we HPG-nyň Türkmenistan baradaky hasabatlarynda hem bu barada agzalýar.⁵⁵ Şeýle-de bolsa, ÝDÖB-nyň 2010-njy ýylyň mart aýynda Türkmenistan boýunça strategýasynda aýdylyşy ýaly: "beýleki daşary ýurt walýuta ätiýaçlyk gorlaryndan tapawutlylykda Türkmenistanyň durnuklaşdyryş gaznasy öz ýörite maýa goýum düzgünleri we dolandyryş ýörelgeleri ýa-da täze durnuklaşdyryş gaznasynyň üsti bilen geçirilýän daşary ýurt walýutasynyň umumy mukdary barada maglumat halk köpcüligine mälim edilmedi."⁵⁶ HPG 2010-njy ýylda Durnuklaşdyryş gaznasynda býudjet girdejisiniň tygşytlanandygyny habar berdi. Onuň "jemi gymmaty 2009-njy ýylyň ahyrynda jemi içerkى önümiň 15 göterimine deň bolandygyndadır." Şeýle hem, 2015-nji ýylda gaznanyň serişdelerini býudjetden daşary taslamalar üçin utanmagy azaldyp, "tygşytlanmagy güýçlendirmek" maslahat berildi,⁵⁷ we WÄG bilen täze gaznanyň býudjetden daşary hökümet çykdajylarynyň gizlin ýollarynyň meňzeşligini nygtady.

HPG 2011-nji ýıldaky hasabatynda Durnuklaşdyryş gaznasynyň girdejisi "hususan hökümet taslamalaryna laýyklykda karz bermek üçin täjirçilik banklarynda goýlar"⁵⁸ diýip belledi, 2013-nji ýylda bolsa "jemgyýetçilik taslamalaryna karz bermek üçin täze döredilen Döwlet Ösüş Bankyny (DÖB) maliýeleşdirýär"⁵⁹ diýip nygtady. ÝDÖB 2014-nji ýıldaky hasabatynda gaznanyň döredilmeginden alty ýyl soň hem maýa goýum düzgünleriniň we dolandyryş ýörelgeleriniň çap edilmeýänligine garamazdan durnuklaşdyryş gaznasyna "möhüm ädim" hökmünde baha bermegini dowam etdirdi.⁶⁰ Hasabatda gaznanyň Maliye ministrligi tarapyndan dolandyrylandygy barada täze dine bir maglumat berildi.⁶¹ Yeri gelende aýtsak, ÝDÖB-nyň 2019-njy ýıldaky strategýasynda bu fond agzalmady, HPG bolsa özuniň 2013-nji ýyldan bări ýaýradýan metbugat beýanatlarynda gazna barada söz gozgamaýar.

⁵² <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/24837>, Sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girilen.

⁵³ "Нейтральный Туркменистан," 266-njy sany, 2008-njiylyn 22-nji oktýabry.

⁵⁴ <http://www.turkmenistan.ru/ru/node/24837>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁵⁵ <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, 6-njy sahypa, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi; <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/0149/pr13301>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁵⁶ <http://crudeaccountability.org/wp-content/uploads/2012/10/20100323-EBRD-StrategyForTurkmenistan.pdf>, 14-njy sahypa, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁵⁷ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/pr10146>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁵⁸ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/pr11161>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁵⁹ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr13301>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁶⁰ <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, 13-njy sahypa, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁶¹ <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, 38-njy sahypa, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

Türkmenistanyň uglewodorod girdejileriniň aglabı bölegini alýandygy güman edilýän WÄG barada aýdylanda bolsa, ÝDÖB 2014-nji ýyldaky strategiýasynda WÄG -iň býudjetden aýry saklanýandygyny we “girdejileriniň gaty gizlin sarp edilmeginiň dowam edýändigini”⁶² belledi. Netijede, ÝDÖB Türkmenistanda hususy nebit we gaz pudagyny goldamakdan saklandy.⁶³ 2010-nji ýylда Halkara Pul Gaznasy býudjetden aýry uglewodorod girdejilerini býudjetiň çäginde jemlemeği maslahat berdi,⁶⁴ we 2013-nji ýylда “özygyýarly baylyk gaznalary babatynda iň oňat halkara tejribesine laýyklykda” býudjetden daşary çäreleri öz içine almak bilen, döwlet maliýeleşdiriş ulgamynyň giňeldilmegini öne sürdi.⁶⁵ Muny bellemek bilen, WÄG we/ýa-da Durnuklaşdyryş gaznasy göz öňünde tutulan bolmagy ähtimaldyr. Şeýle-de bolsa, HPG şol wagtdan bări ýaýradan metbugat beýanatlarynda Türkmenistanyň býudjetten daşary çykdajylary barada tesvir bermedi. Bu alada döredýär, sebäbi bu serişdeler Türkmenistanyň gizlin çykdajylarynyň çägine degişli bolup durýar.

Nâme sebäpdən bu guramalar hakda soňky ýyllarda hiç zat aýdylmandygyny çaklamak mümkündür.

Ýagdaýy has hem bulaşdyrmak üçin, 2020-nji ýylyň maý aýynda Türkmen döwlet habar beriş serişdeleri “eksport bilen meşgullanýan ýuridiki şahslaryň walýuta gaznalaryny kadalaşdyrmak üçin” tâze ätiýaçlyk gaznasynyň döredilendigini habar berdiler.⁶⁶ Bu gazna Merkezi bank tarapyndan dolandyrylmaly we dürli ministrlilikleriň, pudaklaryň we kärhanalaryň walýuta girdejisinden almaly edildi. Nebit we gaz girdejileri özünde jemlemeği dowam etdirjek WÄG-dan bu gaznanyň aýry bir edara bolmagy güman edilýär.

**Ýagdaýy has hem
bulaşdyrmak üçin, 2020-
nji ýylyň maý aýynda
Türkmen döwlet habar
beriş serişdeleri “eksport
bilen meşgullanýan
ýuridiki şahslaryň
walýuta gaznalaryny
kadalaşdyrmak üçin”
tâze ätiýaçlyk
gaznasynyň
döredilendigini habar
berdiler.**

⁶² <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, 6-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁶³ <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, 8-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁶⁴ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/pr10146>, sahypa 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

⁶⁵ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/14/01/49/pr13214>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁶⁶ <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/44902.html>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi. Bu iki gaznanyň rus atlarynda ince tapawut bar: tâze gazna rезервный валютный фонд (ätiýaçlyk walýuta gaznasy) diýiliп atlandyrylyar, Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlygы gaznasyна bolsa валютный резерв Туркменистана diýiliп (iňlis dilinde FERF diýiliп atlandyrylyan Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlygы).

Berdimuhamedowyň döwründe nebit we gaz pudagynyň dolandyrylyşy

GURBANGULY BERDIMUHAMEDOV AŞGABATDA,
TÜRKMENISTAN © SHUTTERSTOCK

Döwlet gullugynyň döredilmegi we ýatyrylma

2007-nji ýylyň martynda Türkmenistanyň Prezidentiniň ýanynda uglewodorod baylyklaryny dolandyrmak we ulanmak boýunça hökümet gullugynyň döredilmegi Berdimuhamedowyň ýurduň gazyp alýan pudagynda güýç berkitmek synanyşygy boldy.

Bu gözegçiliğiň esasy bölegi 2008-nji ýylda "Uglewodorod serişdeleri barada" täze kanunyň kabul edilmegi boldy. Bu kanuna laýyklykda, uglewodorod girdejileriniň 10% indi býudjete geçmelidi, 2010-njy ýylda kabul edilen kanuna g o ş m a ç a d a b o l s a 2 0 % - e ç e n l i ýokarlandyrılmalydy. Bu hereket Nyýazowyň döwründäki ýagdaýy gowulaşdyrmakdan daşdady, ýöne: Nyýazowyň döwründe girdejiler WÄG-a akýardy; indi ätiýaçlyk gaznasy barada hiç zat aýdylmady. Muňa derek, kanuna görä, beýleki 80% -i "Agentligiň ygtyýaryndadır we kararlaryna laýyklykda özbaşdak ulanylýar."⁶⁷ Uglewodorodyň

girdejileriniň 80% -ini ulanmagyň kadalaryny kesgitleýän kanunuçylyk düzgünleri bolmady, hatda salgut hem salynmady, Türkmenistanyň mejlisи ýa-da başga bir döwlet gurluşy tarapyndan gözegçilik edilmedi. Agentligiň ýolbaşçylygy hem aç-açan däldi, adyndan görnüşi ýaly, ahyrsoňy Türkmenistanyň prezidenti tarapyndan gözegçilik astyna alyndy.

Soňky ýyllarda bu pudak ýene-de üýtgedildi. Aladalandyryan zat, uglewodorodlar baradaky kanuna 2016-njy ýylda girizilen üýtgetmeler boldy, ýagny "Konserniň [Türkmennebit we Türkmen gaz döwlet kompaniyalary] ýa-da başga bir milli kompaniyanyň resmi edarasy potratçy hökmünde bilelikdäki iş

⁶⁷ 51-nji madda, "Uglewodorod serişdeleri barada" Kanunyň 2-nji bölümü. Bu üýtgeşmeler barada has girişileyin maglumat üçin serediň: <https://crudeaccountability.org/wp-content/uploads/2012/04/20111016-PrivatePocketPresidentBerdymukhamedov.pdf>.

şertnamasyna gatnaşyp bilmegindedir.”⁶⁸ Bu düzgün türkmen hökümétine işleri näbelli bir döwlet edarasynyň amal etmegine rugsat berdi. Şeýlelikde, korrupsiýa üçin has köp mümkünçilik döredi. Bu kanuna üýtgetmeleriň Türkmenistanyň milli nebit-gaz kompaniyasy, NAPECO-ny ulanmaga rugsat bermek üçin girizilendiği güman edilýär. NAPECO-ny döretmek barada ilkinji gezek 2014-nji ýylyň noýabr aýynda ministrlar kabinetiniň ýygnaǵynda maslahat edildi. Şol maslahatda hem bu edara “gözleg we buraw, nebit we gaz önemciliği bilen iş salışýan, ýangyç we energiýa toplumynda halkara taslamalaryny durmuşa geçiräge” gatnaşýan kompaniya hökmünde häsiýetlendirildi. Berdimuhamedowyň pikiriče, bu “ýangyç we energiýa toplumynyň bäsdeşlige ukyplılygyny ýokarlandyrar.”⁶⁹

Bu kärhana 2016-njy ýylyň ýanwar aýyna çenli döredilmedi we onuň Uglewodorod baýlyklaryny dolandırmak we ulanmak boýunça döwlet gullugynyň (aksiýalaryň 90%), Türkmenbaşyň (2%), Türkmennebitiň (2%) hem-de Türkmenbaşynyň nebiti gaýtadan işleyän zawodlar toplumynyň (5%) eýeçiliginde bolmalydygy habar berildi.⁷⁰ Hemiše bolşy ýaly, Türkmen häkimiyetleri NAPECO barada az maglumat berdi: direktorlar geneşiniň düzümi, onuň işi, girdejiniň nähili we nirä sarp edilýändigi, salgylaryň nähili tölenýändigi, we täze döwlet kompaniyasynyň döredilmegine degişli beýleki maglumatlar berilmedi. NAPECO-nyň web sahypasy hem ýok, hem-de onuň maliye hasabatlarynyň hiç biri köpçülige açık aýan edilmeýär. Türkmen hökümétiniň nebit we gaz baradaky web sahypasynda diňe tenderler we habarlar çap edilýär.⁷¹

2016-njy ýylyň iýul aýynda Uglewodorod baýlyklaryny dolandırmak we ulanmak boýunça döwlet gullugy duýdansyz ýatyryldy.

Bu gullugyň wezipeleri döwlet eýeçiligindäki “Türkmengaz” we “Türkmennebit” kompaniyalaryna berildi. Onuň maliye serişdeleri bolsa hereket edýän taslamalary maliýeleşdirmek üçin Türkmenistanyň merkezi bankyna geçirildi.⁷² NAPECO-nyň üýtgedilen paýdarlar gurluşy, döwlet gullugyna degişli bolan 90% möçberdäki aksiýany haýsy kärhananyň ýa-da kärhanalaryň dolandyryandygy barada maglumat berilmedi. Döwletiň berýän maglumatlaryna görä, 2019-njy ýylyň oktyabr aýyna çenli NAPECO-nyň

2016-njy ýylyň iýul aýynda Uglewodorod baýlyklaryny dolandırmak we ulanmak boýunça döwlet gullugy duýdansyz ýatyryldy.

⁶⁸ 6-njy madda, 6.3-nji paragraf, “Uglewodorod serişdeleri barada” Türkmenistanyň kanunyna üýtgetmeler we goşmaçalar barada. Bu üýtgetmeler döwlete degisi Türkmenistan.gov.tm web sahypasynda yerlesdirildi. Sahypa indi elyeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20170629133431/http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=11837>, web arhiwine 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁶⁹ <https://neftegaz.ru/news/gosreg/235936-g-berdymukhamedov-zaslushal-doklad-o-sozdani-natsionalnoy-neftegazovoy-kompanii-turkmenistana-napec/>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

⁷⁰ <https://neftegaz.ru/news/gosreg/224248-pri-uchastii-g-berdymukhamedova-v-turkmenistane-rodilas-napec/>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi. Galan 1% haýsy edalarňy, kompaniyanyň ýa-da şahsyetiň eýecilik edýändigi belli däl. 2021-nji ýylyň 10-nji aprelinde girilen bu makalada <https://report.az/en/energy/socar-and-turkmenistan-s-napec-may-create-joint-venture/>, NAPECO-nyň 2016-njy ýylyň 8-nji ýanwarynda döredilendiği barada taky maglumat berilýär.

⁷¹ Gözlegler www.oilgas.gov.tm saýtynda ‘NAPECO’ termini we kompaniyanyň adynyň türkmen we rus dillerindäki görnüşlerini ulanyň ýerine ýetirildi: Türkmen Milli nebitgaz kompaniyasy and Turkmeneskaya Natsionalnaya Neftgazovaya Kompaniya. Mysal üçin şu sahypalara serediň: <https://www.oilgas.gov.tm/ru/posts/news/1152/konsortsium-khazar-obyavlyet-tender-25112020-05122020>, <https://www.oilgas.gov.tm/en/posts/news/982/in-the-center-of-the-second-day-of-oct-2020-prospects-for-the-development-of-offshore-blocks-of-the-caspian-oil-refining-and-gas-chemistry-of-turkmenistan>, <https://www.oilgas.gov.tm/index.php/tm/posts/news/1647/gecen-yylyn-jemlerine-garaldy>, hemmesine 2021-nji ýylyň 10-nji aprelinde girildi.

⁷² <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/41851.html>, Sahypa 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.

paýdarlarynyň hataryna döwlet eýeçiligindäki “Türkmengaz”, “Türkmennebit” we “Türkmengeologiá”, nebiti gaýtadan işleyän zawodlaryň “Türkmenbaşy” toplumy we Senagat paýdarlar jemgyýeti girýär, olaryň göterim paýy barada maglumat berilmedi.⁷³

⁷³ Türkmenistanyň nebit we gaz edarasy, 2019, "NaPeCo hyzmatdaşlyk we gepleşik üçin açyk" 2019-njy ýylyň 22-nji oktyabry. "Türkmenneft" döwlet nebit kompaniyasyna köplenç türkmen ady Türkmennebit diýiliýär.

Türkmenistanyň milli nebit & gaz kompaniýasy – NAPECO

NAPECO barada maglumatlaryň ählisi diýen ýaly az sanly makalalardan alyndy.

Bu kompaniýanyň Kaspi deňziniň kenarynda Kýanlyda TKNPZ polimer zawodyn gurandygyny⁷⁴ we 2019-njy ýylyň aprelinde Günorta Koreýanyň LG International Corp bilen özara düşünüşmek Memorandumyna gol çekendigini⁷⁵ şol makalalardan bilyäris. Indiki aýda bolsa Kiýanly zawodynnda öndürilen önümleri dünýä bazaryna satmak üçin iki kompaniya tarapyndan bilelikdäki kärhana döredildi.⁷⁶ 2020-nji ýylyň fewralynda Türkmen nebitiniň söwdasyny amala aşyrmak maksady bilen Azerbaýjanyň döwlet nebit kompaniýasy SOCAR-yň NAPECO bilen bilelikdäki kärhanany döretmegi teklip edendigi habar berildi,⁷⁷ ýöne haýsydyr bir täze kompaniýanyň döredilendigi ýa-da ýokdugy näbelli bolmagynda galýar. Döwletiň beren habarynda NAPECO-nyň işewür hyzmatdaşlarynyň arasynda “Çig nebit we kondensaty öz içine alýan uglewodorod eksporty boýunça türkmen kompaniýasy Dragon Oil, Petronas we Vitol” bilen işleyändigi aýdylýar.⁷⁸ NAPECO Türkmenistanyň nebit we gaz boýunça konferensiýalara we forumlara gatnaşýar we olaryň hemayatkäri hökmünde çykyş edýär.⁷⁹

Türkmenistanyň döwlet nebit-gaz konferensiýasynyň 2020-nji ýıldaky web sahypasyna görä, NAPECO-nyň baş müdürü bolup Maksat Babadurdiýewiç Pirliýew işleyär.⁸⁰ Terjimehalynda Pirliýewiň Berdimuhamedowyň we beýleki ýokary derejeli türkmen işgärleriniň ýasaýan Ahal welaýatyndandygy bellenilýär; uglewodorod boýunça Döwlet gullugyna geçmezden ozal Pirliýew 2009-njy ýyla čenli bank edaralarynda işledi, soňra 2016-njy ýıldan 2018-nji ýyla čenli Türkmennebitde işledi.⁸¹

2016-njy ýılda Döwlet gullugy bilen bir wagtda Türkmenistanyň Nebit we gaz ministrligi hem ýatyryldy.

⁷⁴ [⁷⁵ \[⁷⁶ \\[⁷⁷ \\\[⁷⁸ Türkmenistanyň Nebit we Gaz 2019, “NaPeCo hyzmatdaşlyk we gepleşik üçin açık” 2019-njy ýylyň 22-nji oktyabr.\\\]\\\(https://report.az/en/energy/socar-and-turkmenistan-s-napeco-may-create-joint-venture/, sahypa 2021-nji ýylyň 10-njy aprelinde girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=\\\)\\]\\(https://turkmenportal.com/blog/19170/v-avaze-zavershil-svoyu-rabotu-yubileinyi-gazovyi-kongress-turkmenistana, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=\\)\]\(https://neftegaz.ru/news/partnership/443152-gazokhimiya-i-kadry-prezidenty-turkmenistana-i-korei-dogovorilis-o-razvitie-sotrudnichestva-v-tek/, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://turkmenportal.com/blog/22707/ramazan-udumov-zaveduyushchii-otdelom-innovacionnyh-tehnologii--gosudarstvennogo-koncerna-turkmennebit, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁷⁹ [⁸⁰ \[⁸¹ \\[Türkmenistan: Kleptokratiýa nusgasy\\]\\(https://ashgabat.ogt-turkmenistan.com/speakers, sahypa 2021-nji ýylyň 10-njy aprelinde girildi. Türkmen döwlet nebit we gaz web sahypasynyň iň soňky hasabatynda bu wezipäni 2021-nji ýylyň fewral aýyna čenli dowam etdirýändigi aýdylýar. https://www.olgas.gov.tm/en/posts/news/1647/at-the-industry-meeting-the-results-of-the-work-of-the-fuel- and-energy-complex-for-the-past-year-were-summed-up, sahypa 2021-nji ýylyň 10-njy aprelinde girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=\\)\]\(https://ashgabat.ogt-turkmenistan.com/speakers, sahypa 2021-nji ýylyň 10-njy aprelinde girildi. Türkmen döwlet nebit we gaz web sahypasynyň iň soňky hasabatynda bu wezipäni 2021-nji ýylyň fewral aýyna čenli dowam etdirýändigi aýdylýar. https://www.olgas.gov.tm/en/posts/news/1647/at-the-industry-meeting-the-results-of-the-work-of-the-fuel- and-energy-complex-for-the-past-year-were-summed-up, sahypa 2021-nji ýylyň 10-njy aprelinde girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://ashgabat.ogt-turkmenistan.com/sponsors-ogt2020, sahypa 2021-nji ýylyň 10-njy aprelinde girildi. Şeýle hem, 2019-nji ýylyň oktyabr aýynda OGT-da altyн hemayatkär boldy.</p>
</div>
<div data-bbox=)

2016-njy ýylorda Döwlet gullugy bilen bir wagtda Türkmenistanyň Nebit we gaz ministrligi hem ýatyryldy. Bu üýtgeşmeler "nebit we gaz toplumynyň dolandyrylyşyny has-da gowulandyrmaç üçin" edildi.⁸² Ministrligiň esasy wezipeleri "Ministrler Kabinetiniň nebit-gaz toplumyna gözegçilik edýän wise-premýerine tabyn bolan bölüme geçirildi."⁸³

Şol wagt bu wezipani Ýagşygeldi Kakaew eýeleýärdi, ýöne "gözegçilikdäki kemçilikler" sebäpli 2017-nji ýylyň aprelinde işinden boşadyldy.⁸⁴ Onuň ornuna Maksat Babaýew bellenip, ol bu wezipede bir ýıldan gowrak işledi.⁸⁵ Häzirki wagtda Myratgeldi Meredow 2021-nji ýylyň aprel aýyna çenli nebit-gaz toplumyna ýolbaşçylyk edýär.⁸⁶

⁸² <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/41851.html>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi Tebigaty we tebigy baylyklary goramak ministrligi, Nebit we gaz ministrligi bilen bir wagtyň özünde ýatyryldy. Bu ministrligiň wezipeleri, taze döredilen Türkmenistanyň Daşky gurşaw we yer baylyklaryny goramak boýunça döwlet komitetine geçirildi (<http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/41406.html>), soň bolsa Oba hojalyyq ministrligine geçirildi, mundane soňra Oba hojalyyq we daşky gurşawy goramak ministrligi boldy (http://www.cawater-info.net/water_world/_turkmenistan_e.htm). Bu üýtgeşmeler daşky gurşaw gözegçiliği bilen baglanışyklı institusional derejede kanuny näbelliliği we gyzylanmalalaryň gapma-garşylygyny döretdi.

⁸³ <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/41851.html>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁸⁴ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-fires-longtime-energy-sector-official-kakaev/28414871.html>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁸⁵ Asyl web salgysy indi işjeň däli, ýöne web arhiwinde bar, <https://web.archive.org/web/20180817045527/http://tdh.gov.tm/news/articles.aspx&article12293&cat11>, arhiw sahypa 2021-nji ýylyň 18-njy martynda girildi.

⁸⁶ <http://www.exclusive.kz/expertiza/politika/115463/>, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi; http://gundogar-mediawiki.tw1.ru/index.php/Мередов,_Мурадгельды, sahypa 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

Nyýazow döwründen hem ujypsz ac-açanlyk

Geň zat, şeýlelik bilen Berdimuhamedow ýasyrynykda saklanýan nebit-gaz pudagyny hasam ogrynlaşdyrmagy başardy.

Bu pudak eyýäm döwlet edaralary üçin hasabat bermedi, ýöne öňki ylalaşyklar iň bolmanda käbir ygyýarlygy we jogapkärçiliğı Türkmenistanyň nebit we gaz ministrliginiň işgärleriniň garamagyna berdi. Indi “Türkmengaz” we “Türkmennebit”, “nebit we gaz pudagy üçin jogapkär” ministrler kabinetine tabyn bolup,⁸⁷ Berdimuhamedowyň gözegçiliginde saklanýar.

Kanuna girizilen täze üýtgetmeler bu ogrynlıgy has hem güýclendirýär. Mundan ozal gaz girdejisiniň 20% -i türkmen býudjetine geçirilen bolsa, indi diňe öňüm paýlaşmak şertnamalary (ÖPS) we döwlet kompaniyalary tarapyndan gazanylan girdejiniň 20% -i geçirilmeli edildi.⁸⁸ Bu esasy girdeji getirýän Hytaý şertnamalaryny öz içine alar

(Bagtyarlykdaky şertnama ÖPS we “Turkmengaz”, Hytaýa gaz iberýän “Galkynyş” degişlidir). Ýöne bu üýtgetmeler möhüm hasaplanýar, sebäbi uglewodorodlardan gelýän girdejiniň beýleki görnüşleriniň, şol sanda gonorarlaryň we bonuslaryň býudjete geçirilmek zerurlygy aradan aýyrýar. Bu girdejiler, şeýle hem ÖPS/döwlet kompaniyasynyň girdejileriniň beýleki 80% -i täze maksatlara gönükdirilendir, sebäbi girdejiniň bu bölegi indi ýatyrylan Döwlet gullugyna iberilip bilinmeyär. Muňa derek, kanunda ýazylmagyna görä, onuň bir “bölegi” býudjete we “daşary ýurt walýutasыnda alnan beýleki bölegi bolsa Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlyk goruna” iberilmelidir,⁸⁹ WÄG-a (walýuta ätiýaçlyk gaznasyna) düşyän, hakyky göterimler kesgitlenilmeli.

Ýokarda aýdylyşy ýaly, WÄG-iň işi, onuň dolandyrylyşy we serişdeleriniň paýlanyşy barada hiç hili kanun ýok we onuň işi barada hasabat ýok.⁹⁰

Bu girdejileriň nähili ulanylmalýdygynyň ýeke-täk görkezijisi düşňüsüz bolup galýar: kanunda bu girdejileriň “Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy hukuk aktalaryna laýyklykda paýlanjakdygyny” bellenilýär.⁹¹

WÄG-iň işi, onuň dolandyrylyşy we serişdeleriniň paýlanyşy barada hiç hili kanun ýok we onuň işi barada hasabat ýok.

⁸⁷ <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/41851.html>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁸⁸ <https://www.parahat.info/law/parahat-info-law-01wp>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁸⁹ 51-nji madda, 2-nji bent, <https://www.parahat.info/law/parahat-info-law-01wp>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi. Düzedisler Turkmenistan.gov.tm döwlet web sahypasynda-da ýérleşdirildi: sahypa indi web arhiwiniň üstü bilen girip bolmaýar <https://web.archive.org/web/20170629133431/http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=11837>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

⁹⁰ Häzirki hereket edýän kanunlaryň haýsysynyň WÄG-e degişlidigini kesgitlemek kyn. “Daşary ykdysady gathasyklarda walýutany kadalaşdyrmak we walýuta gözegçiliği barada” kanunyň 12.1-nji maddasında “Türkmenistanyň Merkezi Bankynda Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlygы döredilýär” diýilýär. 12.2-den 12.4-nji maddalarda dûrlı guramalaryň ätiýaçlykdan alynjak çykdaylary göz örnünde tutulýar, <https://customs.gov.tm/ru/info/tamozhennye-platezhi/o-valyutnom-regulirovaniyu-i-valyutnom-kontrole-vo-vneshneekonomiceskikh-otnosheniakh>, 2021-nji ýylyň 7-nji aprelinde girildi.

⁹¹ 51-nji madda, 3-nji bent, <https://web.archive.org/web/20170629133431/http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=11837>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

Türkmenistan gelejegini Hytaáya girew goýýar

Türkmen häkimiyetlerine nebite we gaza daýanmazdan ýurduň ykdysadyýetini diwersifikasiýa etmek maslahat berilýär,⁹² ýöne Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygyndaky Türkmenistanda Nyýazowyň döwrüne garanyňda uglewodorodlara has köp bil baglanylýar.

Halkara Pul Gaznasynyň maglumatlaryna görä, Nyýazowyň dolandyran soňky üç ýylynda, uglewodorodlar Türkmenistanyň eksportynyň 83,8% -ini emele getirdi.⁹³ Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygyndaky görkeziji hemiše ýokary bolup, 2014-nji ýyllda 94,6% -e ýetdi,⁹⁴ HPG bu maglumatlary 2015-nji ýyllda çap etmegi bes etdi. Uglewodorod söwdasy 2014-nji ýyllda Türkmenistanyň jemi içerki öneminiň 35% -ine we umumy maliye girdejisiniň 80% -ine deň boldy.⁹⁵

Bu bolsa gazyň bahasynyň üýtgemegi bilen, ýurtda üpjünçiliň bökdelençigini emele getirýär. 2017-nji we 2018-nji ýyllarda ýagday has hem ýitileşdi, sebäbi Türkmenistanyň gaz eksportyna diňe bir esasy müşderi galdy: Hytaý. HPG-dan alnan maglumatlara görä, 2019-nji ýyllda Türkmenistanyň eksport girdejisiniň takmynan 86% -i Hytaýdan gelipdir we umumy bahasy 8,19 milliard dollar bolupdyr. Ýurtda ikinji orunda durýan Owganystana 384,8 million dollarlyk eksportynyň bardygy, esasanam onuň elektrik energiýasynyň satuwyndan durýandygy maglumatda görkezilýär.⁹⁶

Türkmenistanyň beýleki iki esasy gaz eksport bazary gaz satyn almagy togtatdy - 2016-nji ýylда Russiya, 2017-nji ýylда Eýran. 2019-nji ýylда Russiýanyň türkmen gazyny satyn almagyny täzeden ýola goýandygy we türkmen serhedinde gazyň 1000 kub metr üçin 110 dollar töwerek arzan bahadandygy aýdyldy.⁹⁷ "Gazprom" 2019-nji ýylyň iýul aýynda Russiýanyň 2019-nji ýıldan 2024-nji ýyla čenli ýylда 5,5 milliard kub metr import etmek barada täze şertnama baglaşandygyny habar berdi.⁹⁸

⁹² Mysal üçin, 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girilen [⁹³ \[⁹⁴\]\(https://www.imf.org/en/Countries/TKM web sahypasyndaky elýeterli press-rezisleriň IV maddasyndaky maglumatlardan alnan.</p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://www.imf.org/en/News/Ar Articlelar / 2019/11/14 /pr19414-turkmenistan-imf-staff-concludes-staff-visite sahypa serediň.</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁹⁵ [⁹⁶ 10,36466 milliard dollarý 8,91405 milliard = 86.0%. 2019-nji ýyl görkezisi 7,65678 milliard dollar \(Hytaýa eksport\) 9,44514 milliard dollar \(umumy eksport\) = 81,1 gösterim boldy.](http://documents1.worldbank.org/curated/en/904321485161087742/pdf/111986-WP-PUBLIC-TURKMENI.pdf, sahypa 3, 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=)

⁹⁷ [⁹⁸ \[Türkmenistan: Kleptokratiýa nusgasy\]\(https://www.gazprom.com/press/news/2019/july/article483669/, 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf?v=3a52f3c22ed6, sahypa 12, 2021-nji ýylyň 16-nji martynda girildi.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Surat 1. Türkmenistanyň ýurt boýunça gaz eksporty.⁹⁹

ÝYL	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Önüm (milliard kub metr)	40.1	56.3	59.0	59.0	63.5	65.9	63.2	58.7	61.5	63.2
Russiya eksporty	10.7	11.2	10.9	10.9	11.0	3.1	0	0	0	5
Eýrana eksporty	7.0	10.0	9.0	5.0	6.0	7.0	7.0	0	0	0
Hytaýa eksporty	3.5	14.1	21.5	24.1	25.5	27.8	29.4	33.3	34.5	31.6

Hytaýa satylýan gazdan Türkmenistana näçe girdeji gelýär? Aşakdaky diagrammada gazyň bahasy baradaky Hytaýyň gümrükhanasynyň aýlyk maglumatlaryny ulanyp hasaplamaga synanyşylýar, soňra bolsa ortaça ýyllyk hasap çykarylýär. Bu hasap bir million Iňlis ýylylyk birligi (mmBTU) üçin dollar hasabynda, şeýle hem müň kub metr üçin dollar hasabynda berilýär. Bu Türkmenistanyň Hytaýyň serhedinde alýan bahasyny görkezýär. Muňa transport çykdajylary hem girýär (Chatham House guramasynyň 2016-njy ýıldaky maglumatyna görä, müň kub metr üçin 50 dollar tölenýär).¹⁰⁰

Şeýle hem, gazdan başga türkmen eksportyny öz içine alyp biljek Hytaýa eksportyň umumy bahasyny goşýarys. Yöne gaz Türkmenistanyň Hytaýa eksport edýän ýeke-täk harydydyr we bu biziň hasaplarymyz bilen goldanýar, sebäbi gaz satuwyndan alynýan takmynan girdeji bu eksportyň umumy görkezijisine takmynan deňdir.¹⁰¹ Girdeji boýunça hasaplamanyň bahanyň we eksportyň mukdarynyň ýylyň dowamynda üýtgäp durýandygy sebäpli takmynan bolandygyny ýadyňyzdan çykarmaň (bu takmynan girdeji görkezijisiniň eksportyň umumy görkezijisinden käwagt ýokarydygyny düşündirýär).

⁹⁹ Önümçilik sanlary <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>, 34-nji sahypadan alndy, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi. Russiya we Eýran, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Merkezi-Azýa-Gaz-NG-155.pdf>, 2-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi. Diagrammada görkezilmedik az mukdarda Azerbayjana (Eýranyň üsti bilen alyş-çalyş görünüşinde) we Gazagystana gitdi: jíkme-jíklíkler üçin çeşme resminamasyna serediň. - Yókardaky bellilikde getirilen BP hasabatnyň 43-nji sahypasy Russiya eksport 2019 belgisi 2019-njy ýýlda Russiya eksport edilen türkmen gazynyň sanyны görkezmeyär. Oksford Energetika Barlaqlary Institütynyň hasabaty, ýókardaky bellilikde getirilen san 2019-njy ýıldaky maglumatlar elýeterli bolmanka çap edildi. Tekstde aýdylyşy ýaly, Russiya 2019-njy ýýldan 5,5 km töweregi import etjekdigini aýtdy, ýöne takyk san entek tassyklanmadı.

Hytaýa eksport 2019 belgisi - <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>, 43-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi. "Platts European Gas Daily" (25-nji tom / 88-nji sany, 2020-nji ýylyň 6-njy mayy), Hytaýyň gümrük maglumatlaryna salgylanyp, Hytaýa eksporty 33,2 milliard kub metr diýip has ýokary görkezijini berýär.

¹⁰⁰ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, sahypa 78, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

¹⁰¹ <https://eurasianet.org/turkmenistans-mainline-to-china>, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi. Bu makalada Hytaýa eksport girdejileriniň "bütinley diýen ýaly" gazdan ybaratdygy aýdylyar.

Surat 2. Türkmenistanyň Hytaýa gaz satuwyndan gelýän girdejisi¹⁰²

ÝYL	Hytaýa satylan türkmen gazy (MKM)	Ortaça bahasy 1000m3 \$ hasabynda	Ortaça bahasy MMBTU hasabynda	Takmynan girdeji (\$1000M)	Türkmenistanyň Hytaýa jemi eksporty (\$1000M)
2013	24.1	\$347.05	\$9.39	8363.91	8389.70
2014	25.5	\$357.03	\$9.66	9104.27	8977.51
2015	27.8	\$265.00	\$7.17	7367.00	7384.53
2016	29.4	\$176.30	\$4.77	5183.22	5248.39
2017	33.3	\$190.34	\$5.15	6338.32	6202.95
2018	34.5	\$223.62	\$6.05	7714.89	7659.78
2019	31.6	\$259.46	\$7.02	8198.94	8194.05

Şeýle-de bolsa, Türkmenistanyň Hytaýdan näçeräk pul alýandygy entek belli däl, sebäbi ol Hytaýyň döwlet banklaryndan alan ägirt uly karzlaryny töleyär. Bu karzlar Türkmenistana uly göwrümlü Galkynyş gaz ýatagyny özleşdirmek, enjamlar we Hytaýyň hyzmat kompaniyalarynyň işi, şol sanda yurt içinde täze turbageçirijileri gurmak üçin berildi.¹⁰³

Hytaýyň Türkmenistana berýän karzlary 2011-nji ýylda¹⁰⁴ azyndan 8,1 milliard dollar boldy we 2013-nji ýylda goşmaça turbageçirijileri gurmak üçin berlen karzyň mukdary belli edilmedi.¹⁰⁵ Bir akademigىň çaklamagyna görâ, 2019-njy ýyla çenli umumy karzyň mukdary 10 milliard dollar töweregى bolar,¹⁰⁶

¹⁰² Hytaýda satylan türkmen gazy- [BP statistika synyna salgylanýar we bu ýa-da şuna meňzeş sany ulanan bolmagy ähütmal.](https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf? v=79cba1185463, sahypa 2, 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi. 2019-njy ýyldaky san başga bir çeşmeden alyndy (BP Statistik syn), sebäbi Oksford hasabatyň beren wagtynda 2019-njy ýylyň maglumatıly elyeterleri dälди, ýöne Pirani öz maglumat çeşmeleri hökmünde</p>
</div>
<div data-bbox=)

Türkmenleriň Hytaýa umumy eksporty - <http://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85&slid=1515619375491>, sany görmek üçin "Türkmenistan" we degişly ýyly ýazyň.

Diňe 2019-njy ýylyň ýanwar-máy aylaryndaky baha maglumatlary Hytaý gümrükhanasyndan elýeterli boldy. Bu san tutuş ýylyň girdejisini hasaplamañ üçin ulanyldy. Muňa garamazdan, girdeji çaklamasy Halkara Pul Gaznasyň Hytaýa eksport edýän umumy mukdaryna ýakyn gelýär. 2019-njy ýylyň ýanwar-iýün aylarynda türkmenleriň Hytaýa eksport girdejisiniň görkezisi <https://eurasanet.org/turkmenistsans-mainline-to-china> (2021-nji ýylyň 16-njy martyna girildi) tarapyndan 4,4 milliard dollar diýlip habar berildi. 2019-njy ýylyň ikinji ýarymynda birinji ýarym bilen deňeşdirilende arzan bahadan ýa-da eksport edilýän gazyň pes mukdaryny teklip edýär.

¹⁰³ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-bogus-budget/28892094.html> , 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi. Bu we beýleki makalalarda karzlaryň ýurtlary birleşdirýän turbageçiriji gurmak üçin ulanylandygy aýdylyar, ýöne şeritnama bilen tanış çeşmäniň habaryna görâ, bu turbageçiriji Hytaýyň döwlet kompaniyalary tarapyndan tölenipdir we Hytaý karzlary Türkmenistanyň içinde gaz pudaglynyň ösüşi bilen baglanysdyryar. Şol bir çeşme tarapyndan ýazylan maglumatlara görâ, (2021-nji ýylyň marty) birnâçe karz belli bir maksat bolmazdan berilipdir we "gaz karzlary" bilen "belli däl" karzlaryň arasyndaky gatrasylar nâbelli bolmagynda galýar.

¹⁰⁴ Muradowa Nazik; "Geljekki iň oňat maya goýuy: Türkmenistanyň energiýa eksportynyň diwersifikasiýasy", Türkmenistandan alnan: Berdimuhamedow döwründé üýtgeşmeler we durnuklylyk; Ed. Laruelle, Marlene; Jorj Washington uniwersiteti, Merkezi Aziýa programmasy; 2017.

¹⁰⁵ <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2018-08-31/crisis-turkmenistan-a-test-chinas-policy-region-0> , 2021-nji ýylyň 16-njy martynda girildi.

¹⁰⁶ <https://fpc.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/FPC-Spotlight-on-Turkmenistan-publication.pdf> , sahypa 37. Ýakóbowski & Marszewski, AÖB-e salgylanyp, Türkmenistanyň áhli daşary karzyň 2018-nji ýyly çenli takmynan 9 milliard dollardygyny mälüm etdi. 2019-njy ýylyň may aýynda YDÖB hasabatynda Yaponiya, Koreya we Hytaý Exim we ösüş banklaryna 9,9 milliard manat (2,2 milliard amerikan dollarly) bergisi görkezilýär (2016-njy ýylyň 31-nji dekabrdaýy yagdaýy).

ikinjiden bolsa Türkmenistan bergini üzmek üçin ýyllyk möçberi 1 milliard dollar töweregide bolar.¹⁰⁷ Hytaýyň resmi çeşmelerine laýyklykda, Türkmenistan Hytaýyň “Türkmengaza” ilkinji 4 milliard dollar karzynyň tölegleriniň hemmesini walýutada däl-de, gaz eksporty görnüşinde tölär.¹⁰⁸ Bu türkmen ykdysadyétine hasam agyr deger, sebäbi karzy yapmak üçin gazyň bahasy arzanlanda ýurt has köp mukdarda gaz geçirmeli bolar. Gazyň häzirki bahasynyň pes bolmagy bilen bu ýagdaý hasam ýitleşyär: “Interfaks” 2021-nji ýylyň ýanwar aýynda Türkmenistanyň Hytaýa 2.786 milliard kub metr eksport edip, 1000 kub metr üçin 187 dollar kesgitläp,¹⁰⁹ netijede Türkmen döwletiniň 520,98 million dollar gazanjakdygyny habar berdi.

Şonuň üçin Türkmenistan Hytaýyň has köp mukdarda gaz satyn almagyna bil baglaýar, ýöne bu ýakyn geljekde amala aşmajaga meňzeýär: 2020-nji ýylyň maý aýynda Özbegistanyň nebit we gaz pudagynyň resmisiniň bellemegine görä, Hytaý Koronawirus keseliniň (COVID-19) pandemiýasy bilen baglanyşykly gaza bolan islegiň azalmagy sebäpli Merkezi Aziýadan gaz akdyrylmagynyň möçberiniň kemeldilmegini sorady. Bu Türkmenistanyň, Gazagystanyň we Özbegistanyň¹¹⁰ arasynda proporsional bölünmeli; şu wagta çenli gaz bilen iň uly üpjün ediji Türkmenistan hasaplanýardy. Türkmenistan üçin ýene-de bir bolup biläýjek mesele: 2019-nju ýylyň dekabrynda Russiya gazyny Hytaýa eksport edýän täze turbageçiriji onlaýn işe başlady. Bu gazgeçirijisiniň 2024-nji ýyla çenli ýylدا 38 milliard kub metr gaz akdyryp bilmek ukyby bar.

Bu ýagdaý Hytaýyň ýeke-täk tebigy gaz çeşmesi hökmünde Türkmenistanyň gaz bazaryndaky ornuna howp salýar we söwda şertlerini pese gaçyrýar.¹¹¹

Türkmenistan beýleki müşderilere mätäç, ýöne olaryň bolup bilmezlikleri hem mümkünkdir: Türkmenistany Ýewropa bilen baglanyşdýryń Trans Hazar turbageçirijisi döwlete degişli däl guramalar üçin maddy taýdan amatly däl we Russiyanyň we Eýranyň diplomatik basyşy sebäpli aňsatlyk bilen ýapylyp bilner.¹¹²

**Hytaý Koronawirus
keseliniň (COVID-19)
pandemiýasy bilen
baglanyşykly gaza bolan
islegiň azalmagy sebäpli
Merkezi Aziýadan gaz
akdyrylmagynyň
möçberiniň
kemeldilmegini sorady.
Bu Türkmenistanyň,
Gazagystanyň we
Özbegistanyň arasynda
proporsional bölünmeli;
şu wagta çenli gaz bilen
iň uly üpjün ediji
Türkmenistan
hasaplanýardy.**

¹⁰⁷ Yakóbowski, Yakub we Marszewski, Mariusz; “Türkmenistandyk krizis: Hytaýyň sebitdäki syýasatyň synagy”, Gündogar öwreniš merkezi OSW düşündürüş, Belgi 284; 2018-nji ýylyň 31-nji awgusty; sahypa 2.

¹⁰⁸ https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2012/12/NG_69.pdf, sahypa , 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁰⁹ <https://www.interfax.ru/business/756994> , 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi. Eger görwümi we bahasy 2021-nji ýylyň galan böleginde şu derejede galsas, bu 2013-nji ýıldan bari üçünji iň pes mukdar bolan Türkmen döwleti üçin 6,25 milliard dollar bolar.

¹¹⁰ <https://www.spglobal.com/platts/en/market-insights/latest-news/natural-gas/050520-central-asian-countries-discussing-shared-cut-in-gas-supplies-to-china-uzbekneftegaz> , 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹¹¹ <https://eurasianet.org/is-new-russia-china-gas-pipeline-a-threat-to-turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹¹² “Merkezi Azýa gazy üçin niyetlenen beýleki eksport ýollary - Türkmenistan-Owganystan-Pákistan-Hindistan (TOPI) turbageçirijisi we Trans Kaspi turbageçirijisi arkaly Azerbayjana, Türkiye we Ýewropa eksport taslamasy ykdysady taýdan amatsyz hasaplanýar.” <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2019/12/Central-Asian-Gas-NG-155.pdf?r=79cba1185463>, sahypa iii, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

Bu aralykda, Owganystanyň üsti bilen Türkmenistany Pákistan hem Hindistan (TOPI turbageçirijisi) bilen birleşdirýän turbageçiriji taslamasynda öñegidişlik duýulmaýar, taslamanyň näderejededigi barada gapma-garşyhabarlar bar.¹¹³ 2020-nji ýylda ABŞ-nyň Döwlet departamenti bu taslama bilen baglanyşykly “ýeterlik derejede maliýeleşdirmek meselesiniň açyk galýandygyny” aýtdy.¹¹⁴

¹¹³ <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-tapi-turkmen-pipe-mystery/29862029.html> , <https://www.rferl.org/a/tapi-turkmen-tales-pipeline-qishloq-ovozi-pannier/29632356.html> , <https://thediplomat.com/2019/07/turkmenistan-and-gazprom-settle-5-year-gas-deal/>, hemmesine 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹¹⁴ <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

Turkmenistan näçe pul gazanýar, harçlaýar we tygşytlayár?

Az maglumatly býudjet

TÜRKMENISTAN, ASHGABATDA SAPARMYRAT NYÝAZOWYŇ ALTYN
HEÝKELİ © SHUTTERSTOCK

**Türkmen hökumeti her ýyl döwlet
býudjetini çap edýär, ýöne jikme-
jiklikler ujypsyz; 2018-nji ýylda
býudjetiň birinji görnüşinde hatda
çykday bölegine syn hem
berilmedi.¹¹⁵**

Şeýle hem býudjetde nebit we gaz satuwýndan girdeji barada maglumatlar berilmeyär. Ýokarda bellenip geçilişi ýaly, Türkmenistanyň kanunu bu girdejiniň 20%-iniň býudjetine geçirilmegini göz öňünde tutýar, ýöne munuň mukdary hiç haçan hasaba alynmady.

Türkmen häkimiyetleriniň maglumatyna görä, soňky baş ýylky býudjet:

2017: 103,5 milliard manat (29,43 milliard dollar)¹¹⁶

2018: 95,5 milliard manat (27,3 milliard dollar)

2019: 83,9 milliard manat (23,8 milliard dollar)

2020: 84,4 milliard manat (24,06 milliard dollar)

2021: 79,5 milliard manat (22,76 milliard dollar)¹¹⁷

¹¹⁵ http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=856178669&Country=Turkmenistan&topic=Economy&subtop_3, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹¹⁶ 1 manadyň hümmeti = \$ 0.28575.

¹¹⁷ <https://tinyurl.com/y52yskgw>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. Şeýle hem metbugat habarlaryna serediň: http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=856178669&Country=Turkmenistan&topic=Economy&subtop_3, <https://thediplomat.com/2019/01/shrinking-budgets-and-less-booze-in-turkmenistan-the-home-of-prosperity/>, <https://turkmenpetroleum.com/en/2019/12/04/the-state-budget-of-turkmenistan-2020-approved-with-a-surplus/>, <http://www.turkmenistan.ru/en/articles/18772.html>, hemmesine 2021-nji ýylyň 18-nji marty. COVID krizişi sebäpli 2020-nji ýylyň býudjeti soň tâzeden sereidlidi: <https://en.hronikatm.com/2020/04/the-president-calls-for-reviewing-the-state-budget-because-of-coronavirus-which-destabilized-the-global-economy/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

2020-nji ýyl býudjetiniň köpcülige hödürlenýän görnüşi bir sahypadan gowrak bolup, ýerli býudjetlere bölünip berilýän käbir az sanly maglumatlary öz içine alýar.¹¹⁸ Hatda bu maglumatlara-da ynanyb olmaýar, sebäbi ygtybarly maglumatlary almakda Türkmenistan dünýäde iň agyr yurt hasaplanýar.¹¹⁹

Bir tesvirçi 2019-njy ýylyň býudjetini “Galp ... toslama, bolgusyz we ýönekey” diýip atlandyrdy.¹²⁰ Neşir edilen maglumatlaryň peýdalylygy hem sorag astyna alynýar, sebäbi çykdaýylaryň aglabasyna WÄG-iň üsti bilen býudjetden daşary serişdeler sarp edilýär. ÝDÖB-ň hasabatyna görä, Nyýazowyň dolandyran döwrüniň ahyrynda, 2004-nji ýylda şeýle gaznalaryň we öz-özünü maliýeleşdirýän ministrlilikleriň býudjetden daşary çykdaýylary resmi býudjetden 3,5 esse (jemi içerki önümiň 68% -ini) köp bolandygyny görkezdi. Bu döwlet çykdaýylarynyň tas 78% -iniň býudjetden çykandygyny aňladýar.¹²¹ HPG 2007-nji ýylda (Nyýazowyň ölümünden bir ýyl soň) býudjetden daşary hökümét çykdaýylarynyň jemi içerki önümiň takmynan 6% -ini çaklady.¹²² Bu sanlaryň biri-birine deň gelmezligi HPG-ň we ÝDÖB-ň dürli maglumatlara salylanandyklaryny ýene-de bir gezek tassyklaýar. Habar berlişine görä, Nyýazow öлenden soň käbir býudjet serişdeleri ýapyldy ýa-da býudjetde jemlendi.¹²³ HPG-ň maglumatyna görä, Berdimuhamedow ýokarda görkezilişi ýaly, Durnuklaşdyryş gaznasyny döretdi we ony býudjetten daşary taslamalarda ulandy.¹²⁴ Berdimuhamedowyň soňky ýyllarda býudjetiň daşyndan maliýeleşdirilýän ägirt uly infrastruktura taslamalara ýikgyn etmegi 2007-nji ýyldan bari býudjetten daşary çykdaýylaryň has köp bolandygyny görkezýär.

2020-nji ýyl býudjetiniň köpcülige hödürlenýän görnüşi bir sahypadan gowrak bolup, ýerli býudjetlere bölünip berilýän käbir az sanly maglumatlary öz içine alýar.

Bir tesvirçi 2019-njy ýylyň býudjetini “Galp ... toslama, bolgusyz we ýönekey” diýip atlandyrdy.

¹¹⁸ <http://minjust.gov.tm/mcenter-single-ru/291>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹¹⁹ <https://www.riskadvisory.com/campaigns/corruption-challenges-index-2019-reveal/#panel-8>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²⁰ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-bogus-budget/28892094.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²¹ https://www.ebrd.com/downloads/about/policies/2006-06-15,_Strategiya_for_Turkmenistan-_English_web.pdf, sahypa 14, 2-nji bellik, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²² <https://www.imf.org/en/News/Makalalar/2015>

¹²³ <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, sahypa 13, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna giridi.

¹²⁴ <https://www.imf.org/en/News/Ar Article / 2015/09/28/04/53 / pn10146>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlyklary nähili?

HPG-dan alınan maglumatlar Türkmenistanyň 2015-2017-nji¹²⁵ ýyllar aralygynda takmynan 9,945 milliard dollarlyk söwda defisitine sezewar bolandygyny görkezýär - başgaça aýdylanda, türkmen hökümeti importa eksportdan has köp çykday etdi.

Muňa garamazdan, ýokarda görkezilişi ýaly, býudjet 30 milliard dollar görkezýär. Bu san gaty şübheli bolsa-da, býudjetiň bir bölegi WÄG-den we Türkmenistanyň beýleki ätiýaçlyklaryndan alınan bolmagy ätimal.

Bu ätiýaçlyklar baradaky maglumatlaryň, esasanam soňky ýyllarda ujypsyzlygy geň däldir, Nyýazowyň döwründe köpräk maglumat bardy. 2003-nji ýylда 2-3 milliard dollar aralygynda (Doýçe Bankda 1,8 milliard dollar we "Credit Suisse" -de 1 milliard dollar töweregى) diýlip çaklanыldy.¹²⁶ Soňky baş ýylда Türkmenistanda gazyň bahasynyň ýokarlanmagy sebäpli bu ätiýaçlyklar gazyň satylmagy we eksport edilmegi bilen ep-esli artdy. HPG-nyň 2009-njy ýylyň oktyabr aýyndan sebitleyin ykdysady perspektiwasy 2010-njy ýylда Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlyklarynyň 28,7 milliard dollar boljakdygyny çakladı.

Surat 3. Türkmenistanyň 2004-2010-njy ýyllardaky umumy resmi ätiýaçlyklary (milliardlarça dollar)¹²⁷

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
2.3	4.5	8.1	13.2	16.7	20.8 çaklama	28.7 çaklama

Ykdysadyyetiň sebitleyin ösüş perspektivalary boýunça soňky hasabatlarda bu görkezijileriň bolmazlygy bellärliliklidir: 2011-nji ýylyň oktyabr aýyndaky hasabatda Türkmenistan boýunça görkezijileri deregine birnäçe köp nokat goýlupdyr, ýokarda bellenilişi ýaly, çaklama däl ýyllaryň görkezijileri üçin hem köp nokat goýlupdyr.¹²⁸ Şeýle ýagdaý 2020-nji ýyla çenli soňky hasabatlarda hem dowam etdirilýär.¹²⁹ Maglumatlaryň nädogry bolmagy muňa şübhe döredýär, çünkü Halkara Pul Gaznasyna IV madda boýunça geňeş geçirilende maglumatlar elýeterli bolýar. Türkmen häkimiyetleriniň HPG-dan maglumatlary aýyrmagyny haýış edendikleri has ähtimaldyr. ÝDÖB-den alınan maglumatlar hem şuňa meňzeş görkezijileri suratlandyrýar: 2009-njy ýyldaky hasabatda altyny hasaba almazdan, ýöne "merkezi bankyň walýuta ätiýaçlyklary we walýuta ätiýaçlyk gaznasy" bilen hasaba alnyp, 2006-njy ýylда Türkmenistanyň jemi ätiýaçlyklarynyň möçberi 7,477 milliard dollar diýlip gorkezilýär, ýöne indiki ýyllar üçin entek maglumat berilmeyär ýa-da ÝDÖB-nyň strategýalarynda Türkmenistana degişli sütünde diňe

¹²⁵ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2018/10/08/pr18384-imf-staff-concludes-staff-visit-to-turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²⁶ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²⁷ <https://www.imf.org/en/Publications/REO/MECA/Issues/2017/01/07/Regional-Economic-Outlook-October-2009-Middle-East-and-Central-Asia-22916>, sahypa 59, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²⁸ https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-full-text-pdf/external/pubs/ft/reo/2011/mcd/eng/pdf/_mreo1011.ashx, sahypa 100, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹²⁹ Mysal üçin, 2013, https://www.imf.org/~media/Websites/IMF/imported-flagship-issues/external/pubs/ft/reo/2013/mcd/eng/pdf/_mreo1113pdf.ashx, sahypa 108, hut 2019-njy ýyla çenli, <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/REO/MCD-CCA/2019/October/English/stat-appendix-with-front-matter- and-fsi-tables.ashx>, sahypa 24, we 2020-njy ýylyň hasabatlary, <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/REO/MCD-CCA/2020/October/English/REO-Stat- Appendix1020.ashx>, sahypa 24; hemmesine 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

"N/A – el ýeterli däl"¹³⁰ belgisi görkezilýär. Türkmen hökümətiniň öz maglumatlary babatda has ynjk çemeleşmeginiň sebäpleriniň biri 2009-2010-njy ýyllar aralygynda ýurduň walýuta ätiýaçlyklarynyň möçberiniň ýokarlanman, eýsem ony býudjetiň deňagramlylygy üçin ulanylan ilkinji döwri bolmak ähütmallygy bilen düşündirilýär.¹³¹

Surat 4. Türkmenistanyň 2008-2014-nji ýyllardaky umumy resmi ätiýaçlyklary (milliard dollar)¹³²

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
16.7	19	18.8	22.4	26.4	29.3 çaklama	32.4 çaklama

2013-nji ýylyň maý aýynda Sebitleýin strategiýa hasabatyndan alınan maglumatlar - ilkibaşda ýüklenen, soňra pozulan - 2012-nji ýyla çenli has anyk walýuta ätiýaçlyk sanlaryny we 2014-nji ýyla çenli çaklamalary berýär.

Hasabatyň mundan beýlæk elýeterli däldigini diňe türkmen häkimiyetleriniň hereketleri bilen düşündirip bolar: eger-de şeýle bolsa, bu türkmen hökümətiniň ykdysady maglumatlaryna näderejede ynjkdygyny görkezýär, bu maglumatlar ýurtlaryň aglabा köplüğü tarapyndan adaty neşir edilýän hasabat bolup durýär.

Bu maglumatlar, Türkmenistanyň 2010-nji ýıldaky hakyky ätiýaçlyk gorunyň 18,8 milliard dollardygyny, HPG-nyň 2009-nji ýilda dört ýyl ozal çak edişinden takmynan 10 milliard dollar pesdigini görkezýär. Bu gaz eksportyndan pes girdeji gazanandygyny (gazyň bu döwürde bahasynyň ýokary bolmagy sebäpli bu şübheli görünýär) ýa-da bu ätiýaçlyklardan garaşylmadyk çykajylaryň köpelendigini görkezýär. Muňa garamazdan, maglumatlara görä, 2010-2014-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň daşary ýurt walýuta ätiýaçlyklarynyň 70%-e çenli ýokarlanjakdygы, ýagny 32,4 milliard dollar boljakdygы çaklanýar.

Bütindünýä bankynyň maglumatyna görä, 2014-nji ýlda çaklanan bu görkeziji 2015-nji ýilda has ýokary bolup çykdy. 2015-nji ýylyň oktyabr aýynda neşir edilen hyzmatdaşlyk hatynda "Türkmenistanyň halkara ätiýaçlyklary ... ähmiyetli bolmagynda galýar" we "takmynan 22 aýlyk importa deňdir"¹³³ diýlip bellenilýär. Türkmenistan tarapyndan harytlaryň we hyzmatlaryň importy barada Bütindünýä bankynyň bar bolan

**Hasabatyň mundan
beýlæk elýeterli däldigini
diňe türkmen
häkimiyetleriniň
hereketleri bilen
düşündirip bolar: eger-
de şeýle bolsa, bu
türkmen hökümətiniň
ykdysady
maglumatlaryna
näderejede ynjkdygyny
görkezýär.**

¹³⁰ <https://www.ebrd.com/downloads/research/economics/turkmenistan.pdf>, 239-nji sahypa (pdf-de 4-nji sahypa), 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi; <https://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/turkmenistan.pdf>, 52-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi; 2007-2009-nji ýyllar üçin ozal bar bolan maglumatlara garamazdan, 2007-2013-nji ýyllar aralygynda maglumat berilmeyär; <https://www.ebrd-consultations.com/assets/Country-Strategies/Turkmenistan/b7d1af39a3/turkmenistan-strategy.pdf>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi; 2015-2018-nji ýyllar üçin ýurduň jemi ätiýaçlyklary (jemi içeriği önumiň göterimi) áhli ýyllar üçin "elýeterli däl" diýip görkezilýär.

¹³¹ https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2012/12/NG_69.pdf, 15-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹³² Maglumat ilki HPG-nyň REO web sahypasyna ýuklendi, ýöne soň ölçüldi. Şu salga girip bilersiniz: https://crudeaccountability.org/wp-content/uploads/Data_2013-compressed.pdf, 22-nji salynma bu tablisada ulanylýan maglumatlary berýär.

¹³³ <http://documents1.worldbank.org/curated/en/371591467987825776/pdf/99556-CRN-P151985-Box393225B-OOU-9-R2015-0199.pdf>, 5-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

maglumatlaryndan çen tutulsa, 2015-nji ýylyň ortalarynda ätiýaçlyklaryň 35 milliard dollardan geçejedigini çaklamak bolar.¹³⁴ Ýone şol döwürde türkmen ykdysadyýetinde kynçylyklar döräpdi: 2015-nji ýylyň ýanwar aýynda Berdimuhamedow döwlet telewideniýesinde çykyş edip, halkara nebit-gaz bahalarynyň arzalamaǵy türkmen hökümetini “käbir harytlaryň we hyzmatlaryň bahasyny ýokarlandyrmaq, şeýle hem beýleki walýutalara garşı manadyň hümmetini peseltmek ýaly adatdan daşary ädimleri ätmäge mejbur etdi” diýdi.¹³⁵ Mundan başga hem aladalandyrıjy alamatlar bardy: nebit we gaz enjamlaryny öndürýän bir kompaniya “Turkmennebit” döwlet nebit kompaniyasyndan 2014-nji ýylda alan 8,5 million dollar bergisini dört ýyllap tölemedi.¹³⁶

Ýokarda bellenilenlerden çen tutulsa, 2016-njy ýylyň başynda Türkmenistanda agyr ýagdaýý ýeňip geçmek üçin ätiýaçlyk köpdi. Ýone bu baýlygyň neneši bir usul bilen öz raýatlaryna sarp edilendigini aňlatmaýar: 2014-nji ýylda Türkmenistanda bäbekleriň ölüm derejesi Gazagystan we Özbekistan bilen deňesdirilende iki esse ýokarydy we ömrüň dowamlylygy öňki Sowet Soýuzynda iň pesi bolupdy (we şu wagta çenli şeýle ýagdaý saklanyp galýar).¹³⁷ Haýsydyr bir baýlyk gazanylan bolsa, ol köplere däl-de, az sanly adamlara peýda getirdi: 2012-nji ýylyň dekabrynda geçirilen ilat ýazuwynda ilatyň dine 4% -iniň ýurduň baýlygynyň 45% -ine eýe bolandygy görkezilýär.¹³⁸ Türkmen häkimiyetleriniň maglumatlarynyň ygytbarsyzlygy göz öňunde tutulanda, bu görkezijiniň has hem pes bolup biljegi ähtimaldyr.

Şondan bări walýuta ätiýaçlyklarynyň ýagdaýý has düşnüsiz bolmagynda galýar, sebäbi türkmen hökümeti oňa degişli ähli maglumatlary ýaşyryň saklayana meňzeýär. Türkmenistanyň eksport girdejilerine 2016-njy we 2017-nji ýyllarda dünýädäki gazyň bahasynyň peselmegi agyr zarba urdy we ýokarda aýdalyşy ýaly, Eýran (tölegleri nagt pul bilen däl-de haryt söwdasy bilen töleyärdi) we Russiya türkmen gazyny satyn almagy bes etdi. Netijede, ýokarda agzalan negatiw söwda balansy 2015-2017-nji ýyllar aralygynda takmynan 10 milliard dollar boldy.

Maglumatyň ýetmezçiligini göz öňünde tutup, muny beýan etmek kyn hem bolsa, bu söwda walýuta ätiýaçlyklary bilen ödelen bolmagy mümkün. Merkezi aňtaw gullugynyň “World FactBook” neşiri 2017-nji ýylyň ahyrynda Türkmenistanyň walýuta we altın ätiýaçlyklaryny 24,91 milliard dollar diýip çaklayár.¹³⁹ Halkara hasaplaşyk banky, halkara banklaryň döwletlere (dürli hökümetleriň adyndan aktiwleri saklayán banklara) borçnamalaryny habar berýän edara, 2017-nji ýylyň ikinji çärýeginde Türkmenistanyň bank borçnamalaryny 25,0 milliard dollar diýip habar berýär, şolardan 22,7 milliard dollar Germaniyanyň

¹³⁴ <http://documents1.worldbank.org/curated/en/371591467987825776/pdf/99556-CRN-P151985-Box393225B-OOU-9-R2015-0199.pdf>, 23-nji sahyps, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi; Harytlaryň we hyzmatlaryň importy boýunça çak edilmedik iň soňky san Bütindünýä Banky tarapyndan 2013-nji ýylda 19,366 million dollar diýip berildi. Bu aýda 1,614 milliard dollarla deňdir. HPG-nyň 2015-nji ýıldaky haryt importy boýunça görkezijisi has pes, 14 051 million dollar görkezýär (aýda 1,17 milliard dollar deňdir). (Seret: https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/11/14/pr19414-turkmenistan-imf-staff-concludes-staff-visit_2021-nji_ýylyň_18-nji_martynda_girildi), ýone Halkara Pul Gaznasy 2015-nji ýylda 30 aýlyk import ätiýaçlyklaryny bardygyny, Bütindünýä Bankynyň görkezijisi ýaly 35 milliard dollarдан gowrakdygyny habar berdi.

¹³⁵ <https://eurasianet.org/turkmenistan-rumors-reign-as-economic-crisis-grows>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹³⁶ <https://habartm.org/archives/8016>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹³⁷ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, sahyps 45, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹³⁸ https://jamestown.org/program/unpublished-census-provides-rare-and-unvarnished-look-at-turkmenistan/#.Vrek4_mLTI, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹³⁹ Asyl web salgysy indi elýyeterli däl, ýone web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20200111224534/https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi..

banklaryna degişlidir, olaryň köpüsi, ýokarda bellenişi ýaly, Doýçe Bankda saklanylýar. ÝDÖB-nyň beýan edişi ýaly: “Şeýle-de bolsa, bu borçnamalaryň näderejede ýitgisiz tölege ukyplydygy we halkara ätiyäçlyklary hökmünde hasaplanjakdygy häzirlikçe belli bolman galýar. Şeýle bolan ýagdaýında, ätiyäçlyklar 30 aý tòweregى haryt importyna barabar bolar, emma merkezi bankyň alyş-çalyş üçin walýuta kwotasyndan düýpgöter tapawutly ýaly bolup görünýär.”¹⁴⁰ Başga sözler bilen aýdylanda, 2015-nji ýılda 35 milliard dollardan gowrak ätiyäçlyk ähtimallygy bolan Türkmenistanyň ykdysadyyeti, şol döwürden bări ýurduň yüzbe-yüz bolan ykdysady kynçylyklaryna garamazdan, 2016 we 2017-nji ýyllaryň agyr günlerine döz gelmelidi.

¹⁴⁰ <https://www.ebrd.com/documents/policy/country-diagnostic-paper-turkmenistan.pdf>, sahypa 21, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

Türkmenistanyň weýran edilen ykdysadyýeti - Pul nirä gitdi?

Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň gaz pudagyna daýanmagy gazyň bahasynyň pese gaçmagy bilen oňa weýrançylykly täsir etdi, netijede gaza degişli bolmadyk pudagyň has hem dargamagyna getirdi.

Dollaryň gara bazarda täzeden peýda bolmagy ykdysadyýetiň düýpli pese gaçmagynyň subutnamasy bolup durýar. 2021-nji ýylyň fewralynda¹⁴¹ gara bazarda dollaryň hümmeti 31 manata çenli ýokarlandy (dollarýň resmi nyrhy 3,5 manatdyr).¹⁴² 2018-nji ýylyň iýun aýynda¹⁴³ inflýasiýanyň derejesi 294% -e ýetip, käbir (ýumurtga, un, şeker we ösümlük ýagy ýaly) subsidirlenen azyk önümleri üçin dükanlarda uzyn nobatlar emele geldi (maglumatlara görä, olaryň käbirleri birnäçe gün dowam edýär).¹⁴⁴ Bu ýagdaý 2018-nji ýylda döwlet býudjetiniň 75-80% -iniň "sosial ulgamyna" sarp ediljekdigى baradaky türkmen hökümətiniň öne süren beýanatyny sorag astynda goýýar.¹⁴⁵ Orta gürpdäki türkmen raýaty üçin ýaramaz däl diýlip, 2017-nji ýylyň oktyabr aýynda Berdimuhamedow Türkmenistanyň awtoritar modeliniň ýeke-täk oňyn tarapalarynyň biri hökmünde görkezilýän suw, gaz we elektrik energiyasy¹⁴⁶ boýunça köpden bäri berilýän giň gerimdäki subsidiýalaryň bes edilendigini yylan etdi. Bu subsidiýalar 2019-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda¹⁴⁷ doly ýatyryldy. Subsidirlenen azyk ýetmezçiliği bilen baglanychykly ýagdaýyň 2019-nji ýylyň ahyrynda birneme gowulaşandygy habar berildi, ýöne 2020-nji ýylyň ahyrynda¹⁴⁸ önümleriň satuwyndaky nobatlar barada, şeýle hem hususy dükanlarda azyk önümleriniň bahasynyň 2020-nji ýylyň martynda¹⁴⁹ rekord derejä ýetendigi barada habarlar gowuşdy.

Ýokardaky maglumatlary göz önünde tutup, Türkmenistanyň ykdysady krizisiniň sebäplerini diňe iki ýagdaý bilen düşündirip bolar: ýurduň walýuta ätiýaçlyklary, hatda agyr garyplyk döwründe-de türkmen halkyna ýardam bermek üçin ulanylmaýar ýa-da walýuta ätiýaçlyklary indi hatda baş ýyl ozalky derejesinden hem pesde durýar. Berdimuhamedowyň aklyňa sygmajak derejedäki çykdajylary ikinji sebäbiň ähtimaldygyny görkezýär, çünkü türkmen halky üçin peýdasy ujypsyz bolan şöhratparaz taslamalara milliardlarça dollar sarp edilýär.

ÝDÖB 2019-nji ýıldaky strategiýasynda bu düşündiriše şeýle tesvir berýär: "2016-17-nji ýyllarda pes eksport girdejileri we ägirt uly hökümet taslamalary walýuta gytçylygyna sebäp boldy"¹⁵⁰ we "býudjetden

¹⁴¹ Bu maglumat gündelik walýuta hümmeti bilen tanış çeşme tarapyndan berildi, 2021-nji ýylyň fewral aýy.

¹⁴² <https://www.intellinews.com/raw-feelings-in-turkmenistan-as-berdimuhamedov-pays-3-51-to-the-dollar-183894/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴³ <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴⁴ <https://eurasianet.org/turkmenistans-reality-unpaid-wages-and-shortages-food>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴⁵ https://akipress.com/news:628888:75__of_Turkmenistan%E2%80%99s_state_budget_to_be_allocated_for_social_sphere_in_2020/, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴⁶ <https://apnews.com/59fae0e0697444c88800e56c8ac98a7b/Turkmenistan's-president-ends-welfare-subsidies>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴⁷ <https://thediplomat.com/2018/09/turkmenistan-set-to-rollback-subsidies-for-good/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴⁸ <https://www.hronikatm.com/2019/10/endless-lines/?id=1276>, <https://www.hrw.org/news/2020/09/23/turkmenistan-denial-inaction-worsen-food-crisis>, iki sahypa-da 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁴⁹ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-coronavirus-food-prices-skyrocket--special-measures/30508897.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵⁰ <https://www.ebrd-consultations.com/assets/Country-Strategies/Turkmenistan/b7d1af39a3/turkmenistan-strategy.pdf>, p3, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. <https://www.ebrd-consultations.com/assets/Country-Strategies/Turkmenistan/b7d1af39a3/turkmenistan-strategy.pdf>, p3, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

daşary gaznalar tarapyndan edilen ägirt uly çykdajylar" öndäki iki ýylyň dowamynda döwletiň maliye ýagdaýyny gowşatdy. ¹⁵¹

Berdimuhamedowyň häkimliginiň ilkinji ýyllary isriplik bilen tapawutlandy: president 2007-nji ýylyň iýul aýynda Türkmenbaşynyň (öñki Krasnowodsk) Awaza sebitindäki Hazar kenarynda täze syáhatçylyk zolagyna 1 milliard dollar sarp ediljekeđigini habar berdi. Altmyş täze myhmanhanadan we spa-salonlaryndan ybarat syáhatçylyk zolagy¹⁵² 2009-njy ýylyň iýun aýynda uly şowhun bilen açyldy we oña Günbatar kompaniyalarynyň köp sanly wekili gatnaşdy. Şeýle-de bolsa, Türkmenistanda syáhatçylygyň ösüşiniň pesligi bilen (2015-nji ýylda ýurda girmek üçin diňe 913 syáhat wizasy berildi),¹⁵³ bu syáhatçylyk zolagy ýylyň dowamynda boş durýar, şeýle hem adaty türkmen raýatlary üçin bahalar gaty ýokary hasaplanýar. Dynç alyş öýleriniň boş durman, bolmanda birneme peýdalanmagy üçin döwlet işgärleriniň dynç alyşlaryny şol ýerde geçirmäge mejbur edilýändikleri 2019-njy ýylda habar berilýär.¹⁵⁴

2011-nji ýylda Berdimuhamedow bahasy 250 million dollarlyk täze prezident köşgünü gurmagy buýurdy, mundan öň, 1994-nji ýylda Nyýazow 80 million dollar töwerekü bahada köşk gurdurypdy.¹⁵⁵

“Türkmen News” habarlary 2017-nji ýylda “Türkmenbaşy” nebiti gaýtadan işleyän zawod toplumynyň Berdimuhamedowyň Awazadaky iki ýasaýyş jaýynyň durkunyň täzelenmegi üçin 5,62 million dollar tölemelidigini habar berdi. Şeýle hem, toplum 2013-nji ýylda feýerwerk we Jennifer Lopeziň çykyşy üçin Awazada sahna gurmak üçin 14,5 million dollar töledi. Habarda toplum “Berdimuhamedowyň isleglerini tölemek üçin sagylýan sygyr” hökmünde häsiýetlendirilýär.¹⁵⁶

¹⁵¹ <https://www.ebrd-consultations.com/assets/Country-Strategies/Turkmenistan/b7d1af39a3/turkmenistan-strategy.pdf>, 8-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵² http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_03_SRP_Horak-Sir_Turkmenistan-Berdimuhamedov.pdf, sahypa 31, 49-njy bellik, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵³ <https://en.hronikatm.com/2016/02/turkmenistans-consulate-offices-issued-only-913-entry-visas-last-year/>, 2021-nji ýylyň 26-njy martynda girildi. Bohr, 2007-nji ýylda sekiz ýyl ozal 8000 syáhatçyný bolandygyny habar berdi <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, sahypa 64, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. İrlis gazetinde 105,000 syáhatçyný bardygы habar berildi. <https://www.express.co.uk/travel/articles/713256/ashgabad-airport-opens-turkmenistan-but-one-glaring-problem-will-tourists-visit>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi, emma akademiki çeşmä görä, 2021-nji ýylyň mart aýýndaky Crude Accountability bilen gepleşiklerde aýdylmagyna layyklykda, bu tranzit ýolagçylary öz içine alýar.

¹⁵⁴ <https://www.rferl.org/a/avaza-awaza-turkmen-officials-forced-to-spend-vacations-overpriced-state-resort/30041754.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵⁵ https://www.rferl.org/a/third_turkmen_president_palace/24183704.html, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵⁶ <https://en.turkmen.news/spotlight/berdimuhamedov-cash-cow/>, 2021-nji ýylyň 26-njy martynda girildi. Yene-de 2014 we 2015-nji ýyllarda feýerwerk üçin 6,31 million dollar sarp edildi.

**2017-nji ýylda
“Türkmenbaşy” nebiti
gaytadan işleyän zawod
toplumynyň
Berdimuhamedowyň
Awazadaky iki ýasaýyş
jaýynyň durkunyň
täzelenmegi üçin 5,62
million dollar
tölemelidigini habar berdi.**

**Şeýle hem, toplum 2013-
nji ýylda feýerwerk we
Jennifer Lopeziň çykyşy
üçin Awazada sahna
gurmak üçin 14,5 million
dollar töledi.**

Türkmenistanyň paýtagty Aşgabatda täze etrap döretmek üçin 2014-nji ýylda Türkmen döwleti tarapyndan 500 million dollar sarp edildi. Paýtagt esasan hökümet binalaryndan ybaratdyr.¹⁵⁷

2013-nji ýylda Türkmenistanyň möhleti bary-ýogy ýigrim ýyl bolan halkara howa menzili ýkylyp, onuň deregine takmynan 2,3 milliard dollar sarp ediliip, Merkezi Aziýada iň uly howa menzili guruldy.¹⁵⁸ Bu Russiyanyň Soçide gyşky Olimpiýa oýunlary üçin guran howa menzilinden üç esse köpdür.¹⁵⁹ Howa menzilini gurmak üçin 50 000 adamlyk tutuş oba ýkyldy.¹⁶⁰ Azatlyk radiosynyň maglumatyna laýyklykda, howa menzili 2016-njy ýylda gurlup gutarylanyndan soň, dessine diýen ýaly binada abatlaýyş işlerini geçirmek zerurlygy ýüze çykdy, sebäbi drenaž ulgamyndaky násazlyklar binanyň çökmegine sebäp boldy.¹⁶¹

2015-nji ýylda hökümet umumy bahasy 16 milliard dollar bolan 220-den gowrak taslama meýilnamasyny yqlan etdi, olaryň 35 göterimi “binalara we medeni desgalara” berler.¹⁶² Bu ägirt uly gurluşyk taslamalary diňe bir ilata peýdasy degmän, eýsem ýurduň baylyklarynyň azalmagyna getirer. 2018-nji ýylda bir ylmy dokladda bellenilişine görä, “bu görnüşdäki her bir taslama, harytlaryň we hyzmatlaryň ep-esli importyna isleg döredýär, şeýlelik bilen gündelik hasap defisitini giňeldýär we walýuta krizisini güýçlendirýär.”¹⁶³

Türkmenistanyň soňky baş ýylda amala aşyran iň uly taslamalarynyň biri, 2017-nji ýylda geçiriljek Ýapyk binalarda we söweş sungaty boýunça oýunlary üçin täze sport toplumy bolup, muňa 6 milliard dollar sarp edildi. 2010-njy ýıldaky Wankuwer gyşky Olimpiýa oýunlary üçin hem takmynan şeýle möcberde sarp edilen hem bolsa, onda bäsleşyän ýurtlaryň sany Türkmenistanyň oýunlary bilen deňesdirilende iki esse köp bolupdy.¹⁶⁴

Ýurda sapar eden bir habarçynyň bellemegine görä, halkara metbugat gatnaşmady diýen ýaly bolupdyr we orunlar mekdep okuwylylary bilen doldurylypdyr.¹⁶⁵ Mugallymlar, lukmanlar we döwlet işgärleri işden boşadılmak howpy astynda gatnaşmaga mejbur ediliipdir.¹⁶⁶ Oýunlaryň öňüsrysında döwlet işgärleriniň aýlyk haklaryndan çäräniň maliýeleşdirilmegini goldamak üçin “meýletin sadakalar” hökmünde tutulyp alnypdyr.¹⁶⁷

¹⁵⁷ <https://eurasianet.org/turkmenistan-ashgabat-allows-local-firms-to-build>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵⁸ <https://www.haberler.com/turkmenistan-daki-2-25-milyar-dolarlık-ihaleyi-4243717-haberi>; <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-opens-new-airport-terminal-in-ashgabat/27997945.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁵⁹ <http://gundogar.org/?0130516053000000000000011000000>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁶⁰ <https://www.theguardian.com/cities/2017/oct/16/people-afraid-inside-ashgabat-turkmenistan-closed-city>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁶¹ <https://rus.ozodlik.org/a/28229631.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁶² <https://thediplomat.com/2015/09/offshore-turkmenistan-sultanism-in-the-construction-industry/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁶³ Jakóbowski, Jakub & Marszewski, Mariusz; “Crisis in Turkmenistan,” sahyps 3.

¹⁶⁴ Wankuwer oýunlarynyň bahasy 6,4 milliard dollar, <https://rabble.ca/blogs/bloggers/policynote/2014/02/vancouver-olympic-games-overstated-legacy-and-ignored-true-costs>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. Azatlyk radiosy, Aziýa oýunlarynyň umumy bahasyny 7,3 milliard dollar ýokarlandyrdы, <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-asian-games-winners-lovers-money-berdymukhammedov/28762293.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. Bu makalada 32 ýurduň gatnaşandygy hem aýdylyar. Wankuwerde 82 bardy <https://www.csmonitor.com/World/Olympics/Olympics-blog/2010/0228/Vancouver-Olympics-final-medal-count-Who-won>, 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi.

¹⁶⁵ “Dark Tourist” dokumental film seriýasyna, 1-nji bölüm, görnüş 4, Razor Films / Fumes, 2018 serediň.

¹⁶⁶ Crude Accountability 2020-nji ýylyň ahyrynda Aziýa oýunlary bilen tanyş çeşme bilen harbaraşdy.

¹⁶⁷ <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-milking-turkmen-people-pay-for-games/28403657.html>, <https://rus.azathabar.com/a/prosecutor-fired-for-not-collecting-money-for-Asian-games/28478272.html>, ikisine hem 2021-nji ýylyň 18-nji martynda girildi. 2010-njy ýylda gazyň bahasy we walýuta ätiýaçlyklary ýokary bolanda Türkmenistan oýunlary geçirimek üçin saylandı.

Ýokarda agzalan turbageçiriji bilen baglylykda Hytaý karzlary bilen bir hatarda (takmynan 10 milliard dollar) Türkmenistan 2010-njy ýylda infrastruktura taslamalaryny maliýeleşdirmek we 2016-njy ýylda Trans Owgan turbageçirijisiniň Türkmenistan bölegini maliýeleşdirmek üçin Yslam Ösus Bankyndan 710 million dollar karz aldy.¹⁶⁸ 2018-nji ýylda Aziýanyň Ösus Banky Türkmenistanyň elektrik geçiriji ulgamyny berkitmek üçin 500 million dollar karz berdi.¹⁶⁹

Munuň üstesine-de, tamamlanan ýa-da dowam etdirilýän taslamalar üçin kompaniyalara azyndan 1 milliard dollar tölemekden yüz öwürenden soň Türkmenistan birnäçe kazyýet işleri bilen yüzbe-yüz bolýar (bir hasabatda 25-e çenli türk gurluşyk kompaniyasynyň kazyýete goşuljakdygy aýdylýar).¹⁷⁰ 2018-nji ýylda tölenmedik bergilerine salgylanyp, ýene iki kompaniya kazyýete yüz tutdy.¹⁷¹ Şeýle dawalar türkmen hökümetine garşı çözulse, bu ýagdaý döwlete goşmaça agram salar.

2016-2017-nji ýyllar aralygyndaky girdejisiz döwre garamazdan, Berdimuhamedow endiklerini üýtgetmedi: 2018-nji ýylda Türkmenbaşy portunyň durkuny täzelemek we döwrebaplaşdyrmak işlerine 1,5 milliard dollar sarp edildi;¹⁷² şol ýylda Hazar deňzinde 10 gektardan gowrak meýdany bolan emeli ada guruldy;¹⁷³ we 2019-nji ýylda türkmen deňiz floty üçin täze harby gämi sargyt edildi.¹⁷⁴

Çykdajylar boýunça bu sanlar, Türkmenistanyň eksportyndan we salgyt girdejilerinden has köp bolup görünýär we bu elbet-de ýurdy dolandyrmak üçin sarp edilýän mukdary göz öňünde tutmazdan edilen hasapdyr. Türkmenistanda hemiše bolşy ýaly, takyk we ygtybarly sanlary bermek mümkün däl, sebäbi türkmen hökümeti iň möhüm ykdysady maglumatlary hem çap etmeýär. Şeýle-de bolsa, ýokardaky maglumatlar Türkmenistanyň walýuta ätiýaçlyklarynyň häzirki wagtda 2015-nji ýıldaky iň ýokary 35 milliard dollar derejesinden has pesdigini we takmynan 10 ýa-da 15 ýyl ozalky derejesinde bolmagy çak edilýär. Hatda hiç görkezijiň bolmazlygy-da ähtimal. Türkmenistanda hemiše bolşy ýaly, agram ýurduň rayatlaryna düşýär.

¹⁶⁸ <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

¹⁶⁹ <https://www.adb.org/news/adb-signs-500-million-loan-strengthen-turkmenistans-electricity-supply-boost-regional-power>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

¹⁷⁰ Asyl web sahypasy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwinde elýeterlidir,<http://web.archive.org/web/20130630011214/http://www.hurriyedailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-contractors-in-turkmenistan-facing-payment-crisis-2011-04-24>, Şeýle hem seret <https://eurasianet.org/even-for-favored-turks-turkmenistan-a-risky-investment>, ikisine hem 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi. Köpcülge hödürlenýän resminamalarda Sehil Insaat türk firmasynyň türkmen hökümetiniň üstünden Washington şäherindäki maya góýum jedellerini çözmek boýunça halkara merkezine arz edip, 300 million dollar tölenmedik tölegler we emläkelerin we enjamlaryň ýitirilmegi sebäpli yüz tutandygy görkezilýär.<https://eurasianet.org/even-for-favored-turks-turkmenistan-a-risky-investment>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi. 2021. Şeýle-de seret <https://thediplomat.com/2015/09/offshore-turkmenistan-sultanism-in-the-construction-industry>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi. Töleg meselesi azyndan 2018-nji ýyla čenli dowam etdi. Serediň <https://www.reuters.com/article/us-turkmenistan-economy/foreign-companies-struggle-in-cash-strapped-turkmenistan-idUSKCN1IZ0Q4>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

¹⁷¹ Bular SECE Group, türk dizayn we gurluşyk kompaniyasy we Germaniýanyň "Unionmatex Industrieanlagen" inženerçilik firmasy <https://thediplomat.com/2018/10/turkmenistan-faces-2-new-arbitration-cases/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

¹⁷² <https://eurasianet.org/turkmenistans-new-15-billion-port-show-over-substance>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

¹⁷³ <https://www.azernews.az/region/134953.html>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

¹⁷⁴ <https://navalnews.net/turkish-shipyard-to-build-corvette-for-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 18-nji martyna girildi.

2-nji bap
Isewür gatnaşyklary üçin
dünýädäki iň ýaramaz ýer.
Käbirleri üçin iň amatly ýermi?

Parahorlyk medeniýeti

TÜRKMENISTAN KOLLAZNYŇ KARTASY
© CRUDE ACCOUNTABILITY

Koreýadan soň ikinji ýerde) Türkmenistany 193-nji orunda goýdy.²

Muňa garamazdan, käbir daşary ýurt kompaniyalary dürli derejedäki üstünlikler bilen Türkmenistan bilen iş salyşmagy saýladylar. Bu bapda türkmen hökümeti bilen şertnama baglaşan iň meşhur kompaniyalara we olaryň işlerine syn berilýär.

Türkmenistanda işlemek işleýän islendik kompaniyanyň başda ýurduň prezidenti bilen gatnaşygy ýola goýmagy möhümdir. Nyýazowyň edişi ýaly, Berdimuhamedow hem haýsy kompaniyanyň ýurtda işläp biljek ýa-da bilmejekdigini hut özi saýlaýar. Muňa aýdyň mysal hökmünde, 2008-nji ýilda Berdimuhamedowyň Italiýanyň "Eni" nebit kompaniyasynyň ähli işgärlerine giriş wizalaryny gadagan edýän karara gol çekendigini bellemek bolar. Kompaniyanyň "jenayaty" Türkmenistan bilen şertnamasы bolan Beýik Britaniýanyň "Burren Energy" firmasyny satyn almazdan ozal türkmen nebit we gaz işgärleri bilen onuň maslahatlaşmandygynadır.³ 2019-nji ýilda Türkmenistanyň döwlet aragatnaşyk kärhanasy Russiýanyň MTS kompaniyasyny ýurduň halkara we şäherara aragatnaşyk ulgamyndan kesdi.⁴ MTS-iň Türkmenistandan gürrüsiz çykmagy kompaniya üçin takmynan 750 million dollar ýitgi boldy; 2018-nji ýilda ol arbitraž kazyýetine arz etdi.⁵ Maglumat bilen tanyş çeşmäniň habaryna görä, MTS Russiýanyň

Türkmenistan telekeçilik üçin amatly ýer däl: 2019-nji ýılda Töwekgelçilikler boýunça maslahat topary bu ýurtta kärhanalaryň düýpli korrupsıya kynçylyklaryna duçar bolýandygyny mälim etdi, hatda Liwiýa we Somaliden hem beterdigini belledi. Şeýle hem, Türkmenistan ygtybarly maglumatlary almak üçin dünýäde iň ýapyk we ýaramaz ýurt hasaplandy.¹

Mundan soňky ýyl parahorlyga garşı TRACE işewür birleşigi parahorlyk töwekgelçiliği boýunça 194 ýurduň sanawynda (Demirgazyk

¹ <https://www.riskadvisory.com/campaigns/corruption-challenges-index-2019-reveal/#panel-8>; Bütindünýa Banky, ýyllyk Doing Business hasabatynda Türkmenistany hatda görkezmeyär, <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>; Heritage 2021-nji ýılda ykdysady azatlyk boýunça 178 ýurtdan ybarat sanawda Türkmenistany 167-nji orunda goýyar, <https://www.heritage.org/index/country/turkmenistan>, hemmesine 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

² <https://www.traceinternational.org/trace-matrix>, 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

³ <https://www.wsj.com/articles/SB12088977509535923>, 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi. Dawa birnäçe aýdan soň çözüldi.

⁴ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-mts-suspends-operationstelecoms/28764540.html>, 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

⁵ <https://eurasianet.org/turkmenistan-mts-packing-up-and-leaving-further-dampening-investor-climate>; <https://thediplomat.com/2018/10/turkmenistan-faces-2-new-arbitration-cases/>, ikisine hem 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

bir konsalting kompaniyasy üçin Türkmenistanda geçiriljek prezident saýlawlary baradaky hasabaty maliýeleşdirmek bilen türkmen häkimiyetleriniň gaharyny getiripdir.⁶

Türkmenistanyň prezidenti para we howandarlyk ulgamynyň ýokarsynda durýar. Kaspiň energiá meseleleri boýunça ABŞ-nyň jogapkär öňki ýokary derejeli işgäri Stiven Mann 2009-njy ýylda beren interwýusynda 1990-njy ýyllaryň ahyrynda halkara konsorsiumynyň Hazar deňziniň üstünden turbageçiriji gurmaga synanyşanda, gol çekilen mukdardan artyk Nyýazowyň öňünden 10 million dollar töleg talap edendigini aýtdy. Prezident başda 5 milliard dollar talap etdi, sonra tapgyrlaýyn ony 500 million dollara çenli arzanlatdy: "Nyýazow olar söwdalaşyandyrlar öýdýärdi" – diýip Mann belledi.⁷ Köplenç Nyýazowyň esassyz talaplary sebäpli konsorsium 2000-nji ýylyň martynda terk etdi. Türkmenistana girmek ýa-da hatda prezident bilen duşuşmak üçin para bermeklik Nyýazow öлenden soňam dowam etdi: 2007-nji ýylda ýaýradylan ABŞ-nyň diplomatik e-hatlaryna laýyklykda, daşary ýurtly işewir adamlaryň prezident bilen duşuşmak üçin töleýän tölegleri Berdimuhamedow häkimiyete geleli bari 10-15% ýokarlandı. Şol bir çeşme Türkmenistanda parahorlygyň adaty ýagdaýdgyny belledi. Onuň aýtmagyna görä, ady agzalmaýan bir kompaniya öz tanyşlaryndan birine ýewropaly bir abraýly, ýöne auditorlardan para gizlemek başarnygy bolan bir işewiriň "dogry görnüşini" hödürlemek bilen 2,5% komissiya teklip edipdir.⁸ Türk gurluşyk kompaniyalary 2011-nji ýyl töwereginde türkmen hökümeti tarapyndan töleg meselesinde kynçlyk çekenlerinde, käbir çeşmeler munuň sebäbini bu firmalaryň ilki Nyýazow režiminde töläp, sonra ikinji gezek Berdimuhamedowa "para tölemekden" yüz öwürendikleri bilen düşündirýärler.⁹ Olaryň käbiri dawa sebäpli emläkleriniň we enjamlarynyň türkmen häkimiyetleri tarapyndan ele salnandygyny öne sürdi.¹⁰

Türkmenistanda işleyän iň bolmanda bir kompaniyanyň şertnama baglaşmak üçin parahorlyk medeniyeti bilen ylalaşandygy subut edildi. 2010-njy ýylda Germaniyanyň **Daimler AG** awtoulag öndürijisi Türkmenistan ýaly köp ýurtda parahorlyk barada geçirilen giňişleýin derňewden soň ABŞ-nyň Gymmatly kagyzlar we Birža boýunça komissiyasyna 185 million dollar jerime tölemäge razy boldy.¹¹ ABŞ-nyň Adalat ministrliginiň beren arzasında Daimleriň 2000-nji ýylda doglan günü mynasybetli Türkmenistanda bir "ýokary derejeli wezipeli adama" sowgat hökmünde bronirlenen kaşaň sedan awtoulagyny gowşurandygy aýdylýar.¹² Onuň Prezident Nyýazow üçin sowgat edilendigi giňişleýin habar berildi.¹³

⁶ MTS bilen tanyş çeşme bilen hat alyşma, 2021-nji ýylyň marty.

⁷ Web sahypa indi İslänok, ýöne web arhiwine girip bolýar; <https://web.archive.org/web/20090903224905/http://oilandglory.com/2009/04/nabucco-huckerism-iran-polyanishness.html>, web arhiwine 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi; sôhbetdeşlik gaytadan berildi <https://www.turkishnews.com/en/content/2009/04/14/nabucco-hucksterism-iran-polyanishness-and-a-5-billion-bribe-the-oil-and-glory-interview-steven-mann/>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi;

⁸ https://wikileaks.org/plusd/cables/07ASHGABAT1348_a.html, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁹ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, sahypa 67, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

¹⁰ <https://eurasianet.org/even-for-favored-turks-turkmenistan-a-risky-investment>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi¹¹ http://www.rferl.org/content/Russian_TurkmenOfficials_Allegedly_Pampered_By_Daimler/1999308.html, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

¹¹ http://www.rferl.org/content/Russian_TurkmenOfficials_Allegedly_Pampered_By_Daimler/1999308.html, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

¹² Bu document ozal şu sahypada bardy, <http://www.justice.gov/criminal/fraud/fcpa/cases/docs/daimlerag-info.pdf>, 28-nji sahypa, ýöne häzir açylanok we arhiwde goýulmandyr. Jikme-jiklikleri beýleki metbugat makalalarynda habar berildi: seret, <https://eurasianet.org/turkmenistan-ashgabat-on-receiving-end-of-daimler-bribes-us-federal-court-documents>, 2021-nji ýylyň 25-nji martynda girildi.

¹³ http://business.timesonline.co.uk/tol/business/industry_sectors/transport/article7086766.ece, 2020-nji ýylyň 15-nji ýanwaryna girildi, makala indi tölegi.

Şeýle hem bu resminama 2003-nji ýylyň ýanwarynda Daimleriň “Türkmen hökümet işgäriniň şahsy manifestini” - Nyýazowyň mukaddes kitaby “Ruhnamany” türkmen dilinden nemes diline terjime edendigi we takmynan 250,000 dollar baha kesilen 10,000 nusgasynyň çap edilendigi öne sürüldi.¹⁴ “Taýms” gazetinde çap edilen maglumatda Daimleriň müňden gowrak ulag üçin sargyt alandygy aýdylýar.¹⁵ Tassyklanyladyk habarlarda nemes häkimiyétleriniň maglumatlaryna görä, Nyýazowyň ogly Myradyn Daimler tarapyndan Türkmenistanda edilen ähli söwdasynyň belli bir paýyny alandygy aýdylýar.¹⁶

Germaniýanyň “Siemens” kompaniyasy 1997-nji ýıldan bări energiýa, suw, hereket we saglygy gorayış ugurlaryndaky şertnamalar bilen Türkmenistanda işleyär.¹⁷ Şeýle hem, prezident Nyýazow üçin tomusky ýaşaýyş jaýyny gurdy we 2003-nji ýilda ýürek problemasy ýuze çykanda oňa lukmançylyk kömegini berdi.¹⁸ 2003-nji ýilda Siemens Türkmenistanyň howpsuzlyk gulluklary üçin esasy diňleýji ulgamyny döretmekde aýyplandy, Siemens bu aýyplamalary ret etdi.¹⁹ 2008-nji ýilda ABŞ-nyň häkimiyétleri tarapyndan Siemens kompaniyasynda giňden ýáýran para barada geçirilen derňewden soň, oňa 1,6 milliard dollar jerime salyndy,²⁰ emma bu aýyplamalarda kompaniyanyň Türkmenistandaky işi barada agzalmaýar.²¹

Howandarlyk ulgamynadan daşarda pul gazanmaga synanyşýan kompaniyalar türkmen häkimiyétleriniň gazabyna duçar bolup bilerler. 1999-njy ýilda nemes telekeçisi Aşgabadyň daşında üstünlikli bir towuk fermasyny açanda, Nyýazow muňa gaty gaharlandy. Türkmen häkimiyétleri girdejiniň ýarysyny talap etdiler, kompaniyanyň eýesine “haç atasynyň tekliplerini” berdiler, talap ret edilenden soň bolsa fermany ele saldylar. Araçy kazyýet işi 2014-nji ýilda nemes telekeçisiniň peýdasyna çözüldi.²²

¹⁴ 12-nji bellige serediň.

¹⁵ http://business.timesonline.co.uk/tol/business/industry_sectors/transport/article7086766.ece, 2020-nji ýylyň 15-nji ýanwaryna girildi, makala indi tölegli.

¹⁶ <http://www.nrz.de/flyer/beitrag.php?id=1572>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi.

¹⁷ <https://press.siemens.com/global/en/pressrelease/turkmenistan-chooses-siemens-technology-partner-infrastructure-expansion>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi.

¹⁸ http://www.shadowoftheholybook.net/reps/Germany-Turkmenistan_connections_Jan09.pdf, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi. Bu web sahypasyna görä, Siemens Ruhnamanyň bir nusgasyny alandan soň Nyýazowa öwgى hatyny iberdi.

¹⁹ <https://www.freedomforsale.net/articles/25-siemens-created-wiretapping-system-for-turkmenistan-secret-police#.XhYCztSLSHsps://www.freedomforsale.net/articles/25-siemens-created-wiretapping-system-for-turkmenistan-secret-police#.XhYCztSLSHs>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi.

²⁰ <https://www.nytimes.com/2008/12/21/business/worldbusiness/21siemens.html>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi.

²¹ <https://www.freedomforsale.net/articles/23-siemens-bribery-scandal#.XhYDltSLSHs>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi.

²² <https://thediplomat.com/2018/10/turkmenistan-faces-2-new-arbitration-cases/>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girdi.

Doýçe Bank

Örki bapda bellenip geçilişi ýaly, Türkmen hökümətiniň esasy bankiri Germaniyanyň iň uly maliye instituty hasaplanýan Doýçe Bankydyr.

Bu gatnaşyk azyndan 1995-nji ýylda başlanyp, Germaniyanyň we halkara raýat jemgyétiniň Doýçe Banka täzeden seretmek baradaky çagyryşlaryna garamazdan şu güne čenli dowam edip gelýär.

Doýçe Bankyň Türkmenistan höküməti bilen köpden bəri alyp barýan ýakyn gatnaşygy, 2000-nji ýylyň iýul aýynda BMG-niň Global Ylalaşygyna meýletin agza bolmak baradaky inisiatiwasyna gapma-garşy gelýär, çünkü bu başlangyç “adam hukulkary, zähmet, daşky gurşaw we korrupsiýa garşy ähliumumy ýörelgeler boýunça strategiýalary we amallary bilelikde ýerine ýetirmegi”²³ maksat edinýär.

Ylalaşygyn ýörelgelerinde kärhanalaryň “halkara derejesinde yylan edilen adam hukulkarynyň öne sürülmegine goldaw bermelidigi we hormat goýmalydygy”, “adam hukulkarynyň bozulmagyna gatnaşmajakdygyna göz ýetirmelidigi” we “talaňçylyk we para bermek ýaly ähli görnüşlerde korrupsiýa garşy işlemelidigi” aýdylýar. Şeýle-de bolsa, bu Ylalaşyk kompaniyalaryň özüni alyp barşyna ýa-da hereketine²⁴ gözegçilik hem etmeýär, borçlaryny talap hem etmeýär. Global Witness ony “marketing guralyndan başga zat däl” diýip atlandyrýar.²⁵

Doýçe Bankyň adam hukulkarynyň bozulmagy bilen baglanyşykly bolup biläýjek mysaly 2005-nji ýylda, Türkmenistanyň premýer-ministrleriniň orunbasarlarynyň biri Ýolly Gurbanmyradow Nyýazow tarapyndan döwlete 100 million dollar töweregi zyýan ýetirmekde, şol sanda döwlet baýlyklaryndan hyýanatçylykly peýdalanmakda aýyplanypdy.²⁶ Nyýazow öz potensial garşydaşlaryny aýyrmak üçin köplenç şeýle aýyplamalary ulanýardy (4-nji bölüme serediň). Gurbanmyadowyň garşysyna gozgalan işiň “syýasy sebäplere görä bolup biljekdigi” öne sürülyär.²⁷ Gurbanmyadowyň garşysyna aýyplanýan jenaýatlar dürli pudaklaryň býudjetinden dürli ogurlyklary öz içine alýar, we ýitirilen pullaryň bir böleginiň Doýçe Bankdaky hasaplardan gelendigini görkezýän alamatlar bar. Ygtybarly çeşmeler şol wagt Doýçe Bankyň Türkmenistanda ýaşayan bir resmisine hökümət işgärleri yüz tutup, Gurbanmyadowyň diňlenişigine gyssagly gatnaşmaga ony mejbur edendiklerini habar berýärler. Hakykatdanam, Nyýazow telewideniýede Gurbanmyadowyň işden aýrylandygyny habar bereninde, Doýçe Bankynyň şol işgäri hem bardy, Nyýazow premýer-ministriň orunbasarynyň döwletden pul ogurlamagynyň öünü alandygy üçin oňa minnetdarlyk bildirdi.²⁸ Bu waka bilen baglylykda “Crude Accountability” Doýçe Banka sorag bilen yüz tutdy. Bank bu soraga dogry jogap bermedi, ýöne adam hukulkaryny goramak synanyşygy baradaky meseläniň üstünde has giňişleyín durup geçdi: “Biziň ýörelgämiz adam hukulkarynyň bozulýandygynyň

²³ <https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girildi.

²⁴ <https://www.unglobalcompact.org/about/faq>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girildi.

²⁵ <https://www.globalwitness.org/en-gb/archive/germany-must-launch-full-inquiry-turkmen-funds-german-banks/>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girildi.

²⁶ <https://www.rferl.org/a/1059479.html>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girildi.

²⁷ <https://www.hrw.org/news/2009/03/12/letter-president-gurbanguly-berdymukhamedov-regarding-human-rights-concerns>, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girildi.

²⁸ https://www.banktrack.org/download/complaint_to_global_compact_about_deutsche_bank/un_gc_complaint REGARDING_deutsche_bank.pdf, 2021-nji ýylyň 19-njy martyna girildi, goşmaça 2019-njy ýylyň ahyrynda Türkmenistanda ozal işleýän çeşmeden maglumat.

aýdyň subutnamasy bolan haýsydyr bir iş ýa-da iş gatnaşyklary bilen meşgullanmak däldir²⁹ (Doýçe Bankyň doly jogaby üçin aşakda serediň). Gurbanmyradow 2015-nji ýylда türmede aradan çykdy.³⁰

Has takygy, Doýçe Bank bilen ýurduň iki prezidentiniň maşgala agzalarynyň arasyndaky gatnaşyklar doğrusynda köp sorag jogapsyz galýar. Nyýazow häkimiýet başynda otyrka, Doýçe Bank onuň adyndan şahsy hasaplaryň hiç haçan bolmandygyny öne sürdi (Doýçe Banknda saklanýan WÄG ýaly Türkmenistanyň döwlet hasaplaryna de-fakto gözegçilik edýändigi gümürtikli ýagdaýy döredipdi), ýöne korrupsiýa garşı kampaniyaçylaryň prezidentiň beýleki maşgala agzalaryna haýsyda bir hasaplaryň degişlidigi ýa-da ýokdugy baradaky soraglaryna hiç wagt jogap bermedi.³¹ Doýçe Bank hasaplaryny bilyän bir çeşme Nyýazow dirikä onuň aýaly Muzanyň bankda iň bolmanda bir hasabynyň bardygyny öne sürdi.³²

“Crude Accountability” Nyýazowyň we Berdimuhamedowyň maşgala agzalarynyň hasabynyň bardygyny ýa-da ýokdugyny anyklamak üçin Doýçe Banka hat ýazdy. Doýçe Bankyň metbugat sekretary şeýle jogap berdi: “Kanuny sebäplere görä, haýsydyr bir potensial ýa-da müşderi gatnaşyklary barada maglumat bermäge rugsadymyzyň ýokdugyna düşünmegiňizi soráyarys. Degişli bankyň däl-de, diňe müşderiniň hut özi islendik maglumatlary aýan etmek kararyna gelip biler. Şonuň üçin hatyňyzda agzalan haýsydyr bir şahsyyet ýa-da gurama barada düşündiriş bermekden saklanýarys.”³³

Nyýazow aradan çykanyndan soň, Doýçe Bankdan kapitalyň ýitirim bolmak howpy sebäpli hasaplary doňdurmak barada köp çagyryş edildi. Doýçe Bank bu hasaplaryň töötänleyin nusgalyk derňewini (nemes dilinde, Stichprobenartige Untersuchung) geçirendigini we Germaniýanyň bank düzgünleşdirijisi BaFin-iň bankyň türkmen döwlet hasaplary babatynda Germaniýanyň kanunlaryna laýyklykda hereket edýändigini kesgitledi.³⁴ Merkezi Aziýa boýunça tejribesi bolan meşhur maliye aklawçysy Skott Horton, töötänleyin nusgalyk barlag usulyny tankylady we “munuň täjirçilik nukdaynazaryndan düýbünden esaslydygyny, ýöne şuňa meňzeş işde netjesizdigini” aýtdy.³⁵ Doýçe Bank has giňisleýin derňew çagyryşlaryna jogap bermedi we bu gatnaşyklar doğrusynda nemes düzgünleşdirijisi tarapyndan mundan beýlæk hiç hili derňew geçirilmedi. Germaniýada döwlet maliye meseleleri boýunça işleýän Netzwerk Steuergerechtigkeit jemgyyetçilik guramasynyň gözlegçisi Markus Meinzer 2020-nji ýylда “Crude Accountability” guramasyna bu barada teswir berdi: “BaFin gitdiçiçe netjesiz döwlet gullugy bolmak bilen “zyýany ýok” garaýsy bilen mälimdir ... [ol] tigirde uklap ýatyr.”³⁶

²⁹ Crude Accountability guramasyna Doýçe Bankdan e-poçta bilen jogap, 2020-nji ýylыň oktyabr aýy.

³⁰ <https://www.civicsolidarity.org/article/1492/another-victim-enforced-disappearance-turkmenistan-akmurad-redjepov-dies-custody>, 2021-nji ýylыň 19-njy martynda girildi.

³¹ “Crude Accountability” guramasynyň gözlegçisi tarapyndan işlenen “Global Witness” bilen “Doýçe Bankyň” arasyndaky habarlaşma.

³² Jemgyyetçilik guramasynyň gözlegçisi tarapyndan öňki bank işgäri bilen 2005-nji ýylда geçirilen sôhbetdeşlik.

³³ “Doýçe Bankyň” metbugat sekretaryndan “Crude Accountability” guramasynyň gözlegçisine 2020-nji ýylыň 26-njy oktyabrynda e-poçtadan jogaby.

³⁴ <https://www.globalwitness.org/en/archive/germany-must-launch-full-inquiry-turkmen-funds-german-banks/>, 2021-nji ýylыň 19-njy martynda girildi.

³⁵ <https://www.globalwitness.org/en-gb/archive/germany-must-launch-full-inquiry-turkmen-funds-german-banks/>, 2021-nji ýylыň 19-njy martynda girildi.

³⁶ Doýçe Bankyň Crude Accountability guramasyna 2020-nji ýylыň oktyabr aýyndaky e-poçta jogaby.

Şeýle hem, ilkinji prezident ölenden soň, Nyýazowyň maşgala agzalary bilen Doýçe bankynyň işgärleriniň arasynda bankda saklanýan käbir hasaplara gözegçilik etmek we olardaky pullary kimiň miras almalydygy barada habarlar gelip gowuşdy. Tassyklanmadyk habarlara görä, Nyýazowyň ogly Myradyň wekili bolan aklawçy bu meselede Doýçe bankynyň ýokary derejeli işgärleri bilen duşusdy, ýöne bu duşuşyklaryň netijesiniň nähili bolandygy anyklanmady.³⁷ “Crude Accountability” guramasynyň hatyna jogabynda Doýçe Bank hut bu aýdylýan ýygynaklar barada soraglara jogap bermezligi saylady.

2020-nji ýylda žurnalistlere ýáýradylan müňlerce şübheli iş hasabatyny (SAR) jemleyän dawaly FinCEN resminamasy Doýçe Banky tarapyndan maliýeleşdirilýän türkmen döwlet gaznalarynyň nädogry ulanylýandygy barada düşünje berýär. Muňa bir mysal, 2016-nji ýylyň dekabrynda Türkmenistanyň Söwda ministrliginiň Şotlandiyada hasaba alnan “Intergold LP” kompaniyasyna 1,6 million dollar iberendigini görkezdi. Bu serىde Nýu-Yorkdaky Doýçe bankynyň we Moskwadaky Sberbankyň üsti bilen Latwiýada AS Industria bankynda Intergoldyň hasabyna girdi. Pul geçirmegiň maksady “konditer önümleri” hökmünde berildi. Bu geleşik şübheli diýlip yqlan edildi, sebäbi serişdäni kabul ediji guramanyň ýasamadygy we hakyky iş bilen meşgullanmaýandygynyň ähtimaldygy aýdylýar. Kompaniya - SL024852³⁸adyny üýtgedensoň, onuň işgärleri hasaba alynmady. Şotlandiyanyň çäkli hyzmatdaşlygy sebäpli ondan hasap açmak talap edilmeýär. Bu gurluşlar hasabat talaplarynyň ýoklugy sebäpli güman edilýän jenaýat gaznalary üçin umumy geçiriji hökmünde kesgitlenildi.³⁹

Bu agzalýan geleşik şübheli diýlip yqlan edilse-de, puluň soňky nokadyna akmagyna päsgeçilik berilmedi, Intergoldyň eýeleriniň kimligine gramazdan, puly hasapdan almaga ýa-da başga hasaba geçirilmegine mümkünçilik döredildi. Intergolda iberilen mukdar birneme azdy, ýöne FinCEN dawasy barada ilkinji gezek habar beren ICIJ-e görä, 2001-nji ýıldan 2016-nji ýyla čenli Türkmenistana umumy bahasy 1,4 milliard dollar bolan üç töweregî SAR tabşyryldy.⁴⁰ Bu şular ýaly amallara gatnaşyán kompaniyalaryň bikanun iş alyp barandygyny aňlatmaýar, tersine, geleşikleriň ýerine ýetiriji guramanyň habarnamasyna ýeterlik derejede şübheli bolandygyny aňladýar. Elbetde, banklar şübheli hasaplary ýapyp bilerler, ýöne FinCEN dawasy, Doýçe Bank ýaly maliye guramalarynyň şübheli iş hasabatlaryny bermek arkaly kanuny jogapkärçilikden boýun gaçyrmak bilen, bank töleglerini hasaplap, pul akymyny dowam etdirip biljekdigini görkezýär.⁴¹

³⁷ Dürli wagtda Doýçe Bank / Türkmenistan meselesi bilen tanyş žurnalistler we jemgyyetçilik guramalarynyň gözlegçileri bilen hat aragatnaşygy.

³⁸ <https://find-and-update.company-information.service.gov.uk/company/SL024852/filing-history>, 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

³⁹ https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/703603/limited-partnerships-review-of-limited-partnership-law.pdf, sahypa 8, 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

⁴⁰ <https://www.hronikatm.com/2020/09/fincen/>, 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

⁴¹ <https://www.hronikatm.com/2020/09/fincen> 2021-nji ýylyň 19-nji martynda girildi.

Doýçe Bankdan Doly jogap

"Crude Accountability" guramasy Doýçe Bankyň türkmen hökümətiniň kleptokratik tejribesini ýeňilleşdirýändigini görkezýän we bankyň prezidentler Nyýazowyň we Berdimuhamedowyň maşgala agzalary bilen gatnaşygyny görkezýän dürli beýannamalara jogap berilmegini haýış edip, Doýçe Banka hat ýollady.

Şeýle hem biz "Crude Accountability" guramasynyň kabir meseleler boýunça ynamyny anyklamagy soradyk, ýagny, Doýçe Bank "Global Şertnamasyny" ulanmak bilen, öz raýdaşlygyny bildirýändigini we onuň ýörelgelerine laýyklykda hereket edýändigini öne sürüän hem bolsa, hakykatda Türkmenistan höküməti bilen gatnaşyklary babatynda Doýçe Bank bu ýörelgeleri goldap bilmeyär. Çünkü Türkmen döwletiniň bank hasabyny ýöretmekligi dowam etdirmek bilen, Doýçe Bank Türkmenistan höküməti tarapyndan adam hukuklaryny gödek bozmaklaryna we korrupsiýa amallaryna ters gelyän hereketlerine kanuny häsiýet bermek bilen çäklenmän, eýsem prezident Nyýazow bilen Berdimuhamedowyň döwründe türkmen režimi tarapyndan amala aşyrylan kleptokratiýa we adam hukuklarynyň bozulmagyna hem sebäpkär hasaplanýar.

Doýçe Bankyň metbugat sekretary aşakda doly görnüşinde beýan edilen şeýle jogaby iberdi:

- *Kanuny sebäplere görä, haýsydyr bir potensial ýa-da müşderi gatnaşyklary barada maglumat bermäge rugsadymyzyň ýokdugyna düşünmegiňizi sorávarys. Değişli bankyň däl-de, diňe müşderiniň hut özi islendik maglumatatlary aýan etmek kararyna gelip biler. Sonuň üçin hatyňyzda agzalan haýsydyr bir şahsyyet ýa-da gurama barada düşündiriş bermekden saklanýarys.*
- *Mundan başga-da, düzgünleşdiriji edaralaryň işi barada düşündiriş berip bilmeris hem-de potensial ýa-da hakyky resmi derňewleriň ýagdaýy barada maglumat berip bilmeris. Häkimiyetler bilen bilelikde işledik we bilelikdäki konstruktiv işimizi dowam etdirýäris. Dolandyryşlary, okuwlary we amaly tejribämizi gowulandyrmak üçin takmynan 1 milliard dollar maýa goýduk we maliýe jenayatçylyga garşy toparymyzy 1500-den gowrak adama ýetirdik.*
- *“Ynsan mertebesi eldegrilmesizdir” - bu ýörelge hormata mynasyp hyzmatdaşlygyň esasyny düzeyär. Şol sebäpli adam hukuklaryna hormat goýmak, Doýçe Bankyň Özüni alyp baryş şartlarına girizilen esasy ýörelgedir. BMG-nyň işewürlük we adam hukuklary boýunça ýörelgeleri, Halkara hukuklar kanunu we Halkara zähmet guramasynyň esasy zähmet standartlary ýaly halkara ülüňleri we görkezmeleri goldaýarys. Adam hukuklary baradaky beýannamamyz bu ygrarlylygy güýçlendirýär we bu möhüm meseläni çözmek üçin alyp barýan çemeleşmämize şayatlyk edýär. Şeýle hem, biz Doýçe Bankyň Britaniýanyň häzirki zaman gulçulyk beýannamasyny neşir edýäris. Biziň çemeleşmämiz müşderi amallaryndan, satyjylar we hyzmat üpjün edijiler bilen özara gatnaşykdan, öz işgärlerimize nähili garaýandygymyzdan başlap, işiň ähli ölçeglerini öz içine alýar. Biziň ýörelgesimiz, adam hukuklarynyň bozulýandygynyň aýdyň subutnamasy bolan haýsydyr bir iş ýa-da iş gatnaşyklary bilen meşgullanmak däldir. Biz häzirki bank we adam hukuklary ugurlaryny ara alyp maslahatlaşmak bilen, “Thun” toparyna işjeň gatnaşyarys. Biz esasy hukuk we kadalaşdyryjy meselelere, şeýle hem işjeň ösüslere aýratyn üns beriliýäris. Has giňişleýin maglumat üçin 2019-njy ýıldaky Maliýe degişli bolmadyk hasabatymza (65-nji sahypa we aşakdaky salgylara) serediň: (https://www.db.com/ir/en/download/Deutsche_Bank_Non-Financial_Report_2019.pdf).⁴²*

Doýçe Bankyň beren jogabynyň ahyrynda görkezilen hasabatda Doýçe Bankyň 2018-nji ýylyň soňunda düýbi tutulan we 2019-njy ýylda doly güýje giren adam hukuklary boýunça iş toparynyň döredilendigi aýdylýar. Bu iş topary aýda bir gezek ýygňnanyşýar we bankyň ähli infrastruktura bölümlerinden dörlü iş ugurlary boýunça bilermenleri bir ýere jemleýär. Olar bankyň proseduralaryny, görkezmelerini we adam hukuklary meseleleri boýunça gepleşikleri gowulandyrmak üçin iş alyp barýarlar.⁴³

⁴² Doýçe Bankyň metbugat sekretaryndan 2020-nji ýylyň 26-njy oktyabrynda Crude Accountability guramasynyň bilermenine ýollanan e-poçtasy.

⁴³ https://www.db.com/ir/en/download/Deutsche_Bank_Non-Financial_Report_2019.pdf, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

Nebit, gaz we elektrik kompaniyalary

Türkmenistanyň taryhyň dürli döwürlerinde ummasız nebit we gaz ätiýaçlyklary bolanlygy sebäpli, gazyp alýan kompaniyalar girdejili ylalaşyklary baglaşmak umydy bilen ýurda akym bolup gelýärdiler.

Ilkinjileriň biri, 1993-nji ýylyň fewral aýynda Türkmenistanda nebiti we gazy özleşdirmek boýunça bilelikdäki kärhana şertnamasyny baglaşan Argentinanyň “Bridas” korporasiýasy boldy.⁴⁴

CARLOS BULGHERONI
© MERCOPRESS

90-njy ýyllaryň ortalarynda onuň baş direktori Karlos Bulgheroni şol döwürde Talyban tarapyndan dolandyrylyan Owganystanyň üsti bilen Türkmenistandan Pakistana gönükdirilen turbageçiriji barada gepleşik geçirdi. Gepleşikleriň epesli bölegi Nyýazowyň göwnüni kanagatlandyrmagala synanyşyk boldy, Bulgheroniniň hatda Niyazowyň ogly Myradyň toýy üçin pul töländigi hem habar berildi.⁴⁵ Muňa garamazdan, Nyýazow ABŞ-da ýerleşýän Unocal kompaniyasy bilen hyzmatdaşlygy saýlady, emma sebitdäki durnuksyzlyk sebäpli turbageçirijiniň gurluşygyny amal edip bolunmajaklygy üçin şertnama 1998-nji ýylda ýatyryldy. Bridasyň bar bolan şertnamasy hem ýaramazlaşdy, sebäbi türkmen hökümeti kompaniyanyň işini togtatdy, şertnamany ýatyrdy we Bridasyň türkmen bolmadyk işgärlерiniň hemmesini deportasiýa etdi.⁴⁶ Bridas 2000-nji ýylda bilelikdäki kärhanadan çykdy we netijede Türkmenistana garşı 495 million⁴⁷ dollarlyk kazyýet şikaýetinde utuş gazandy. Bu utuş 2006-njy ýylda doly goldanyldy.⁴⁸

YOSSI MAIMAN
© OREL COHEN
YNETNEWS

Nyýazowa ýakynlaşmakda has oňat netije gazanan kompaniya Merhav topary boldy. Onuň esaslandyryjysy Germaniyada doglan Ysraýylly Yóssi Maýman, Mossadyň öňki agenti hasaplanýar,⁴⁹ ol Türkmenistanyň Ysraýylida ýörite ilçisi⁵⁰ edilip bellendi, şeýle hem energiýa boýunça ýörite geňeşçiniň resmi statusyna⁵¹ eýé boldy. 2004-nji ýylda bu kompaniya Türkmenistanyň

Türkmenbaşydaky iň uly nebiti gaýtadan işleyän zawodyny döwrebaplaşdyrdy we Merhaw Nebit we gaz

⁴⁴ <https://caselaw.findlaw.com/us-5th-circuit/1089023.html>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁴⁵ https://sites.ualberta.ca/~khineiko/MK_2000_2003/1124463.htm, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi. Bu Myradyň ikinji toýydy. Şondan soň aýrylyşyp, üçünji gezek öylendi.

⁴⁶ Rus we GDA gaz bazarlary we olaryň Ýewropa täsiri, sahypa 280, red. Simon Pirani, 2008, Oksford Energetika barlaglary instituty.

⁴⁷ <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw8965.pdf>, sahypa 4, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁴⁸ <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-joint-venture-yashlar-and-bridas-s-a-p-i-c-v-turkmenistan-interim-award-tuesday-8th-june-1999>; <https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw8965.pdf>, iki sahypada 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁴⁹ <https://www.upi.com/Energy-News/2009/12/10/Saudi-Israel-tie-up-in-Turkmenistan/95231260467100/>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁵⁰ Web salgysy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar: <https://web.archive.org/web/20161021194302/>; <https://www.bloomberg.com/research/stocks/private/person.asp?personId=2971160&privcapId=27407576>, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

⁵¹ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, 24-nji sahypa, 2021-nji ýylyň 19-njy martynda girildi.

ministrligini 1,5 milliard dollar⁵² töweregى maliyeleşdirmegi üpjün etdi. Berdimuhamedowyň döwründe Merhawyň 2007-nji ýylда Türkmenistanda saglyk, bilim, oba hojalygy we energetika pudaklarynda⁵³ 3 milliard dollarlyk taslamalary durmuşa geçirmäge taýýardygы habar berildi. Bu taslamalaryň haýsysynyň ugrukdyrylandygy belli däl we metbugat habarlarynyň ýoklugy kompaniýanyň soňky ýyllarda täze şertnama baglaşmayandygyny görkezýär.⁵⁴

Diňe saýlanan birnäçe nebit we gaz kompaniýasy Türkmenistanda üstünlik gazandy we esasan Hazar deňziniň Türkmen böleginde deňizde işleyär. Malayziýanyň döwlet eýeçiligindäki “Petronas” we BAE-de ýerleşyän “Dragon Oil” kompaniýalarynyň ikisi hem 1990-njy ýyllarda türkmen hökümeti bilen deňiz bloklary üçin önemcilik paýlaşmak şertnamalaryna gol çekdi we şu gunki güne çenli işleyär. Nyýazow öлenden soň, halkara işewür toparlarynyň arasynda Türkmenistanyň ägirt uly gury ýerdäki nebit we gaz gorlaryny daşary ýurt maýadarlary üçin Berdimuhamedowyň açjakdygyna umyt bardy. Daniýanyň Maersk we Germaniýanyň Wintershall kompaniýalaryndan ybarat konsorsiuma 2002-nji ýylда iki sany deňiz blogy gowşuryldy (OMEL hindi topary 2007-nji ýylда paý satyn aldy), emma gözleg mümkünçiliginiň pesdigine salgylanyp, 2010-njy ýylда bu bloklaryň ýatyrylandygyny mälim etdi.⁵⁵ Germaniya RWE (soňra ady üýtgedildi DEA AG) 2009-njy ýylда deňizde gözleg ygtyýarnamasyny aldy, belki-de teklip edilýän Trans Kaspi turbageçirijisi we bir wagtlar Nabucco turbageçirijisi arkaly Günbatar Ýewropa daşamak üçin gury ýerdäki gaz ýataklaryna ygtyýar berler. Bu meýilnamalar hazır uzak perspektiwaly bolup görünýär we habar berişlerine görä, býurokratiýa, korrupsiýa we hökümetiň ukypsyzlygy sebäpli 2015-nji ýylýň awgust aýýnda şertnamasyny uzaltmak kararyna geldi.⁵⁶ Kiprde ýerleşyän Buried Hill 2007-nji ýylда gol çekilen⁵⁷ deňiz bloguny saklayár, emma häzirki wagtda işjeňlik az we ösüş meýilnamalary düşnüsiz bolmagynda galýar.

Esasy gazyp alýan kompaniýalaryň köpüsi Türkmenistandaky wekilhanalaryny ýapdy, sebäbi türkmen hökümeti daşary ýurt kompaniýalaryna gury ýer şertnamalaryny bermekden yüz öwürdi we ätiýaçlyklardan döwlet eýeçiligindäki kärhanalary ulanmagy makul bildi. Käbir kadadan çykmalara duş gelinýär: Iňlis kompaniýasy Burren Energy 1996-nji ýylда Türkmenistanyň günbataryndaky Nebit Dag sebiti barada şertnama baglaşdy; ýokarda belläp geçişimiz ýaly, bu kompaniya 2008-nji ýylда Italıýanyň Eni⁵⁸ firmasy tarapyndan satyn alyndy. Nyýazowyň oglu Myrat bilen arabaglanyşygy bolanlygy güman

⁵² <http://www.turkmenistan.ru/en/node/2947>, 2021-nji ýylýň 19-njy martynda girildi.

⁵³ https://www.ynetnews.com/articles/1_7340,L-3392242,00.html, 2021-nji ýylýň 19-njy martynda girildi.

⁵⁴ Merhawyň web sahypasy <https://www.merhav.org/> 2020-nji ýylýň başyna çenli işledi, ýöne indi elýeterli däl. Web arhiwine görä, baş sahypa 2018-nji ýylýň awgust aýýndan bári tázelenmedi, serediň <http://web.archive.org/web/20180729211244/> / <https://www.hellenicshippingnews.com/turkmenistans-floundering-offshore-strategy/>, web arhiwine 2021-nji ýylýň 25-nji martynda girildi.

⁵⁵ <http://archives.mees.com/issues/99/articles/3793>, 2021-nji ýylýň 19-njy martynda girildi.

⁵⁶ Öñ Türkmenistanda İslân bir çeşmäniň 2019-njy ýylýň ahyrynda Crude Accountability guramasyny bilermenine aýtmagyna laýyklykda. Şeýle meseleler barada aýdylyar, ýöne 2017-nji ýıldan bári arhiwlenen makalada haýsydr bir kompaniya degişli däldigi nygtalyar <http://web.archive.org/web/20180729211244/> / <https://www.hellenicshippingnews.com/turkmenistans-floundering-offshore-strategy/>, web arhiwine 2021-nji ýylýň 25-nji martynda girildi.

⁵⁷ <http://www.buriedhill.com/about-buried-hill-energy/>, 2021-nji ýylýň 19-njy martynda girildi.

⁵⁸ <https://www.marketwatch.com/story/italian-oil-major-eni-seals-takeover-of-uks-burren-energy>, 2021-nji ýylýň 19-njy martynda girildi.

edilýän⁵⁹ Mitro International atly BVI hasaba alınan kompaniyasy, 2000-nji ýylda Türkmennebit döwlet kompaniyasy bilen bilelikdäki kärhanada nebit öndürmek barada şertnama baglaşdy.⁶⁰

Bu şertnamalar 2007-nji ýylyň iýulynda Amy Derýanyň⁶¹ sag kenaryndaky gaz ýataklaryny gözlemek we özleşdirmek üçin önemçilik paýlaşmak şertnamasyna gol çeken Hytaýyň CNPC kompaniyasy bilen baglaşylan şertnamalar bilen

deňesdirilende azdyr. Türkmen hökumetine ýüzlenmesinde Hytaý iki ýurdy birleşdirýän turbageçirijilerini gurmaga razy bolandygyny, ilkinji liniýanyň 2009-njy ýylyň dekabrynda ulanylmaǵa beriljekdigini mälim etdi. Häzirki wagtda üç liniýa ulanylýar, dördünjisi bolsa agzaldy, onuň tamamlanmagynyň senesi birnäçe gezek yza süýşürilse-de, 2016-njydan 2022-nji ýyl⁶² aralygynda, Hytaý tarapyndan goşmaça gaz satyn almak meselesinde näbellilik emele geldi.

Türkmenistanda bu ugurda üstünlik gazanan günbatar kompaniyalary nebit-gaz hyzmatlaryny ýa-da enjamlaryny üpjün edýänlerdir. Düýbi Tehasda, Angliýada we Türkmenistanda edarasy bolan Parker Drilling 2003-nji ýylda "Çalik Energy" we "Turkmennebit" döwlet kompaniyasy bilen Korpeje ýatagynda önemçilik guýularyny burawlamak barada şertnama baglaşdy.⁶³ Parker Drillingiň habaryna görä, Çalik Energy onuň töleglerine jogapkär edildi. 2007-nji ýylda gündogar Türkmenistanda⁶⁴ Çalik Energy bilen goşmaça bir ýyl möhletli ýene-de iki ýyllyk şertnama baglaşyldy.⁶⁵

Berdymuhamedowyň döwründe Günorta Koreýanyň Hyundai we LG konsorsiumy ýaly käbir kompaniyalara Günorta Ýoloten (Galkynyş) gaz ýatagynda hyzmat şertnamalary berildi.⁶⁶ Schlumberger nebit hyzmatlary kompaniyasy Curaçaoda hasaba alınan we Nýu-York hem-de London biržalarynda sówda edýän kompaniya 20 ýıldan gowrak wagt bări⁶⁷ Türkmenistanda işleyär we Türkmenistanyň günbataryndaky⁶⁸ Balkanabatda uly desgany saklaýar. ABŞ-da ýerleşyń nebit, gaz we gurluşyk pudaklary üçin tehniki satyn alyş we paýlaýış kompaniyasy bolan DRC International 2004-nji ýıldan bări⁶⁹ Türkmenistanda işleyär. Technip Iňlis-Fransuz kompaniyasy (2017-nji ýylda TechnipFMC adyny

⁵⁹ Rus we GDA gaz bazarlary we olaryň Ýewropa tásırı, sahyps 282, neşir. Simon Pirani, 2008, Oksford Energetika barlaglary instituty.

⁶⁰ Mitronyň käwagt Awstriýalydygы habar berilýär, ýöne BVI-de hasaba alyndy. 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girilen

⁶¹ https://www.cnpc.com.cn/en/Turkmenistan/country_index.shtml, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶² <https://www.eurasiareview.com/25062019-chinas-gas-supplies-shadowed-by-stalled-pipeline-analysis/>, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶³ https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/9783/parker_drilling_begins_operations_in_turkmenistan/, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶⁴ <https://investors.parkerdrilling.com/press-releases/detail/66/parker-awarded-contracts-in-mexico-and-turkmenistan-sets>, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶⁵ <https://www.ogi.com/drilling-production/article/17287747/schlumberger-calik-enerji-units-secure-drilling-rigs>, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶⁶ Beýlekiler şulardan ybarat: Aýlag Nebit we Gaz Fze (Birleşen Arap Emirlikleri), Petrofac International LLC (Birleşen Arap Emirlikleri) we CNPC Chuqing Buraw Inženerçilik Kompaniyasy (Hytaý).

⁶⁷ <https://crudeaccountability.org/campaigns/turkmenistan/whos-who-in-turkmenistan-petroleum-company-dossiers/schlumberger-caspian-geomarket-cag/>; https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1422_a.html, ikisine-de 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶⁸ <https://www.google.com/maps/place/Schlumberger/@39.5077753,54.3437402,15z/data=!4m5!3m4!1s0x0:0x869a1789b64d2cc8!8m2!3d39.5077753!4d54.3437402>, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

⁶⁹ <https://www.reuters.com/article/us-turkmenistan-economy/foreign-companies-struggle-in-cash-strapped-turkmenistan-idUSKCN1IZ0Q4>; <https://drcworldwide.com/regions/turkmenistan>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

aldy) 1996-nji ýyldan bări Türkmenistanda işleyär we nebit-gaz ýataklaryny özleşdirmek üçin enjamlary we hyzmatlary üpjün edýär.⁷⁰

Gaz arassalaýy desgalar üçin enjamlar bilen üpjün etmek we elektrik energiýasyny öndürmek bilen meşgullanýan edaralar Türkmenistanda netijeli iş alyp bardylar. ABŞ-nyň "Honeywell International Inc." firmasy bu ýurtda 2002-nji ýyldan bări⁷¹ işleyär we 2012-nji ýylda Türkmenistanyň Bilim ministrligi we Prezident administrasiýasy bilen şertnamasy bolan INTEK⁷² Türkmen kompaniyasy bilen gaz paýlamak boýunça şertnama gol çekdi. "Bu Türkmenistanda şeýle ýokary derejede işleyän az sanly kompaniyadır" diýip, 2008-nji ýylda iberilen ABŞ-nyň diplomatik hatynda bellenilýär. Şol hatda şeýle diýilýär:" [INTEK kompaniyasynyň esaslandyryjysy Artur Öwezmuradowyň] ýurduň ýolbaşçysyna baglanyşygy bolmadyk şeýle üstünlikli kompaniyanyň işini dowam etdirmegine rugsat beriljekdigure ynanmak kyn."⁷³ Kompaniya barada habarly çeşmäniň maglumatyna görä, INTEK häzirki wagta çenli öz pozisiýasyny saklayär.

ABŞ-nyň "General Electric" kompaniyasy 1998-nji ýyldan bări dürlü elektrik stansiýalary⁷⁴ azyndan 40 gaz turbinasy bilen üpjün edip, Türkmenistanda girdejili, köplenç uzak wagtlyk ýarany Çalik Holding Türk kompaniyasy bilen hyzmatdaşlykda iş alyp barýar.⁷⁵ 2019-nji ýylda Daniýaly Haldor Topsoe Ýaponiyanyň Kawasaki Heavy Industry Ltd we Türkiýäniň "Rönesans Holding" kompaniyasy bilen Owadan Depede⁷⁶ sintetik benzin öndürýän zawody tasa getirmek we gurmak üçin şertnama baglaşdy. Rönesans myhmanhananyň gurluşygyna hem gatnaşyár⁷⁷ we dürlü hökümet binalaryny gurdy.⁷⁸

1990-nji ýyllaryň ahyryndan bări Ýewropanyň meşhur bir kompaniyasy, Belgiýada hasaba alınan ENEX Prosess Engineering Türkmenistanda işläp gelýär. Bu kompaniya 2010-nji ýylda takmynan 430 million⁷⁹ ýewro barabar şertnamalar esasynda gysyjy stansiýalary we gaz arassalaýy desgalary gurdy. 2010-nji ýylda ENEX, Fransiýada ýerleşýän Schneider Electric SA (1998-nji ýyldan⁸⁰ bări Türkmenistanda işleyär) bilen bilelikde, Türkmenistanyň paýtagty Aşgabadyň energiýa üpcүncüligini üç tapgyrda döwrebaplaşdyrmak üçin 1,3 milliard ýewro şertnama baglaşdy we Siemense⁸¹ bäsdeşlik döretdi. Bu ýagdaýyň Berdimuhamedow bilen ENEX-iň baş direktory Koen Minneniň özara ýakyn gatnaşyklaryna sebäp bolandygy güman edilýär. Koen Minne 2009-nji ýylda ABŞ-nyň diplomatik e-hatlarynda

⁷⁰ <https://s3.amazonaws.com/rqi-documents/c2ef216b5af95715cbd12862118905c224d6800b.pdf>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁷¹ <https://en.trend.az/business/economy/2023353.html>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁷² "Honeywell", täzelikler, 2012-nji ýylyň 14-nji maýy, web baglanyşygy indi işlänok, ýöne web arhiwine girip bolýar <http://web.archive.org/web/20170321132736/> https://www.honeywellprocess.com/en-US/news-and-events/Pages/PR_14052012_Honeywell-Names-Intek-Authorised-Distributor-For-Turkmenistan-Gas-Sector.aspx, web arhiwine 2021-nji ýylyň 25-nji martynda girildi.

⁷³ https://www.wikileaks.org/plusd/cables/08ASHGABAT1065_a.html, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁷⁴ <https://www.linkedin.com/pulse/turkmenistan-celebrates-countrys-first-combined-cycle-kermorgant>, 2008-nji ýylyň 25-nji martynda girildi.

⁷⁵ <https://www.dailysabah.com/business/2013/09/12/ge-joins-forces-with-calik-to-provide-energy-to-turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁷⁶ <https://blog.topsoe.com/2014/08/groundbreaking-turkmenistan-build-major-plant-producing-synthetic-gasoline>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁷⁷ Türkmen döwlet web sahypasy, 2018-nji ýylyň 8-nji awgusty, web baglanyşygy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bilersiniz, <http://web.archive.org/web/201906181147/> <https://tdh.gov.tm/news/en/articles.aspx&article13995&cat26>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 25-nji martynda girildi.

⁷⁸ <https://ronesans.com/en/proje/ministry-buildings-in-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁷⁹ <https://euobserver.com/economic/31020>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁸⁰ <https://en.trend.az/casia/turkmenistan/2541159.html>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁸¹ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2010-07-02/schneider-electric-wins-1-3-billion-turkmenistan-contract-tribune-says>; <https://www.reeep.org/turkmenistan-2012>; <https://www.power-grid.com/td/turkmenistan-modernizes-electric-grid/#gref>, iki sahypa-da 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

prezidentiň⁸² "gowy dosty" hökmünde häsiýetlendirilip, 2008-nji ýylyň ýanwar aýynda ol Türkmenistanyň Belgiýadaky hormatly konsuly wezipesine bellendi.

2010-njy ýylda eden söhbetdeşliginde Minne kompaniyasynyň Türkmenistandaky abraýyny gorap, hemme işiň dogry alnyp barylýandygyny öne sürdi: "50 million ýewro bahasy bolan gaz kompressoryny getirýän bolsam, olaryň gelip çykyşy, hili barada şahadatnamalarym, ulag resminamalarym bar. Bu resminamalar toplumyny Doýçe Banka hödürleýärin we resminamalaryň Türkmenistanyň akkreditiwlerine laýyk gelýändigini kesgitlänimden soň, Doýçe Bank tölegi amala aşyrýar we enjamlara tölemek üçin pul meniň hasabyma geçirilýär. Doýçe Bank soňra pullaryny Türkmenistanyň Merkezi bankyndan alýar ... hemmesi Ýewropa Bileleşiginiň kompaniyasynyň bank hasabyna geçýär. Auditor muny görmezden, şeýle kompaniyadan pul sowup bilmersiň ... Honeywell, Schneider - bular köpçülige el ýeterli sanawda durýar, şonuň üçin nädip [para]⁸³ bilen ylalaşyp biljekdiklerini bilemek." Bu teswirler Daimler AG komýaniýasynyň Nyýazowa we beýleki ýurtlaryň döwlet işgärlerine para berenligi üçin ABŞ-nyň häkimiyetlerine jerime tölemäge razy bolanyndan ýedi aý soň edildi. Doýçe Bankyň hasabyndan nebit we gaz işgärleriniň ogurlamak ýa-da ogurlamak synanyşyklary baradaky maglumatlardan we 1-nji bapda görkezilişi ýaly, iki prezidentiň döwlet hasaplaryna şahsy gözegçiliği baradaky jedellerden Minneniň habarlydygy belli edilmeýär.

2019-njy ýylyň awgust aýynda Singapurda hasaba alınan "GP Global Equipment" Türkmenistanda gaz gysyjy stansiýasyny taslamak we gurmak barada şertnama baglaşdy. Türkmen höküməti bu kompaniya bilen şertnama baglaşmazdan ozal hiç hili tender yylan etmedi.⁸⁴ Türkmenistanyň daşynda işleyän "Turkmen News" oppozisiýa web sahypasynyň habarya görä, GP Global Equipment Russiyanyň raýaty Igor Garankine degişlidir we Berdimuhamedowyň esasy geňeşçisi Wiktor Hramow tarapyndan hemaýat edilenden soň ol Türkmen bazaryna giripdi. Bu bilen baglylykda GP Global enjamlar şertnamasynyň yylan edilen aýynda Itera/Aretiniň ýolbaşçysy Igor Makarow (aşakda serediň) prezidentiň nebit we gaz boyunça geňeşçisi wezipesine bellendi.⁸⁵

⁸² https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT516_a.html, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁸³ <https://euobserver.com/economic/31020>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁸⁴ https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2019/10/08/feature-01, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁸⁵ <https://en.turkmen.news/news/cronyism-russian-influence-behind-singapore-company-s-multi-million-contract-in-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

Okuw Nusgasy:

Kitapça taýýarlamak

London Review of Books atly neşiri 2020-nji ýylyň iýul aýynda çap eden sanynda Türkmenistanda işleyän ady agzalmadyk bir günbatarly nebit-gaz kompaniýasynyň⁸⁶ işgäriniň ýazan makalasyny ýerleşdiripdir. Makala korumpirlenen diktatorlykda işlemegiň kynçylyklary barada özüne çekiji düşünje berýär.

Kompaniýanyň işgäriniň sözlerine görä ("Jeýms Lomaks", bu onuň lakamy bolmagy ähtilal), hasap kitapçasyny taýýarlamakda günükärlenýän kompaniýanyň ýurt boýunça dolandyryjysy bilen söhbetdeşlik geçirmek üçin ol Türkmenistana iberildi. Lomaks bu meseläniň türkmen hökümətiniň hiç haçan diyen ýaly töleg etmeýänliginden gelip çykýandygyny bellemek bilen, ony "resminamanyň öz wagtynda we kesgitlenen ýerinde bir million dürli goly talap edýän hasap-faktura ulgamynyň çenden aşa bulaşdyrylanlygy" bilen düşündirdi we munuň para almak üçin ýörite gurnalandygyny nygtady. 1-nji bapda görkezilişi ýaly, Türkmenistandaky daşary ýurt kompaniýalary üçin tölegiň edilmezligi adaty bir zat, ýurduň häzirki maliye krizisi sebäpli bu ýagdaý hasam güýçlenip biler, ýöne beýan edilen wakalaryň haçan bolup geçendigi makalada belli edilmeyär.

Lomaks, günbatar nebit kompaniýalarynyň geljekte şertleriň üýtgemegine we girdejiniň köpelmegine umyt baglap, bu sistema çydamlydygyny öne sürdi. Şol bir wagtyň özünde muny Türkmenistanda "korrupsiýasyz çözmeğligiň mümkün däl diyen ýalydygyny" aýtdy. Lomaks kompaniýanyň ýurt dolandyryjysynyň türkmen "apparatçikleri" üçin bikanun hereket etmekden yüz öwürendigini, ýöne ony kezzaplyga iterendiklerini aýtdy:

Kompaniýanyň bitiren işleri üçin hiç hili aýlyk hakynyň tölenmändigi sebäpli, [ýurt boýunça dolandyryjysy] işgärleriniň has köp buraw işini ýerine ýetiren edip görkezmek karararyna geldi. Soňra bu hasap kitapçalarynda girdeji hökmünde görkeziler; ýakyn wagtda pullaryň töleniljekdigine bil baglap bilerdik. [...] galplyk diňe meseläni gysga möhletde çözmeğ üçin niyetlenipdi. Emma [ýurt boýunça dolandyryjy] hatda şol wagty hem bähbitli ulanyp bilmeli. Galp burawlama çaklamalaryny şeýle bir ulaldypdy welin, korporasiýanyň baş edarasynyň buhgalterine munuň üstünü açmaga we sorag astyna almaga köp wagt hem gerek bolmady.

Lomaksyň pikiriçe, ýurt boýunça dolandyryjy işden boşadyldy.⁸⁷

⁸⁶ Awtoryň sözlerine görä, ol Türkmenistanyň Galkynys ýatagynda "nebiti we gazy ýer ýüzüne" çýkarýan "Günbatar nebit kompaniýasynda" işleyändigini, kompaniýanyň Anglıyada ofisiniň bardygyny we "merkezi ylalaşyk toparynyň" Tehasda işleyändigini aýtdy.

⁸⁷ <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v42/n15/james-lomax/diary>, 2021-nji ýylyň 21-nji martynda girildi.

IGOR MAKAROW WE GURBANGULY BERDIMUKHAMEDOW © TURKMEN.NEWS

gaz söwdasy ýasyryň gatnaşyklar, nädogry dolandyryş we korrupsiýa bilen häsiyetlendirilipdi. Bu döwürde önumiň bahasynyň nädogry hasaplanmagy we guramaçlykly jenaýat toparylarynyň gatnaşygy diýlip hasaplanylýan barter şertnamalary - harytlar üçin gaz çalşmak agdyklyk edýärdi. Bu iş ýasyryň we jezasyz işleyän kölegeli kompaniyalar tarapyndan dolandyrylyar. İlkinjileriň ikisi (1993-1995-nji ýyllar aralygynda işleyär) Respublika we Intergaz, ikisine-de ukrain telekeçisi Igor Bakai ýolbaşçylyk edýär, ol soňra Ukrainanyň şol wagtlar korumpirlenen döwlet nebit-gaz kompaniyasyna ýolbaşçylyk edýär. Giňden belli bolşy ýaly, Bakaýyň Respublika kompaniyasy 1995-nji ýilda türkmen gazynyň bahasyny 12 million jübüt galoş bilen töledi.⁸⁸

Şol wagt Kiprde hasaba alnan⁸⁹ "Omrania" kompaniyasy Türkmenistany azyk önumleri bilen üpjün edip başlady. Bu kompaniya Aşgabatda doglan we önüp-ösen Igor Makarov ýolbaşçylyk etdi⁹⁰. Tigir sùrmek ýaryşy boýunça karýerasyndan soň, 1980-nji ýyllaryň ahyrynda Russiýanyň Kazan şäherinde azyk we nebit önumlerine⁹¹ geçmezden ozal egin-eşik we ýadygärlilik nyşan önumleri bilen meşgullandy. Makarowyň pikiriçe, bu kompaniya 1993-nji ýilda Türkmenistany azyk önumleri bilen üpjün edip başlady, Täze Zelandiya ýagy ýaly azyk önumleri türkmeniň çig nebitine çalşyp başlady. Bu günler esasy wezipeli adam Türkmenistanyň Oba hojalygy, azyk we gaýtadan işleyän senagat ministri (soňra Oba hojalygy we azyk ministri) Paýzygeldi Meredow boldy. Ol 1994-nji ýilda maliye hyýanatçylykda Prezident Nyýazowyň aýyplamalary sebäpli işden aýryldy.⁹²

Itera/Areti

**Itera nebit we gaz
kompaniyasy
Türkmenistanda
gazanan üstünlikleri
bilen tapawutlanýar.**

Bu kompaniya Türkmenistanyň garaşsyzlygynyň ilkinji ýyllaryndan bări işläp başlapdy. Şol döwürde ýurduň beýleki ýurtlar bilen

⁸⁸ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 26, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁸⁹ <https://rumafiozi-eng.livejournal.com/182636.html>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹⁰ <https://igormakarov.net/>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹¹ <https://www.rferl.org/a/1341615.html>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹² https://provetheyarealive.org/wp-content/uploads/2019/09/List-of-the-Disappeared-in-Turkmen-Prisons_Sept-2019_ENG.pdf, sahypa 61, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi

Makarow 1995-nji ýylda Türkmenistanda töänleýin gaz pudagyna girendigini aýdýar. Şol döwürde Türkmenistanda gaty walýutanyň ýetmezçiliği sebäplii 30 million dollar tòworegi möçberdäki töleg oňa gaz bilen tölenýär.⁹³

Soňra Itera Ukrainadaky gazy gaýtadan satdy. Ukrainada gazy gaýtadan satmak prosesi 1996-njy ýylda täze döredilen Makarowyň Itera topary, subsidirlenen Holding korporasiýasy tarapyndan amala aşyryldy. Kompaniýanyň gaz işiniň esasy maksady Türkmenistanyň içinde gowy gatnaşyklary saklamakdy. Türkmenistandan alınan çeşmeler Omraniýanyň/Iteranyň üstünlik gazanmagynda iki adamyň möhüm rol oýnandygyny görkezýär. Olaryň biri Türkmenistanyň şol wagtky sówda ministri Halnazar Agahanowdy. Ikinjisi, 1992-1996-njy ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Ministrler kabinetiniň orunbasarlarynyň biri bolup İslän Waleriy Otçertsow. OI 1995-1996-njy ýyllar aralygynda Ykdysadyýet we maliye ministri bolup hem işledi.⁹⁴

Nyýazow Iteranyň türkmen gazyndan gazanýan pullaryny synlap, bu işe has köp gözegçiliği ýola goýmaga synanyşdy. OI 1996-njy ýylda Türkmenistanyň döwlet nebit-gaz kompaniýasy, Russiýanyň Gazprom döwlet gaz kompaniýasy we 4% paýy bilen Iteranyň arasynda Türkmenrosgaz atly bilelikdäki kärhana döretdi. Şeýle-de bolsa, Nyýazow, Itera we Gazpromyň şol wagtky başlygy Rem Wýahirewiň arasyndaky düşünişmezlik sebäpli bu kompaniýa 1997-nji ýylda ýapyldy. Netijede, 1998-nji ýylda Türkmenistanyň Russiya we Ukraina gaz iberilmegini togtatmagyna sebäp boldy we girdejileriniň köpüsü üçin gaz eksportyna bil baglaýan türkmen ykdysadyýetine ep-esli zyýan ýetirdi. Nyýazow gaz eksportynyň kesilmeginiň baha dawasynyň netjesidigini aýtdy, käbirler bolsa munuň asyl sebäbin Niýazowyň maşgalasynyň, esasanam prezidentiň oglu Myradyň pul gazanmak mümkünçiliginden mahrum edilendiklerinde görýärler.

Ahyrsoň, 1999-njy ýylda türkmen gazynyň ýene-de Ukraina akmagyna mümkünçilik berýän şertnama baglaşyldy, ýöne bu gezek bu iş diňe Itera tarapyndan dolandyrylyp, kompaniýanyň girdeji gazanmagyna mümkünçilik döredildi: 2000-nji ýylda Itera toparynyň bir bölegi bolan Itera Holding 3 milliard⁹⁵ dollardan gowrak sówda edip, kompaniýanyň baş direktory, ýedi ýyl ozal ýag satýan Makarow üçin ajaýyp ösüş boldy. Hakykatdanam, Iteranyň Türkmen gazy bilen Ukrainany üpjün etmekdäki roly, Russiýanyň Gazpromynyň arasyndaky düşnüsiz gatnaşyk sebäpli jedelli boldy. Itera diňe bir Gazpromyň turbageçirijilerini Russiya we Ukraina çykarmak üçin ullanman, eýsem Gazprom has kiçi kompaniýanyň öz bazarlaryna girmegine ruggat berip, Rus döwlet kompaniýasyndan girdeji alyp, Iteranyň hususy eyeleriniň eline berdi. Gazprom hatda Iterany 880 million dollar karz pul, kepillik we beýleki hyzmatlar bilen üpjün etdi.⁹⁶ Bu Iteranyň Ukrainadaky we Russiýadaky ýokary wezipeli işgärlere pul iberýändigi baradaky şübhelere sebäp boldy, Itera bu aýyplamany ret etdi. Itera 2003-nji ýylda Ukrainanyň gaz tranzit

⁹³ <https://www.rferl.org/a/1341615.html>, https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 34, ikisine-de 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹⁴ Jemgyýetçilik guramalarynyň bilermen tarapyndan örki hökümét çeşmesi bilen söhbetdeşlik, 2005.

⁹⁵ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 34, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹⁶ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 35, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

şertnamasyny ýitirdi - diňe şol bir jedelli meýilnamanyň ukrain oligarhy Dmytro Firtaşyň⁹⁷ eýeçiligindäki "Eural Trans Gas" we "RosUkrEnergo" görnüşinde täzeden gaýtalanmagy bilen tapawutlanýar. Şeýle-de bolsa, bu Iteranyň soňunyň gelendigini aňlatmaýar, ol 2007-nji ýyla çenli Demirgazyk we Gündogar Sibirde gaz ýataklaryny özleşdirmegi dowam etdirýär we başga-da dürlü kärhanalar bilen iş salysýar.

Şu wagta çenli Itera köp baýlyklara eýe bolup, ýolbaşçylaryny, şol sanda Türkmenistanyň öňki premýer-ministriniň orunbasary Waleriy Otçertsowy aşa baýlaşdyrdy.

Ol 1997-nji ýlda Iteranyň wise-prezidenti hökmünde Türkmen hökümetini terk edipdi. 2008-nji ýlda Itera Moskwanyň demirgazygynda ýerleşýän 250 gektarlyk Soroçany sport şypahanasyny Waleriy Otçertsowa, ogly Maksim Otçertsowa we olaryň hyzmatdaşlaryna satdy. Geleşigiň jikme-jiklikleri aýan edilmedi, ýöne Maksiň aýtmagyna görä, kurorta 250 million ýewro töweregى baha berdiler.⁹⁸

Otçertsow ozal türkmen hökümetinde işlänligi sebäpli⁹⁹ Iteranyň türkmen gaz biznesinden daşdadygyny öňe sürdi, ýöne onuň bu aýdanlary, esasanam Otçertsowyň Nyýazowyň iný ýakyn geňeşcisi Wiktor Hramow bilen dostlugyny nazara alanyňda, şüphe döredýär. Nyýazowyň özi Otçertsowyň esasy türkmen hökümet işgärleri bilen ýakyn gatnaşykda bolmagynda galýandygyny belläp, 2001-nji ýlda şol döwürde Türkmenistanyň Russiyadaky ilçisi bolup işleyän Halnazar Agahanowa telewideniýede eden çykyşynda: "Halnazar, men saňa näme diýdim? Men saňa erkek bolda, bir tarapy sayla diýdim. Yöne sen hemmeleriň göwnünden turjak bolýaň, hemmelere gowy görünjek bolýaň. Muny bilmeýändir öýdýäňmi? Bärde işleyän wagtyň, Otçertsowyň ýanyна köp gatnayaň, bu gowulyga getirmez diýip aýdypdym. [...] Men saňa o taýda beýle ýaşamaga rugsat bermerin [...] Diňe iýip-içip, köne dostlaryň bilen duşuşyp ýörsüň, sen hiç zat barada pikir edeňok. Men bu zatlaň hemmesini bilýän. Makarow bilen, dostlary bilen."¹⁰⁰ Türkmenistanyň in bay adamlaryndan biri hasaplanýan Agahanow, Berdimuhamedow häkimiyet başyna geçenden soň hökümet işgäri bolup galdy we 2013-nji ýlda ölyänçä ilci bolup işledi.¹⁰¹

Nyýazow ölenden soň, Itera nebit-gaz biznesinden gurluşyk işine geçirip, gaz geçirijilerini, sport toplumalaryny, myhmanhanalary we beýleki desgalary gurmak üçin şertnamalar baglaşyp, Türkmenistandan goldaw almagyny dowam etdirdi¹⁰² Makarow bu döwürde prezident bilen resmi taýdan birnäçe gezek duşuşdy - 2007-nji we 2010-nji ýyllar aralığında¹⁰³ bu iki adamýň arasynda azyndan ýigrimi duşuşygyň bolandygy bellenilýär. Iteranyň Türkmenistanda biznesini dowam etdirmegi 2009-nji ýlda Berdimuhamedowa 60 million ýewro¹⁰⁴ bahasy bolan Galkynış (ýa-da "galkynış" manysyny berýän) ýahtasyny sowgat berendigi bilen berkidilendigi şübhesisizdir. ABŞ-nyň diplomatik e-hatlarynda

⁹⁷ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 40, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹⁸ <https://www.kommersant.ru/doc/1023947>, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

⁹⁹ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 34, 2021-nji ýylyň 21-nji martyna girildi.

¹⁰⁰ Niyazov speech given on October 30, 2001 celebrating 10 years of Turkmen independence, reported by Turkmen state media.

¹⁰¹ <https://en.hronikatm.com/2013/07/agakhanov-buried-in-his-home-country/>, 2021-nji ýylyň 8-nji aprelinde girildi.

¹⁰² <https://en.turkmen.news/news/cronyism-russian-influence-behind-singapore-company-s-multi-million-contract-in-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martyna girildi.

¹⁰³ Türkmen döwlet habarlaryndan we teleýáylaryndan alnan maglumatlardan ýýgnaldy.

¹⁰⁴ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/174923>, 2021-nji ýylyň 22-nji martyna girildi.

berlen çeşmä görä, Berdimuhamedow ilkibaşda rus oligarhy Roman Abramovičiňki ýaly has uly ýahta isläpdir, ýone şeýle gäminiň Hazar deňzine¹⁰⁵ baryan kanallardan geçmejekdigi aýdylýar. 2009-njy ýylda Iteranyň deňiz bloguna eýe bolmagy we soňy bilen Russiyanyň Zarubežneft taslamasynyň 51% paýyny¹⁰⁶ satyn almagy töötänden däldir. Şeýle-de bolsa, Hazaryň deňziniň kesgitlenmegi bilen baglanyşykly jedeller sebäpli taslama hiç haçan ýol almady we bilelikdäki kärhana 2015-nji ýylda bankrot diýlip ygħlan edildi.¹⁰⁷

Itera 2015-nji ýylda¹⁰⁸ Areti (Itera sagdan cepe ýazylýar) hökmünde hasaba alyndy. Aretiniň häzirki wagtda Ženewada, Moskwada, Limassolda we Aşgabatda¹⁰⁹ wekilhanalary bar. 2019-njy ýylyň awgust aýynda Igor Makarov Türkmenistanyň prezidentiniň nebit we gaz meseleleri boýunça¹¹⁰ geňeşcisi wezipesine bellendi. Bu wezipe onuň üçin ýörite döredilendigi güman edilýär. Korporatiw aňtaw dünýäsindäki bir çeşmäniň habaryna görä, Makarov diňe bir türkmen nebit we gaz pudagynda esasy şertnama dellaly bolmak bilen çäklenmän, Berdimuhamedowyň Türkmenistanyň daşyndaky işine kömek bermekde hem möhüm rol oýnaýar.¹¹¹

¹⁰⁵ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/174923>, 2021-nji ýylyň 22-nji martyna girildi.

¹⁰⁶ <https://en.hronikatrm.com/2018/07/russian-oil-and-gas-company-leaves-turkmenistan-as-the-production-sharing-agreement-has-not-been-signed>, 2021-nji ýylyň 22-nji martyna girildi.

¹⁰⁷ <https://caspiannews.com/news-detail/caspian-sea-status-may-soon-be-resolved-2018-7-29-59/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martyna girildi.

¹⁰⁸ <http://www.aretigroup.com/#about>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁰⁹ <http://www.aretigroup.com/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹⁰ <https://orient.tm/en/makarov-was-appointed-as-energy-export-expert-under-the-adviser-to-the-president-of-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹¹ "Crude Accountability" guramasynyň korporatiw aňtaw hünärmeni bilen söhbetdeşligi, 2020-nji ýylyň awgust aýy.

Çalik Topary

**Türkmenistanda häzire čenli uly täsirini saklap
gelýän başga bir güýçli işewür adam, Çalik
Holding kompaniyasynyň Çalik Energy we GAP
Insaat ýaly golçur kärhanalarynyň üsti bilen
Türkmenistanda gurluşyk, energiya we dokma
pudagy boýunça köp sanly şertnama baglaşan
TÜRK telekecisi Ahmet Çalykdyr.**

Çalyk 1958-nji ýylda Türkîyäniň Malatýa şäherinde doguldy we 1980-nji ýyllarda dünýä boýunça taslamalara mayá goýmazdan ozal dogduk mekanynda jins öndürýän zawod gurdy.¹¹² Çalyk Türkîyede güýçli we gümürtikli şahsyyetdir - Prezident Erdoganýň gjýewisi, Berat Albaýrak, 1999-njy ýyldan 2013-nji ýyla¹¹³ čenli Çalik Holdingde işledi we 2007-nji ýylda¹¹⁴

kompaniyanyň baş müdürü boldy. 2017-nji ýylda geçirilen derňew hasabatynda Albaýrakyň Maltada we Şwesiýada deňizdäki kärhanalaryny döretmäge kömek edendigi öne sürüldi, aslyýetinde şeýle shema zerurlyk hem ýokdy, netijede Çalik Holding üçin millionlarça dollar salgylar tolemekden gaçdy. 2015-nji ýylda Albaýrak Türkîyäniň Energetika we tebigy baylyklar ministri boldy we Çalik kompaniyasynyň öňki kärdeşleri tarapyndan ýazylan ýeňillikli salgylar amnistýasy boýunça kanunçylygyny durmuşa geçirmäge kömek etdi. "Asuda Baýlyk kanuny" diýlip atlandyrylyan bu kanun, Çalik kompaniyasyna deňizde nagt salgylar tölemezden çäklendirilmedik mukdardaky puly yzyna almaga rupsat berdi.¹¹⁵ Albaýrak soňra 2018-nji ýyldan 2020-nji ýyla čenli Türkîyäniň Maliye we Gazna ministri wezipesini ýerine ýetirdi.¹¹⁶

Çalygyň prezident Nyýazowa ýakynlygyny göz öňünde tutulsa, Türkmenistanda oňa gümürtikli şahsyét diýip baha berip bolar. Çalik Holding kompaniyasynyň ösusiniň esasy bölegi Türkmenistanda Nyýazowyň döwrüne degişlidir: 2006-njy ýylda prezident ölüänçä, Çalik kompaniyasyna elektrik stansiýalaryny, kagyz we dokma fabriklerini we nebiti gaýtadan işleyän zawodlary¹¹⁷ gurmak ýaly 2 milliard dollardan gowrak şertnama ynanyldy. ABŞ-nyň 2006-njy ýıldaky diplomatik e-hatlarynda getirilen çeşmäniň maglumatyna görä, bu döwürdäki gurluşyk şertnamalary köplenç fransuz Bouygues kompaniyasyna berilýärdi

¹¹² Web salgysy petiklenen, ýöne web arhiwine girip bolýar, <http://web.archive.org/web/20200726051012/http://www.gapinsaat.com/Ahmet-Calik-en>, web arhiwine 2021-nji ýylyň 25-nji martynda girildi. Ady türk dilinde "Çalyk" diýip yazylýar.

¹¹³ <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/calik-la-albayrak-in-yollari-ayriliyor-25177578>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹⁴ <https://news.yahoo.com/turkey-reveals-cabinet-erdogan-son-law-key-post-152529657.html>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹⁵ <https://theblacksea.eu/stories/malta-files/turkish-president-erdogans-son-in-law-in-off-shore-tax-scheme/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹⁶ <https://www.aljazeera.com/features/2018/8/16/who-is-berat-albayrak-turkeys-finance-minister>, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-11-08/turkey-s-finance-minister-albayrak-resigns-citing-health-issues>, both 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹⁷ Crude Accountability guramasy tarapyndan geçirilen açık çeşmedäki habar maglumatlaryna esaslanýan gözleg.

(aşakdaky salga serediň), ýöne hakykatda gurluşyklary Çalik Gap Insaat kärhanasy kömekaçtı potratçý hökmünde amala aşyrýardy.¹¹⁸

Ministrler kabinetiniň mejlislerinde Çalygy “doganymyz Ahmet”¹¹⁹ diýip atlandyrýan Nyýazow Çalyga Türkmenistanyň raýatlygyny berdi,¹²⁰ bu Nyýazowa ony dokma senagatynyň¹²¹ ministriň orunbasary edip bellemäge we Türkíyede türkmen gazyny, nebitini we elektrik togunu satmakda prezidentiň wekili hökmünde işlemäge mümkünçilik berdi.¹²²

2010-njy ýıldan bări ýaýradylan e-hatlardaky maglumatlara görä, bir çeşme Çalygyň Nyýazowyň “iň ýakyn iş geňeçcisi” bolandygyny aýdypdyr¹²³ Çalyk prezidentiň göwnünden turmak bilen özünü Türkmenistanyň iň halanýan maýadarlaryndan biri edip görkezdi: prezidentiň mukaddes hasaplayan Ruhnama kitabynyň 2002-nji ýylда türk, fransuz¹²⁴ we iňlis¹²⁵ dillerine terjime edilende ol şeýle teswir berdi: “Iňlis hünärmenleri bu eseri uly höwes bilen kabul etdiler we kitabyň taryhy we pelsepe taýdan özbuluşly bayý mazmunyna we ondaky täze pikirleriň agdaklyk etmegine haýran galdylar.”¹²⁶ Çalyk munuň bilen hem çäklenmän, her gün agşamlaryna kitabyň saýlanan setirleri¹²⁷ bilen ýaňlanyp açylýan Ruhnamanyň geň mehaniki heýkelini gurmagy tabşyrdy. Barlanmadık bir hasabatda, Çalygyň 2000-nji ýyllaryň başynda Florida ştatynyň Maýami şäherinde şol wagtky premýer-ministriň orunbasary Ýolly Gurbanmradowa jaý sowgat edendigi aýdylýar.¹²⁸

2006-njy ýıldaky diplomatik e-hatda ABŞ-nyň Türkmenistandaky ilçisiniň gatnaşmagynda gurnalan nahar ýygnanyşygyna Türkmenistanyň daşary işler ministri Reşit Meredowyň Çalyga çakylygy beýan edilýär. Çalyk Trans Kaspi turbageçirijisini gurmak üçin maýadarlar konsorsiumyna ýolbaşçylyk etmek isleyändigini aýtdy we şeýle meýilnamanyň ABŞ-nyň hökümetiniň ösus maliye guramasy, Daşary ýurt hususy maýa goýum korporasiýasy (OPIC) tarapyndan maliýeleşdirilmegine mätäç boljakdygyny aýtdy.¹²⁹ Şeýle turba entek gurulmalydy, ýöne bu

**Çalyk Amerikalı bir
diplomatın ýanynda
Berdimuhamedowyň
ejizdigini belläp, hökümeti
“öz tiresinden bolan
başarnyksız adamlar”
bilen doldurandygyny we
ýurtda hakyky karar
berýänleriň “ýaragly
ýigitleridigini” aýtdy.**

¹¹⁸ https://wikileaks.org/plusd/cables/06ASHGABAT389_a.html, ikisine-de 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹¹⁹ Niýazowyň 2004-nji ýylyň 3-nji maýında eden çykyşy we Türkmen döwlet teleýálymy tarapyndan habar berildi.

¹²⁰ <https://thediplomat.com/2015/09/offshore-turkmenistan-sultanism-in-the-construction-industry>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹²¹ https://wikileaks.org/plusd/cables/06ASHGABAT389_a.html, <https://www.rferl.org/a/1347067.html>, iki sahypa-da 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹²² <http://www.turkmenistan.ru/ru/articles/16083.html>, both 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi. Hökümetiň wezipä belleýış usulyny bilýän bir çeşme bilen hat aragatnyşklardaky maglumatlara görä, (2021-nji ýylyň marty), Çalyk beýleki ýurtlarda-da bu wezipäni ýerine ýetiripdir.

¹²³ https://wikileaks.org/plusd/cables/10ASHGABAT15_a.html, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹²⁴ http://www.shadowoftheholybook.net/reps/Turkey-Turkmenistan_Connections_Nov08.pdf, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi. Bouygues ikinji tomy terjime etdi.

¹²⁵ <https://en.hronikatm.com/2013/09/book-business/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹²⁶ Türkmen döwlet habarlary, 2002-nji ýylyň 13-nji fewraly.

¹²⁷ <https://balkanist.net/following-the-turkish-corruption-trail/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹²⁸ https://kz.expert/en/news/world_practice/661_turkmenistan._transfer_of_power_and_current_scenarios_.ii, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹²⁹ https://www.wikileaks.org/plusd/cables/06ASHGABAT43_a.html, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

ýygnanyşyk Niýazow döwründe Çalygyň Türkmenistanda halanýan maýadar bolmagyny dowam etdirýändigini görkezýär.

Nyýazow ölenden soň, Çalyk bir möwsüm ýanalýan adamlaryň hatarynda görüldi, oňa hatda bir gezek wiza hem berilmändigi barada habarlar bar. "Chatham House" guramasynyň bu baradaky myş-myşlara salgylanyp ýaýradan maglumatyna görä, Berdimuhamedow ondan Nyýazowyň býudjetden daşary gaznalary barada maglumat talap edipdir, Çalyk bolsa muňa üns bermändir.¹³⁰ Türk telekeçisi 2009-njy ýylда täzeden dolandy we Berdimuhamedowyň daşary ýurtlardaky wekilçiliginin aýrylmaz bir bölegi hökmünde çykyş etdi,¹³¹ ýöne 2007-nji ýylда ýazylan diplomatik e-hatlarynyň 2011-nji ýylda syzmagy bilen, Çalyk utandyryjy bir kyn ýagdaýa sezewar boldy, ýagny ol Amerikalı bir diplomatyň ýanynda Berdimuhamedowyň ejizdigini belläp, onuň hökumeti “öz tiresinden bolan başarnyksyz adamlar” bilen doldurandygyny we ýurtta hakyky karar berýänleriň “ýaragly ýigitleridigini” aýtdy.¹³²

Belki-de, şol sebäpden Çalyk 2011-nji ýylда prezident bilen diňe bir resmi duşuşyk geçirendir. Şeýle-de bolsa, Türkmenistanda ozal İslän bir çeşmäniň habaryna görä,¹³³ Türkiyäniň şol wagtky prezidenti Abdullah Gülüň gatyşmagyndan soň Çalyk 2012-nji ýylда yzyna dolanyp geldi. Ondan soňky ýyllarda Çalik kompaniyalary Aşgabadyň¹³⁴ elektrik üpjünçiliginı gowulandyrmak, Türkmenbaşy şäherinde¹³⁵ 1,5-2 milliard dollarlyk halkara deňiz portunyň, karbamid we ammiak öndürýän zadowlaryň, gaz turbinaly elektrik stansiýalarynyň, infuziya çözüw zadowdynyň, we stomatologiya merkeziniň gurluşygy boýunça şertnamalara eýe boldy.¹³⁶

GE we Parker Drilling ýaly günbataryň kompaniyalary köplenç (ýokarda berlen maglumatlara görä,) Çalyk bilen hyzmatdaşlyk edýärler. Şeýle hem Çalik Energy Aşgabadyň energiya üpjünçiliginı gowulandyrmak boýunça taslamanyň ikinji we üçünji tapgyrlarynda Schneider Electric kompaniyasyna kömekçi potratçý hökmünde çykyş etdi.¹³⁷

¹³⁰ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, sahypa 25, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹³¹ https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, sahypa 384, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹³² https://wikileaks.org/plusd/cables/07ASHGABAT1014_a.html, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹³³ Senagat hünärmeni tarapyndan beriliýän maglumatlar, 2020-nji ýylyň başynda.

¹³⁴ <http://eng.calikenerji.com/Pages/ProjectDetail.aspx?ID=37>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹³⁵ <https://eurasianet.org/turkmenistans-new-15-billion-port-show-over-substance>, <https://en.trend.az/casia/turkmenistan/2268622.html>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹³⁶ <https://www.constructionboxscore.com/project-news/turkmenistan-plans-new-ammonia,-urea-complex.aspx>, <https://eng.calikenerji.com/Pages/NewsDetail.aspx?ID=21>, <https://www.gapinsaat.com/en/healthcare/infusion-solution-production-plant.html>, <https://globalriskinsights.com/2014/01/business-boom-for-turkish-contractors-in-turkmenistan/>, hemmesine 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹³⁷ <http://eng.calikenerji.com/Pages/ProjectDetail.aspx?ID=37>; <https://transformers-magazine.com/tm-news/712-turkmenistan-discusses-new-projects-with-schneider-electric/>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

MARTIN WE OLIVIER BOUYGUES © THE DRINKSBUSINESS.COM

Bouygues

Gurluşyk pudagynyň korrupsiýa ýikgyn edýändigi öňden bări kesgitlenendir. 2008-nji ýlda “Transparency International” döwlet işgärlerine para bermek we hökümetiň syýasatlaryna we düzgünlerine bikanun täsir etmek ukypliygynyň esasynda, oňa dünyäniň iň korrumpirlenen pudagy hökmünde baha berdi.¹³⁸

2020-nji ýlda geçirilen barlagda gurluşyk kompaniýalarynyň çykdajylarynyň 35% -iniň korrumpirlenen işgärlere tölegler arkaly korrupsiýa siňdirilendigi aýdylýar.¹³⁹

gerimde alnyp barylmagy hem şol sebäplerden biridir. ABŞ-nyň 2007-nji ýıldaky diplomatik e-hatyndaky maglumata görä, Ukrainanyň Türkmenistandaky şol wagtky ilçisi para tölemek üçin gurluşyk kompaniýalarynyň tekliplerine 20-30% goşmalydygyny we prezident Berdimuhamedowyň şeýle şertnamalar arkaly şahsy baýlyk toplandygyny öňe sürdi.¹⁴⁰ “Chatham House” guramasy bu tejribäniň 2016-nji ýlda-da giňden ulanylandygyny tassyklady: “Daşary ýurtly potratçylar wezipeli işgärlere yzygiderli para töleyärler. Şeýle taslamalar üçin çișirilip düzülen býudgetler bilen bir hatarda jogapkärçiliğiň bolmazlygy ýokary derejedäki ýolbaşçylara serişdeleri bölüp almaga we töweregindaki ýakynlary bilen paýlaşmaga mümkünçilik berýär.”¹⁴¹

Ýurduň beýleki uly kärhanalarynda bolşy ýaly, haýsyda bir kompaniýanyň şertnama baglaşmagy üçin prezident bilen şahsy aragatnaşygyň bolmagy möhümdir. Sowet Soýuzy darganyndan soň paýtagt Aşgabadyň durkuny döwrebaplaşdyrmalydy, ýöne hut gurluşygyň uly möçberde alnyp barylmagy we onuň meýilleşdiriş işleriniň ýaramazlygy haýran galdyrýar. Nyýazow taryhy ýadygärlilikleri ýykdy, ägirt uly awtoulag ýollaryny gurdy we Aşgabadyň köne kanal ulgamyny ýok etdi, bu bolsa şäheriň ýörite mikroklimatyň durnuksyzlaşdyrdy. Täze gurlan ýasaýyış jaýlarynyň köpüsi boş galýar, sebäbi olaryň bahasy ilat üçin gaty gymmat we ummasız başky tölegi talap edýär. Täze gurlan etrapçalaryň köpüsinde ýaşaýjylaryň bolmazlygy Aşgabadyň “ölüler şäheri” diýlip atlandyrılmagyna sebäp boldy.¹⁴²

¹³⁸ <https://www.transparency.org.uk/global-construction-sector-most-corrupt>, 2021-nji ýylyň 25-nji martynda girildi.

¹³⁹ <https://www.bworldonline.com/construction-sector-loses-as-much-as-35-of-costs-to-corruption-economist/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁴⁰ https://wikileaks.org/plusd/cables/07ASHGABAT1348_a.html, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁴¹ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, sahypa 36, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁴² <https://www.theguardian.com/cities/2017/oct/16/people-afraid-inside-ashgabat-turkmenistan-closed-city>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

Türkmenistanda işleýän iň meşhur gurluşyk kompaniýasy, şübhесiz, Fransiyanyň Bouygues senagat kompaniýasydyr. İki dogan Martin we Oliwier Bouygues tarapyndan ýolbaşçыlyk edilýän bu kompaniya ýurduň iň uly gurluşyk taslamalaryna jogapkärdir. Bu kompaniya Türkmenistanyň çäginde artykmaç hormata eýedir: 2007-nji ýyldaky ABŞ-nyň diplomatic elektron hatyndaky çeşmäniň maglumatyna görä, Bouygues kompaniýasy Türkmenistan hökümeti bilen "aýratyn" şertli gepleşikler geçiripdir.¹⁴³ ikinji çeşmäniň 2009-njy ýyldaky hatynda bolsa Bouygues we Polimeks Türk gurluşyk firmasy Türkmenistanda salgyt tölemeýär. Munuň tersine, wezipeli adamlar bilen "özara geleşýärler" we resmi bäsdeşlik ýa-da tender yylan etmezden şertnama baglaşyarlardı.¹⁴⁴

Bir web sahypasy, Bouygues kompaniýasynyň 20 ýylda 64 bina gurandygyny çaklaýar, şol döwürde onuň Türkmenistandaky golçur kärhanasy daşary ýurt söwdasynyň ýarysyny emele getirýär.¹⁴⁵ Bu 2016-njy ýylyň aprelinde¹⁴⁶ "Bouygues doganlaryň" 3,6 milliard dollar bahadaky emläginiň köp böleginiň Türkmenistanda baglaşylan şertnamalaryň gönüden-göni netijesidigini aňladýar. Diňe metbugat makalalarynda Nyýazow ölüyänçä, kompaniýanyň Türkmenistanda 1,5 milliard¹⁴⁷ dollardan gowrak gurluşyk, şol sanda Nyýazowyň prezident köşgi, Mejlis we beýleki hökümət binalary, Merkezi bank, Gypjak metjidi (Merkezi Aziýada iň uly metjit), teatr, sport toplumy we söwda merkezi boýunça şertnamasyny baglaşandygy tassyklanýar.

1997-nji ýylyň aprelinde resmi taýdan açylan Nyýazowyň prezident köşgi takmynan 90 million dollara guruldy. Bu köşgüň gurluşygy uly dikuçar meýdançasyny, birnäçe banket zaly we konferensiya otagyny, şeyle hem prezidentiň edaralaryny we ýasaýyş jaylaryny öz içine alýar. Premýer-ministriň ozalky orunbasary, hazır daşary ýurda oppozisiýada, 2008-nji ýylda Türkmenistanyň Merkezi Bankynyň başlygy bolan Hudáýberdi Orazow Nyýazowyň prezident köşgünüň bahasynyň ýokarlandyrylandygyny öne sürüyän subutnamalary görendigini aýdýar.¹⁴⁸

1999-2009-njy ýyllar aralagynda Bouygues kompaniýasynyň Türkmenistandaky dolandyryjy müdiri Aldo Karbonaronyň aýtmagyna görä, Martin Bouygues Aşgabat şäherine sapar edende oňa döwlet başutany

**Martin Bouygues hatda
iň uly paýdary Bouygues
Group bolan TF1 fransuz
telekanalyna 1996-njy
ýylda Nyýazow barada
telegepleşik
taýýarlamagy buýurdy,
ýone bu gepleşik hiç
wagt fransuz
telewideniýesinde
görkezilmmedi.**

¹⁴³ https://wikileaks.org/plusd/cables/07ASHGABAT1348_a.html, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁴⁴ https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT530_a.html, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi

¹⁴⁵ <http://gundogar.org/?0220051568800000000000013000000>, <https://mondediplo.com/2015/02/11bouyguestan>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁴⁶ <https://www.therichest.com/celebnetwork/celebrity-business/men/martin-and-olivier-bouygues-net-worth/>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁴⁷ Crude Accountability tarapyndan geçirilen açık çeşme habar makalalarynyň maglumatlaryna esaslanýan gözleg.

¹⁴⁸ Moskwa haberlary (Rusiýa), 28-nji aprel, 2006. Orazow: "1996-njy ýylde, Merkezi Bankyň başlygy bolup İslänimde, Bouygues prezident köşgünü gururdy. Maňa hödürleñen hasap-fakturalara we kanun taslamalaryna görä, Nyýazowyň köşgünüň bahasy 120 million dollara durýar, ýone Bütindünýä bankynyň hakyky gurluşyk çykdaýylaryna baha bermegi hayış eden bir hünârmen, olaryň 28 million dollarдан geçirip bilmejekdigini ynandyrdy."

ýaly garaldy.¹⁴⁹ Bu öwgi iki taraplaýyn boldy: Bouygues Nyýazowyň Ruhnama kitabynyň ikinji tomuny fransuz diline terjime etdi. Bu barada Karbonaro şeýle belledi: "Ruhnama köp adamyr uly gyzyklanma bildirmegi kitabyň ýokary çeperçilik we ylmy gymmaty bilen baglydyr".¹⁵⁰

Martin Bouygues hatda iň uly paýdary Bouygues Group bolan TF1 fransuz telekanalyna 1996-njy ýylda Nyýazow barada telegepleşik taýýarlamagy buýurdy, ýöne bu gepleşik hiç wagt fransuz telewideniýesinde görkezilmedi.¹⁵¹

Kompaniya bilen prezidentiň arasyndaky gatnaşyklar şeýle bir ýakyn boldy, hatda Nyýazow öлenden soň jaýlanyşyny, tabyt saýlamagy we mawzoleý gurmaklygy hut Karbonaronyň özüne tabşyrdy.

Nyýazow 2006-njy ýylyň dekabrynda aradan çykanda, Karbonaro Boeing 737-iň yük gapysyndan hem sygmajak tabyt saýlady, şonuň üçin tabaty yüklemek üçin kabinany bölekleyín söker ýaly Bouygues kompaniyasynyň öz uçary ulanyldy.¹⁵²

ABŞ-nyň Türkmenistandyky şol wagtky ilçisiniň 2006-njy ýylda diplomatik e-hatynda ýazmagyna görä, Bouygues kompaniyasynyň girdejili şertnamalary Fransiýanyň türkmen hökümeti bilen diplomatik gatnaşyklaryna tásir edipdir. İlci Bouygues kompaniyasynyň fransuz hökümetiniň "özbaşdak ilçihanasy" ýaly hereket edýändigini bellemek bilen bir hatarda, "Fransiýanyň ilçihanasy Bouygues kompaniyasyna howp salmazlyk üçin adam hukuklary ýa-da dini azatlyklar meselesini goldamaýar" - diýdi.¹⁵³

Bouygues Nyýazowyň ölüminden soň hem Türkmenistanda öz işini dowam etdirdi. Köşkdäki ýasaýyş jaýlaryndan nägile bolan Berdimuhamedow 2011-nji ýylda Nyýazowyň köşgünüň gapdalynda 250 million dollarlyk öz prezident köşgünü gurmak barada Bouygues bilen şertnama baglaşdy. Şeýle hem, fransuz kompaniyasy 2008-nji ýylda "Oguzkent"¹⁵⁴ kaşaň myhmanhanalar toplumyny we 2018-nji ýylyň ýanwar aýynda 300 million dollar¹⁵⁵ bahasy bilen Garagum myhmanhanasyny gurmak üçin 270 million ýewro şertnama eýe boldy. Bu şertnama döwlet tarapyndan subsidirlenýän dükanlardan käbir iýmitleri satyn almak üçin emele gelen uzyn nobatlar baradaky maglumatlaryň ýaýramagy bilen ýurtda agyr maliýe çökgünligi döwründe yylan edildi.

Fransiýanyň ilçihanasy

**Bouygues
kompaniyasyna howp
salmazlyk üçin adam
hukuklary ýa-da dini
azatlyklar meselesini
goldamaýar.**

¹⁴⁹ Deňeşdirmeye kapitalizmi we geçiş periferiyasy: Firma gönükdirilen perspektivalar, sahupa 250, Ed. Mehmet Demirbag, Geoffrey Wood, 2018, Edward Elgar Publishing, <https://bit.ly/2PdhUme>, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁵⁰ http://shadowoftheholybook.net/reps/France-Turkmenistan_connections_Mar09.pdf, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁵¹ http://shadowoftheholybook.net/reps/France-Turkmenistan_connections_Mar09.pdf, 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁵² [http://gundogar.org/?022005156880000000000013000000](http://gundogar.org/?0220051568800000000000013000000), 2021-nji ýylyň 22-nji martynda girildi.

¹⁵³ https://wikileaks.org/plusd/cables/06ASHGABAT389_a.html, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁵⁴ <https://www.bouygues-construction.com/en/press/release/bouygues-construction-wins-270-million-euro-hotel-contract-turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁵⁵ <https://rus.azathabar.com/a/28967158.html>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

Berdimuhamedowyň döwründe Bouygues kompaniyasy Aşgabatda halkara uniwersitetini, Nebit we gaz ministrligi üçin täze binalary we Bilim ministrligini, Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklar institutyny, Milli sport we syýahatçylyk institutyny, şeýle hem Halkbank tajırçılık banky, Türkmenbaşy we Senegat banklary we täze konferensiýa merkezi ýaly döwlet edarasyny gurdy.

Türkmenistanda başga haýsy günbatar kompaniyalary işledi?

2008-nji ýylda Finlýandiýanyň “Mukaddes kitabyň kölegesi” atly dokumental filmi Nyýazowyň Ruhnama kitabyny terjime etmek ýa-da öwmek arkaly türkmen bazarlaryna girmek isleyän kompaniyalar barada gürrüň berdi.¹⁵⁶

1998-nji ýylda ABŞ-da ýerleşyän “Culligan International” kärhanasy Türkmenistanda suw arassalaýış hyzmatlary boýunça 200 million dollardan gowrak möçberde¹⁵⁷ hyzmat ediş kärhanalaryny gurup bermek üçin saýlandy. Kompaniyanyň italyan bölgüsü “Culligan Italiana SpA”¹⁵⁸ Ruhnamany italyan diline terjime etdi, kompaniyanyň tekniki direktory Aşgabatda terjime ediliş dabarasında bu kitabyň “ähli adamzadyň altyn asyra tarap ýolda täze tapgyrdygyny” aýtdy we “Italiýada we Italiýanyň diasporasynyň ýasaýan beýleki ýurtlarynda öýlerde we ylmy kitaphanalarda bu kitap mynasyp orun alar”¹⁵⁹ diýdi. ABŞ-nyň bu kompaniyasy 2014-2016-njy ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Mary şäherindäki şäher arassalaýış zawodyn hem gurdy.¹⁶⁰

“Zeppelin Baumaschinen” nemes maşyn gurluşyk kompaniyasy Ruhnamanyň ikinji tomuny nemes diline terjime etdi we 2005-nji ýylyň fewralynda¹⁶¹ Nyýazowa hödürledi. Zeppelinin metbugat sekretary şeýle diýdi: “Aslynda, bu doğrudan hem diktatura, ýöne şol bir wagtyň özünde ol ýerdäki adamlara kömек etmek üçin köp işler edilýär, mysal üçin köçeleri gurmak üçin infrastruktura babatda işler edilýär.”¹⁶² Zeppelin ABŞ-nyň Türkmenistanda “Caterpillar” kompaniyasy tarapyndan üpjün edilen ýol gurluşygynyň we beýleki enjamlaryň resmi satyjysy hökmünde çykyş edýär.¹⁶³

2007-nji ýylda “Caterpillar” kärhanasynyň ýolbaşçysy Berdimuhamedow bilen duşuşyp, hyzmatdaşlygyny 2020-nji ýyla çenli¹⁶⁴ giñeltmek barada pikir alyşdy. Mukaddes Kitabyň kölegesi atly filmde aýdylmagyna görä, Caterpillar Ruhnamany wasp edýän web sahypasyny döretdi. Türkmenistanyň oba hojalygynda ABŞ-nyň John Deere kompaniyasy¹⁶⁵, şeýle hem Amerikan-Italiýa CNH Industrial

¹⁵⁶ <http://www.shadowoftheholybook.net/reps.html>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi. Bu web sahypasy Türkmenistan bilen Bolgariýa, Kanada, Hytaý, Fransiýa, Gruziýa, Germaniya, İrlandiya, Ysraýil, İtaliýa, Litwa, Polşa, Slovakija (we Çehiýa), Türkiye, Angliya we ABŞ-daky kompaniyalar bilen gaňasyklar barada anyk sahypalary hödürleyär. Ruhnama, Çeh, Zulu we Brayý ýaly 40-dan gowrak dile terjime edildi see <https://globalvoices.org/2013/08/12/turkmenists-book-of-the-soul-facing-difficult-times/>, 2021-nji ýylyň 25-nji martynda girildi.

¹⁵⁷ <https://www.culliganafrika.com/gami-water-treatment-plant-150-000m3fday-ashgabat-turkmenistan/>, <https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1998-06-24-9806240317-story.html>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁵⁸ <https://export.culligan.it/about-us/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁵⁹ http://www.shadowoftheholybook.net/reps/Italy-Turkmenistan_connections_Aug08.pdf, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi. Kompaniyanyň tekniki direktory, Nyýazowa Ruhnamany “adamzada ruhy kämillik üçin ýene bir ádim ätmegine kömék edendigini” aýdyp, joşgunly hat ýazdy. Serediň http://www.shadowoftheholybook.net/presskit_en.pdf, sahypa 17, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶⁰ <https://www.culliganafrika.com/municipal-water-treatment-plant-30-000-m3-day-mary-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶¹ https://ffh.films.com/id/33593/Shadow_of_The_Holy_Book.htm, http://www.shadowoftheholybook.net/reps/Germany-Turkmenistan_connections_Jan09.pdf, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶² http://www.shadowoftheholybook.net/reps/Germany-Turkmenistan_connections_Jan09.pdf, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶³ <http://www.turkmenistan.ru/en/node/1932>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶⁴ <http://www.turkmenistan.ru/en/node/5427>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶⁵ <https://business.com.tm/post/5285/turkmenistan-receives-new-batch-of-john-deere-agricultural-machinery>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

kompaniýasy (Case IH¹⁶⁶ we Case New Holland¹⁶⁷ bölümleri arkaly) iş alyp barýar. John Deere we "Case New Holland" kompaniýalarynyň enjamlary bilen Türkmenistanda üpjün edýän Awstriýanyň "IPC Agri"¹⁶⁸ firmasydyr.

Türkmenistanda Germaniýanyň köp sanly kompaniýasy, şol sanda hassahana enjamlary boýunça Hospitalia International¹⁶⁹ kompaniýasy we Heidelberger¹⁷⁰ Druckmaschinen atly çaphana kompaniýasy işleýär. Germaniýanyň MAN Ferrostaal kompaniýasy Awstriýanyň UNIHA Wasser Technologie¹⁷¹ kompaniýasy bilen hyzmatdaşlykda 2017-nji ýylda deňiz suwlaryny arassalaýý zawod gurdy. Inženerçilik işleri boýunça Unionmatec Industrieanlagen kompaniýasy umumy bahasy 180 million ýewrodan gowrak bolan iki şertnama esasynda birnäçe däne önemçilik we çörek önumleri desgalaryny gurdy, ýöne töleg edilmändigi sebäpli 2018-nji ýylda türkmen hökümetini aýyplap, kazyýete arza bilen yüz tutdy¹⁷². 2019-nji ýylda Germaniýanyň "Rohde & Schwarz" kompaniýasynyň Türkmenistanda howpsuzlyk gulluklary tarapyndan käbir web sahypalary petiklemek hem-de internet we mobil ulanyjlaryny diňlemek üçin niyetlenen enjamlar bilen üpjün edýändigi¹⁷³ habar berildi. Awstriýanyň Wenedaky Consulting Engineers (VCE) ZT GmbH kompaniýasy dört sany kärhana tarapyndan gurlan awtoulag ýolunyň¹⁷⁴ tekniki geňeşcisi hökmünde çykyş edýär, olaryň biri prezident Berdimuhamedowyň giýewisine degişlidir (3-nji böläme serediň).

Fransuz kompaniýalary hem Türkmenistanda goldaw tapýarlar. Kärhanalara goldaw berýän CIFAL kompaniýasy web sahypasynda "20 ýylyň dowamynda CIFAL Fransiyany Türkmenistanyň esasy ykdysady hyzmatdaşyna öwüren köp sanly iri fransuz korporasiýalaryny (Bouygues, Thomson / Thales, Elf / Total, Vinci we ş.m.) ýurda tanatdy we olara ýolbaşçylyk etdi" diýip, öz-özünü taryp etdi. 2012-nji ýylda CIFAL kompaniýasy Fransuz-Türkmen Söwda Palatasyny¹⁷⁵ döretmäge başlandygyny aýtdy. Winçi Aşgabatyň ilkinji 3-D kinoteatryny¹⁷⁶ gurdy we 2019-nji ýylyň dekabrynda ýene bir Nusaý täze myhmanhana gurmak barada şertnama baglaşdy.¹⁷⁷

¹⁶⁶ <https://www.caseih.com/apac/en-int/News/Pages/Cooperation-with-Turkmenistan-to-promote-agricultural-growth-and-productivity.aspx>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶⁷ <https://www.atavatan-turkmenistan.com/en/cooperation-between-turkmenistan-and-case-company/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶⁸ <https://tmagri.com/index.php/en/about-us>, https://search.wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT476_a.html, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁶⁹ <https://www.hospitalia.com/en/27.html>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷⁰ https://www.heidelberg.com/global/en/about_heidelberg/company/branch_offices/branch_office_details_5641.jsp, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷¹ <https://www.uniha.info/index.php/company-menu-title-english/news/34-turkmenistan-man-ferrostaal-water-for-the-gas-field-production>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷² <https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/925/unionmatec-v-turkmenistan>, <https://en.hronikatm.com/2018/12/german-engineering-company-files-a-lawsuit-against-turkmenistan/>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷³ <https://www.rferl.org/a/german-tech-firm-s-turkmen-ties-trigger-surveillance-concerns/29759911.html>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷⁴ <https://turkmenawtoban.com/en/news/quality-control-vce/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷⁵ http://cifalgroupe.com/?page_num=155&lang=en, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷⁶ <https://www.vinci-construction-projets.com/en/realisations/ashgabat-cinema/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷⁷ <https://business.com.tm/post/4842/frances-vinci-group-to-build-new-nusay-hotel-in-ashgabat>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

Polimeks

Gurluşyklarla Bouygues kompaniyasy, ähtimal, Türkmenistanda önküsi ýaly güýjünü saklap bilmeýän bolmaly, sebäbi soňky döwürde Türkýäniň "Polimeks Construction" kompaniyasy şertnamalaryň aglabasyna eýe boldy. Olaryň arasynda iň ulusy hasaplanýan şertnamalaryň arasynda 2,25 milliard dollar¹⁷⁸ bahalanan Aşgabatdaky täze howa menzili, bahasy 5 milliard dollar¹⁷⁹ töweregini bolan 2017-nji ýıldaky Aziýa oýunlary üçin niyetlenen Olimpiýa sport toplumy we Awaza şypahanasyndaky Kongres merkeziniň gurluşygyny bellemek bolar.¹⁸⁰

"Turkmen News" websaýtynyň habaryna görä, "Polimeks" kompaniyasy 2017-nji ýylida Türkmenbaşy nebit toplumy bilen hyzmatdaşlykda Berdimuhamedowyň Awazadaky iki rezidensiýasyny abatlamak barada şertnama baglaşyldy.¹⁸¹ Polimeks kompaniyasyna Türkmenistanda iň meşhur we geň görülyän binalary gurmak tabşyryldy, şol sanda 75 metr beýiklikdäki Nyýazowyň güne garşy aýlanýan altyn heýkeli bilen bezelen Bitaraplyk binasyny bellemek bolar. Polimeks kompaniyasy şeýle hem Türkmenistanyň iň beýik binasyny (211 metr beýiklikdäki telewizion diňini),¹⁸² ikinji beýiklikdäki binany (Türkmen konstitusiýasynyň ýadygärligini)¹⁸³ we Älem medeni-dynç alyş merkezinde dünyäde iň uly ýapyk görnüşli synlamak üçin niyetlenen çarhly hiňñildigi gurdy. Bularyň hemmesi Aşgabatda ýa-da onuň töwereginde yerleşyär.¹⁸⁴

Polimeks kompaniyasy hatda ýyldyz atlandyrmak hukugyny hem satyn alyp, oňa Nyýazowyň öz saýlan adyny, "Türkmenbaşy" diýip at goýdy.¹⁸⁵

Polimeks kompaniyasy türk telekeçisi Erol Tabanca tarapyndan esaslandyryldy we Türkmenistanda işlemek tejribesinden soň öz hususy kärhanasyny açdy. Kompaniya umumy bahasy 11,3 milliard dollar bolan 130-dan gowrak taslamany amala aşyrdy we olaryň 95% 2018-nji ýyla¹⁸⁶ čenli Türkmenistanda ýerine ýetirildi. Tabançanyň 2018-nji ýyla¹⁸⁷ umumy baýlygy 1,3 milliard dollar diýilip çaklanylýar. Tabanca Türkýäniň raýaty bolsa-da Türkmenistanda jemgyýetcilik işleri ministriniň kömekçisi, Aşgabadyň arhitektory bolup işledi.¹⁸⁸ Alym Slawomir Horagyň pikiriçe, Polimeks kompaniyasy 1997-nji ýıldan bari Berdimuhamedowyň ýolbaşylygynyndaky Saglyk ministrligi üçin täze bina guranda, Tabanca

¹⁷⁸ <https://www.haberler.com/turkmenistan-daki-2-25-milyar-dolarlik-ihaleyi-4243717-haberi/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷⁹ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-aimag-infrastructure-investment-sports-white-elephant/28489622.html>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸⁰ <https://thediplomat.com/2015/09/offshore-turkmenistan-sultanism-in-the-construction-industry/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸¹ <https://en.turkmen.news/spotlight/berdimuhamedov-cash-cow/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸² <https://eurasianet.org/turkmenistan-new-tv-tower-modernizes-technology-but-not-media>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸³ Weblink indi işjeň däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20131029200249/http://www.polimeks.com/eng/UstyaAnayasaAniti.aspx>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸⁴ <https://www.guinnessworldrecords.com/news/2012/5/turkmenistan-builds-largest-indoor-ferris-wheel-42157/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸⁵ http://www.shadowoftheholybook.net/reps/Turkey-Turkmenistan_Connections_Nov08.pdf, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸⁶ <https://www.forbes.com/profile/erol-tabanca/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸⁷ <https://www.forbes.com/profile/erol-tabanca/#33a1afc59623>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁸⁸ <https://www.forbes.com/profile/erol-tabanca/#65f8e4305962>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

şol döwürde Berdimuhamedow bilen tanyş bolan bolmagy ähtimaldyr. Öňki döwlet işgäriniň sözlerine görä, Polimeks bilen şertnama baglaşylanda Berdimuhamedow para almakda aýyplanýar, şonda Tabança Nyýazowyň öñünde ony "gorap çykyş edipdir."¹⁸⁹

Polimeks bilen türkmen ýolbaşçylarynyň arasyndaky ýakyn gatnaşyklara garamazdan (Polimeksiň Berdimuhamedowyň aýal doganyna degişli bir kompaniya bilen şertnama baglaşandygy¹⁹⁰ baradaky aýdylýan maglumatlary göz öñünde tutmak bilen), hökümét tarapyndan tölegler edilmänsoň, Polimeks 2018-nji ýılda uly awtoulag ýolunyň taslamasy boýunça işini togtatdy.¹⁹¹ Hatda Tabançynyň bir wagtlar türkmen häkimiyetleri tarapyndan ar alyş görnüşi hökmünde ýurtdan çykmagyna ýol berilmändigi barada habarlar hem bar, ýöne bu habar kompaniya tarapyndan inkär edilýär.¹⁹²

¹⁸⁹ Horák, Slawomir; "Türkmenistan: Režim mobilizasiýasy arkaly durnuklylyk", Merkezi Azýada häkimlik we režimler, 2020, Palgrave Makmillan.

¹⁹⁰ Şol bir salgy.

¹⁹¹ <https://eurasianet.org/turkmenistans-vicious-cycle>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁹² <https://thediplomat.com/2018/06/turkish-company-complains-about-turkmenistans-empty-pockets/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

3-nji bap

Türkmenistan Şirketi:

Prezidentiň maşgalasy we türkmen

ykdysadyýetine gözegçilik

Soňky otuz ýylyň dowamynda tehnologiyadaky ösüşler aragatnaşyk tizligini ýokarlandyrdy, ýagny bu bir düwmäni basmak bilen dessine habarlaryň, resminamalaryň we pullaryň bütün dünýä iberilip bilinjekdigini aňladýar. Bu şübhесiz, kanuny kärhanalara we söwda ulgamyna peýda getiren hem bolsa, pul ýuwmak we maliýe jenaýatlaryny etmek isleýänlere-de kömek etdi.

Eýesinden müňlerçe kilometr uzaklykda ýerleşýän ýurisdiksiýalardaky offşor kompaniýalary sanlyja minutda hasaba alnyp bilner. Bu "galp kompaniýalar" pul ýuwmak kanunlarynyň bolmadyk ýa-da düzgünleriň ýerine ýetirilişiniň gowşak ýurtlarynda bank hasaplaryny açmak üçin ulanylyp bilner. Şunlukda, galp hasap-fakturalar kanuny görnüşde şertnamalaryň ýüze çykmagy üçin ulanylyp bilner hem-de Ýewropa Bileleşigidäki we Demirgazyk Amerikadaky has "abraýly" ýurisdiksiýalarda pul ýuwulmagyna mümkünçilik döredip biler. Ýuwulandan soň, bu pul indi "kanuny" ýol bilen kaşaň gozgalmaýan emlákler, awtoulaglara, myhmanhanalara ýa-da has köp girdeji getirip biljek beýleki taslamalara maýa goýmak üçin elýeterlidir.

Bular ýaly gurallar köplenç korrupsiýa ýollary bilen döwlet işgärleri tarapyndan ulanylýar, olaryň ýurt baýlyklaryna gözegçilik etmek mümkünçilikleri döwlet kapitalyny ogurlamaga we offşor zolaklaryna geçirmäge ýol açýar. Olara Günbatarda ýasaýan "kömekçi" bir topar - aklawçylar, gozgalmaýan emlák agentleri, bankırler, kompaniýanyň üçpüñçiligine hyzmat edijiler we maliýe menejerler ýardam edýärler we kyn sorag bermezlik, göz ýummak bilen müşderileriniň gazançlaryny ýuwmaga itergi berip, olaryň galp işlerine gönüden-göni şärik bolýarlar.

Soňky ýyllarda ýokardaky agzalan elementleriň köpüsini öz içine alýan Merkezi Aziýanyň resmilerine degişli köp sanly dawa bolup geçdi. Özbegistanyň ilkinji prezidenti Yslam Karimowyň gyzy, Özbegistanyň Ispaniýadaky¹ öňki ilçisi Gulnara Karimowanyň ABŞ-nyň baş prokurorynyň kömekçisiniň belleýşi ýaly "korrumpirlenen hökümét işgäriden para girdejisini yzyna almak boýunça geçirilen iň uly konfiskasiýa prosesleriniň birine [...]"² gatnaşygy bar. 2016-njy ýylyň fewral aýynda ABŞ-nyň Adalat ministrligi Özbegistanyň telekommunikasiýa pudagyna girmek üçin Gülnara Karimowa berlen paranyň netijesi diýlip hasapanylýan 850 million dollarlyk maliýe emlägini ele salmaga girişdi. Pul alnan badyna Gulnara onuň köp bölegini Parižde, Ženewada, Moskwada, Gonkongda we Londonda girdejili gozgalmaýan emlák satyn almak bilen ýuwdy. Fransiýa we Angliýa ýaly käbir ýurtlar bu emlákleri doňdurdy.³

Şeýle raýat dikeliş işleri zerur we hoşniyetli bolsa-da, bu proses köp ýyllap dowam edýär we başda ogurlanan zatlaryň köplenç diňe bir bölegi yzyna gaýtarylýar. Käbir metbugat makalalarynda Arap baharyndan soň Kaddafi, Ben Ali we Mubarek ýaly awtokratlar tarapyndan talanan pullaryň dine az

¹ https://www.rferl.org/a/Uzbek_Presidents_Daughter_Appointed_Ambassador_to_Spain/1939482.html, <https://www.bbc.com/news/world-asia-37260375>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

² <http://www.theguardian.com/world/2016/feb/19/vimpelcom-pays-835m-to-us-and-dutch-over-uzbekistan-telecoms-bribes>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

³ <https://qazaqtimes.com/en/article/653101>, <https://www.sfo.gov.uk/2018/10/03/sfo-begins-action-to-recover-proceeds-of-alleged-corrupt-telecoms-deals-in-uzbekistan/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

mukdarynyň gaýtarylandygy sorag astyna alyndy. Onuň sebäbi meýilnamalaryň çylşyrymlydygy we transmilli proses bilen baglanyşykly kanuny kynçylyklar bilen düşündirilýär.⁴

Elbetde, ilki bilen şeýle bikanun serişdeleriň Günbatar ýurtlaryna akmagynyň öni alynsa has gowy bolardy. Munuň üçin korrumplenen daşary ýurt resmilerine we olary goldaýanlara bu herekete ýol berilmekedigini görkezmek maksady bilen ýurtlar täze kanunlary girizmeli we olary ýerine ýetirmeli (goşmaça serediň). Ýewropa Bileşiginde degişli kanunçylygyň esasy böleginiň biri syýasy äheňli şahsyýetler (“SÄŞ”) - syýasy wezipäni eýeleýänler we olaryň ýakyn garyndaşlary (ene-atasy, ýanýoldaşy, doganlary) babatda bank we gozgalmaýan emlák ýaly kadalaşdyrylan pudaklarda güýçlendirilen işleriň girizilmegi boldy. Sebäbi SAA-lar hususanda kanunçylygyň gowşak ýerlerinde pul ýuwmak töwekgelçiligini döredýärler, çünki olar baýamak üçin, ygtyýarlyklaryndan hyýanatçylykly peýdalanmak bilen, has köp mümkünçiliklere eýedirler.

⁴ <https://www.economist.com/international/2013/05/11/making-a-hash-of-finding-the-cash>, <https://www.nytimes.com/2012/06/08/world/middleeast/libya-egypt-and-tunisia-try-to-recover-assets.html>, ikisine-de 2021-nji ýýlyň 23-nji martynda girildi.

Bütin dünýäde Korrupsiýa garşy kanunlar

Asyryň başyndan bări hökümetler meseläniň gerimine has köp düşünensoň, olaryň köpüsi täze kanunlar girizmek bilen jogap berdiler ýa-da daşary ýurtlardan gelýän korrupsiýa pullarynyň akymyna garşy durmagy maksat edinýän kanunlaryň ýerine ýetirilişini artdyrdylar:

- Daşary ýurt korrupsiýa amallary kanunu (FCPA) Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň firmalaryna we şahsyétlerine iş şertnamesyny baglaşmak üçin daşary ýurt işgärlerine para tölemegi gadagan edýän kanundyr. Bu kanun 1977-nji ýylda kabul edilse-de, Adalat ministrligi we Gymmatly kagyzlar we Birža komissiýasy tarapyndan has berk ýerine ýetirilmegi 2010-njy ýıldan bări FCPA-nyň abraýyny artdyrdy. Beýik Britaniýanyň Parahorlyk hakyndaky kanunu 2011-nji ýylda güýje girdi we nădogry maliye tekliplerini bermek ýa-da beýleki artykmaçlyklary hödürlemek hatda Beýik Britaniýanyň çäginden daşynda hem jenaýat hasaplanýar.
- 2005-nji ýylda güýje giren Ýewropa Bileleşiginiň Pul Ýuwmak boýunça Üçünji Direktiwasy syýasy äheňli şahsyétleriň (SÄŞ) has ýokary töwekgelçilikleri sebäpli düzgünleşdirilen pudaklarda has güýçli barlanmaklaryny talap edýär. Ondan soň täze düzgünleri goşmak bilen, Pul ýuwmak boýunça Dördünji (2017), Bäsiniňji (2018) we Altynjy Direktiwalar (2020) Kabul edildi.
- 2016-njy ýylda ABŞ-nyň Kongresi ABŞ-nyň hökümetine dünýäniň islendik ýerinde adam hukuklarynyň bozulmagy ýa-da korrupsiýa bilen baglanyşkly daşary ýurt hökümet işgärlerine sanksiýalary girizmäge mümkünçilik berýän Adam hukuklary boýunça Global jogapkärçilik hakyndaky Magnitskiý kanunyny kabul

etdi. Beýik Britaniýa we Ýewropa Bileleşigi hem şular ýaly kanunlary kabul etdiler.⁵ Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň hökümeli daşary ýurtly korrumplernen şahsyéttere we adam hukuklaryny bozýanlara Döwlet Departamentiniň, Daşary işler we degişli programmalar ygytyýarlyklary boýunça 2020-nji ýylda Kabul edilen kanunynyň 7031 (c) bölümni esasynda wiza çäklendirmelerini girizmäge haklydyr.⁶

*2018-nji ýylda Beýik Britaniýada girizilen Näbelli baýlyk hakyndaky buýrukly SÄŞ -leri ýa-da agyr jenaýat bilen baglanyşyklykda güman edilýän adamlary derňemegi maksat edinýär we Beýik Britaniýada ýerleşýän aýratyn emläkleriň ýa-da emläkleriň nädip alnandygyny düşündirmäge mejbur edyär. "Näbelli baýlyk" adalgasy adamyň kanuny girdejisiniň belli bir emläk almaga mümkinçilik bermejekdigine şübhelenmäge ýerlikli esasyň bardygyny aňladýar. Kanuny serىde çeşmesi barada maglumat bermezlik emlägiň elinden alynmagyna we raýat öwezini dolmak çäresine sebäp bolup biler.

Bank işi ýaly köp düzgünleşdirilen kärhanalar hökümietde işlemegi ýa-da maşgala gatnaşyklary sebäpli SÄŞ hökmünde klassifisirlenen şahsyétleri görkezýän maglumat bazalaryna bil baglaýarlar. Şeýle maglumat bazalary peýdaly bolsa-da, olara bil baglaýan kärhanalara hakyky wagtky maglumatlary bermek üçin yzygiderli täzelenmelidir. Mundan başga-da, SÄŞ -iň häzirki kesgitlemesi gaty dar we döwletiň işine täsir edip biljek we girdejili döwlet satyn alyş mümkinçiliklerinden hyýanatçylykly peýdalanyl biljek häkimyetcäki adamlary doly öz içine alyp bilmeýär. Mysal üçin, oligarh ep-esli güýje eýe bolup, käbir ýürtlarda hususlaşdyrmagyň ýa-da magdan ygytyýarnamasynyň paýlanyşynyň netijesine täsir edip biler, ýöne häkimiyet başında kimdir biri bilen göni maşgala gatnaşygy bolmasa, SAŞ hökmünde klassifikasiya ediliip bilinmez.

Türkmenistanda SÄŞ-leri kesgitlemek meselesi ýurduň ýapyk häsiýeti bilen hasam kynlaşýar: Prezident Berdimuhamedowdan we başga-da birnäçe ýokary derejeli ministrden başga, daşarky dünýä häkimiýet başyndaky şahsyétleriň kimdiği barada maglumat ýetmeýär, hatda prezidentiň maşgalasynyň terjimehaly barada-da maglumat azdyr. Şonuň üçin Türkmenistanyň dolandyryjy elitasy bilen baglanyşkly käbir adamlaryň Türkmenistanyň daşında şertnama baglaşmagynyň, emma Ýewropa Bileleşiginiň pul ýuwmak direktiwasy ýaly düzgünler bilen talap edilýän güýçlendirilen barlaglardan gaça durmak howpy bar. Bu, elbetde, ähli türkmen hökümét işgärleriniň we olaryň garyndaşlarynyň jenaýat işine gatnaşyandygyny aňlatmaýar, ýöne baýlyk çeşmeleriniň kanunydygyna göz ýetirmek üçin, bu adamlar esasanam Türkmenistanyň içindäki korrupsiýa nusgalaryny göz öňünde tutup, güýçlendirilen barlaglardan geçmeli.

Bularyň hemmesini göz öňünde tutup, bu bapda Saparmyrat Nyýazowyň maşgalasından başlap, türkmen resmileri we olaryň maşgalalary barada köpçülige mälim bolan maglumatlaryň ýetmezçiligini çözümgäge synanyşýarys. Bularyň köpüsi ylmy işlerden, rus we iňlis dilindäki habar beriş serişdelerinden we beýleki çeşmelerden toplandy, ýöne bu maglumatlary bir ýerde jemlemek üçin ilkinji synanyşykdır.

⁵ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/12/07/eu-adopts-a-global-human-rights-sanctions-regime/>, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8374/>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi. Ilkinji görnüşünde Beýik Britaniýanyň kanunuçlygы korrupsiýa gatnaşynlara däl-de, adam hukuklaryny bozýanlara görükdirildi, ýöne bu düzgün 2021-nji ýylda goşulýar.

⁶ <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10905.pdf>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

SAPARMYRAT NYÝAZOWÝŇ TÜRKMENISTANYŇ
PULUNDAKY KEŠBI © ADOBE STOCK

Saparmyrat Nyýazowyň maşgalasy

Saparmyrat Atayewiç Nyýazow (1940-njy ýylyň 19-njy fewraly - 2006-njy ýylyň 21-nji dekabry) aradan çykýança 16 ýllap Türkmenistanyň Prezidenti we zipesini ýerine ýetirdi. Ýakyn garyndaşlarynyň häzirki wagtda Türkmenistanda güýji ujypsyz bolsa-da, köpüsi Ýewropada we başga ýerlerde işeňdir (85-nji sahypa serediň).

Bank we gozgalmaýan emlák ýaly kadalaşdyrylyan pudaklarda töwekgelçilige esaslanýan çemeleşme Nyýazowyň ýurduň maliýe ýagdaýyna bolan umumy monopoliyasyny we korrupsiýa ýikgyn ediji güwanamalary göz önde tutup, bular ýaly adamlary ýokary töwekgelçilikdäki adam hökmünde kesitlemegi dowam etdirmeli (1-nji bölüme serediň).

Nyýazow 1962-nji ýilda ýewrey neslinden bolan rus raýaty Muza Alekseyewna Melnikowa (1938-nji ýylyň 10-njy iýunynda

doglan) bilen durmuş gurdy we olaryň iki çagasy boldy, Myrat Saparoviç Nyýazow (1967-nji ýylyň 18-nji aprelinde doglan) we Irina Saparowna Sokolowa (atasynyň ady Nyýazowa, 1969-nji ýilda doglan).

1980-nji ýyllaryň ahyrynda Muzanyň adamsy bilen gatnaşygy ýaramazlaşdy we nikada bolan hem bolsa, ol Moskwa göçdi we şol ýerde 2020-nji ýyla çenli ýaşamagyny dowam etdirdi. Russiýanyň emlák ýazgylarynda 2018-nji ýilda Muzanyň Moskwanyň Udaltsowa köçesiniň 32-nji jaýynda ýazgyda durandygy we gyzy Irinanyň adynda hasaba alnandygy görkezilýär (we häzirem ýaşaýandygy habar berilýär).⁷ 2013-nji ýilda 75 ýaşyndaky Muza Berliniň Trockland gozgalmaýan emlák kompaniyasy tarapyndan gurlan dürlü taslamalaryň paýdary boldy (aşakdaky ýazga serediň).

⁷ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1578962>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

Myrat Nyýazow

Myrat Leningrad uniwersitetiniň hukuk fakultetinde okady we Russiýanyň Daşary işler ministrliginiň Diplomatik akademiýasyny gutardy.⁸ Sowet Soýuzy darganyndan soň Saparmyrat Nyýazowyň Türkmenistanyň täze prezidenti bolmagy bilen, Myrat Nyýazow kakasynyň eýe bolan çäksiz diýen ýaly güýji bilen telekeçi hökmünde özünü tanatdy.

Iň bellemeli zat, 1990-njy ýyllarda Myrat Türkmenistana temmäki we alkogol importyny monopolía eden we salgylardan boşadylan “Oriental” söwda kompaniýasyny döretdi. Bir makalada aýdylmagyna görä, salgytdan boşadılmagy bir ýylyň dowamynda, 2002-nji ýylda,⁹ Türkmen döwletine 148 million dollar çykday bolupdyr. Şeýle hem, onuň Aşgabatda we Türkmenistanyň beýleki şäherlerinde myhmanhana biznesine gatnaşandygy aýdylýar.¹⁰ “Oriental” kompaniýasynyň öňki başlygy Berdimuhamedow häkimiýet başyna gelenden soň 17 ýyl azatlykdan mahrum edildi (4-nji bölüme serediň).

Myradyň Omraniýa/Itera, şeýle hem Türkmen döwleti, Gazprom we Iteranyň bilelikdäki kärhanasy bolan we gysga möhlet dowam eden Türkmenrosgazyň gaz söwdasynyň işine belli bir derejede gatnaşandygy aýdylýar. Takmynan 1993-nji ýylda Myradyň gazyň deregine Ukrainadan üç yüz sany T-72 kysymly tank alandygyny, soň bolsa jedelli ýagdaýda Pakistana satandygy aýdylýar.¹¹ Bu we beýleki wakalaryň kakasy bilen gatnaşyklarynyň dartgynlaşmagyna sebäp bolandygy çak edilýär. 1990-njy ýyllaryň ahyrynda/2000-nji ýyllaryň başynda Myrat Yewropa göçdi we Brýsselde, soňra Wenada ýaşady.

Myradyň humarly oýunlary halaýandygy aýdylýar. Tassyklanmadyk habarlara görä, ol bir-iki gezek, ilki Madridde, soň ýene Ankarada, bir gjede millionlarça dollar ýitirdi. Türkiýede bolan waka onuň tussag edilmegine sebäp boldy, we boşadılmagy üçin kakasy oglunyň ýitiren mukdaryny türk kazinosynyň hasabyna geçirdi.¹²

Myradyň humarly oýunlary halaýandygy aýdylýar. Tassyklanmadyk habarlara görä, ol bir-iki gezek, ilki Madridde, soň ýene Ankarada, bir gjede millionlarça dollar ýitirdi.

Türkiýede bolan waka onuň tussag edilmegine sebäp boldy, we boşadılmagy üçin kakasy oglunyň ýitiren mukdaryny türk kazinosynyň hasabyna geçirdi.

⁸ <https://ria.ru/20061221/57470167.html>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

⁹ https://sites.ualberta.ca/~khineiko/MK_2000_2003/1124463.htm, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁰ http://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, p376, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹¹ <https://lenta.ru/lib/14174225>, https://sites.ualberta.ca/~khineiko/MK_2000_2003/1124463.htm, ikisine hem 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹² <https://lenta.ru/lib/14174225>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

Myrat üç gezek öylendi. İlkinji aýaly Liliýa Engelewna Toýkina, Sowet Soýuzy döwründe Türkmen Sosialistik Respublikasynyň hökümet toparlarynda görnükli hasaplanan tatar maşgalasyna degişlidir. Myradyň ondan bir çağasy, Ýuliya (1987-nji ýylda doglan)¹³ bar.

Myrat soňra Argentinanyň telekeçisi Karlos Bulgheroni tarapyndan tölenen toý dabarasynda Russiyanyň raýaty Ýelena Uşakowa öylendi. Şonda “Bridas” kompaniýasy Türkmenistanda gaz geçirijisini gurmak isleýärdi.¹⁴

Myradyň ikinji gyzy Janet 1995-nji ýylda doguldý, birnäçe ýyl soň är-aýal aýrylyşdylar. Myrat soňra Awstriýadaky Türkmen ilçihanasynyň işgäri bolup işleyän öňki stýuardessa Wiktoriya Gogolewa (1970-nji ýylda doglan) bilen durmuş gurdy. Är-aýalyň 1999-njy ýylyň noýabr aýynda doglan Sofiya atly bir gyzy we 2004-nji ýylda doglan Saparmyrat atly bir oglý bar. Ýagdaýa gowy belet çeşmäniň habaryna görä, Myrat Gogolewadan aýrylyşypdyr we türkmen dostlary we maşgala agzalarynyň köpüsi bilen gatnaşygy kesipdir, ýöne resmi taýdan üçünji aýalyndan aýrylandygy ýa-da ýokdugy näbelli bolup galýar.¹⁵

¹³ <https://primamedia.ru/news/29910/?from=37>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁴ https://sites.ualberta.ca/~khineiko/MK_2000_2003/1124463.htm, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁵ Myrat Nbjýazowyň maşgalasyna belet çeşme bilen hat üsti bilen alınan maglumat, 2021-nji ýylyň aprel aýy. Käbir çeşmelerde Myrat bilen Wiktoriyanyň iki gyzynyň bardygyny we ogluna Atamyrat diýilýändigini habar berýäris, ýöne munuň nädogrýdygyna ynanýarys. Seret <https://lenta.ru/lib/14174225/>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

Irina Nyýazowa we Wladimir Sokolow

Myrat özünü alyp barşy bilen türkmen işewir adamlaryň arasynda özünü tanadan hem bolsa, onuň aýal dogany Irina il arasynda känbir bilinenokdy.

VLADIMIR SOKOLOW ©
TROCKLAND.COM

Irina Moskwanyň Döwlet Uniwersitetinde kibernetika boýunňa bilim aldy we Muza Nyýazowanyň uzak garyndaşy Wladimir Sokolowa (1969-njy ýylyň 7-nji mayýnda

doglan) durmuşa çykdy.¹⁶ Russiyada doglan Wladimir hem bankir bolmanka Moskwanyň Döwlet Uniwersitetinde (matematika we ykdysadyýet) okady. 1992-2000-nji ýyllar aralygynda Russiyanyň Merkezi Bankynda işledi, soňra Rosbankda gysga wagt işledi, 2000-nji ýylда Merkezi Banka gaýdyp barmazdan ozal halkara pul bölmüniň dolandyryjy müdiri bolup işledi.¹⁷

Wladimir Irina bilen 2003-nji ýylда Londona göçdi we 2005-nji ýylyň ahyrynda Russiyanyň döwlet gözegçiligindäki WTB banky tarapyndan satyn alınan Moskwanyň Narodny bankynda işledi. ABŞ we Yewropa Bileleşigi VTB bankyna 2014 -nji ýylда sanksiya girizdi,¹⁸ şondan soň Sokolow kompaniyany terk etdi. 2004-nji ýylyň maý aýynda Wladimir we Irina Londonda kaşaň Primrose Hill meýdançasynda ýerleşýän dört otagly we içi ýapyk howdanly baş hojalykly binada kwartira satyn aldylar. Bellige alyş ýazgylarynda kwartiranyň satyn alınan bahasy görkezilmeýär, ýöne şol binadaky beýleki bir kwartira 2018-nji ýylда 4,2 million funt sterlinge (5,44 million dollar) satyldy, beýlekisi bolsa 3,85 million funt sterlinge bahalanýär.¹⁹

Yewropa Bileleşiginiň Pul ýuwmak boýunça Direktiwasy esasyndan düzülen Beýik Britaniýanyň häzirki pul ýuwmak düzgünleri, ýokarda belläp geçilişi ýaly, gozgalmaýan emlák agentleriniň we konwensiýa aklawçylarynyň hökümétde ýokary wezipeleri eýeleýänlere we ýakyn garyndaşlaryna has köp üns bermeklerini talap edýär, ýöne bu düzgünler diňe 2007-nji ýylyň dekabrynda Irina bilen Wladimir kwartirany satyn alanlaryndan üç ýyl soň güýje girdi. Prezident Nyýazow öлenden alty aý soň, 2007-nji ýylyň iýün aýynda kwartira ipoteka esasynda alınan ýaly edildi. 2012-nji ýylyň noýabr aýyndaky hasaba alyş ýazgysyndaky bellik ipotekanyň NatWest Bank tarapyndan berlendigini görkezýär.²⁰

¹⁶ <https://iz.ru/news/320241>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

¹⁷ Wladimir Sokolowyň terjimehalý <https://www.trockland.com/who-we-are/#team>-da elýeterli bolup, 2020-nji ýylyň fewralynda girildi. 2021-nji ýylyň mart aýynda Trokland täze web sahypasyny döretmekci boldy. Örki görünüşi doly arhiwlenmedi. Täze web sahypasy işgärleriň terjimehalyny bermeýär, ýöne Wladimir Sokolowy kompaniyasynyň hyzmatdaşy hökmünde görkezýär, 2021-nji ýylyň 11-nji aprelinde girildi <https://www.trockland.com/team/>.

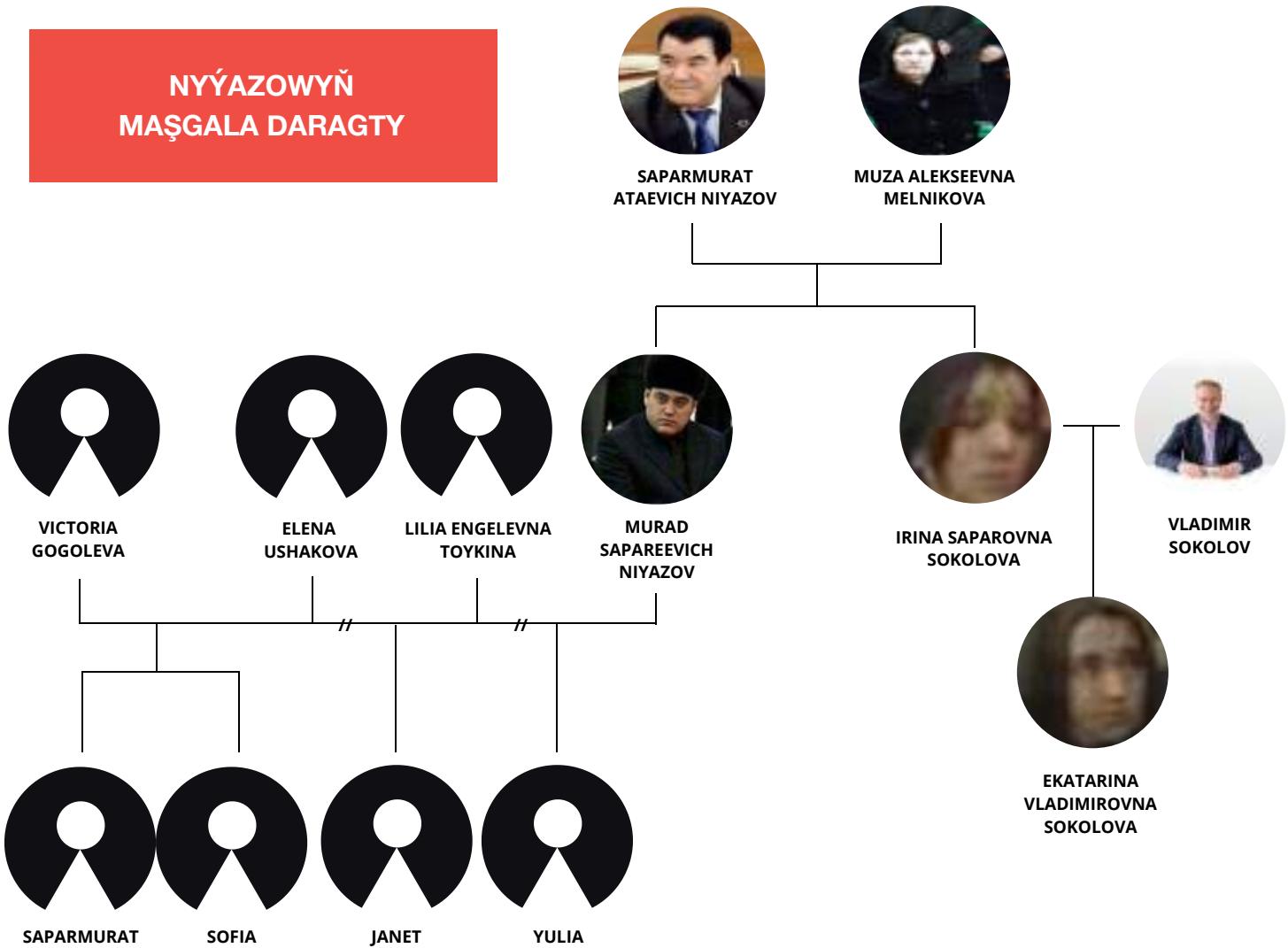
¹⁸ <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/pages/jl2590.aspx>, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0833>, ikisine-de 26-njy martda girildi. ÝB-niň ýokary kazyýeti 2020-nji ýylde sanksiyalary goldady <https://www.reuters.com/article/us-eu-russia-sanctions-banks-idUSKBN23W1AY>, 2021-nji ýylyň 26-njy martynda girildi.

¹⁹ Zoopla we Knight Frank tarapyndan berlen jaý bahasy baradaky maglumatlar, 2019-njy ýylyň oktyabr we 2021-nji ýylyň mart aýlarynda girildi.

²⁰ HM Land Registry web sahypasy, Beýik Britaniýa.

Russiyanyň emlæk ýazgylaryna görä, 2003-nji ýylda Irina Sokolowa Wladimirden bolan gyzy Ýekatarina Wladimirowna Sokolowa bilen bilelikde Moskwanyň Udaltsowa köçesiniň 85-nji jaýynda kwartira satyn alypdyr. Gozgalmaýan emlæk bahasy 25,2 million rubl (takmynan 825,000 dollar) durýar.

Wladimir Sokolow 2008-nji ýylda WTB Capital plc maýa goýum bankyna geçdi we baş direktoryň orunbasary boldy. OI 2013-nji ýylda gozgalmaýan emlägi ösdürýän Trockland Management GmbH nemes firmasyna maýa goýmak üçin 2013-nji ýylda Berline²¹ gitdi we 2014-nji ýylda ol bu firmada hyzmatdaş hem-de maliye we maýa goýujy gatnaşyklary bölümminiň başlygy boldy.²² "Trockland"-iň maýa goýumlary we taryhy ÇekPoint Çarlı diýen ýer boýunça hödürleñen taslamasy Sokolowyň ozalky gatnaşygy sebäpli jedelli boldy (çyzga serediň).

NYÝAZOWYŇ MAŞGALA DARAGTY © CRUDE ACCOUNTABILITY

²¹ <https://www.trockland.com/>, 2021-nji ýylyň 26-njy martyna girildi. 2021-nji ýylyň mart aýynda Troklend täze web sahypasyny döretmekçi boldy.

²² Sokolowyň Troklende gatnaşmagy <https://www.trockland.com/milestones/#2014> sahypasynда agzaldы, 2020-nji ýylyň fewral aýynda girildi. 17-nji sahypa serediň.

“Üç akyldar şahsyét”

Nyýazow döwründe hökümet ministrlarınıň gaty az sanlysy uzak wagtlap uly wezipelerde galyp bilipdi: köpüsi ýurtdan gaçdy, beýlekileri bolsa, premýer-ministriň orunbasary Ýolly Gurbanmyradow we daşary işler ministri Boris Şyhmyradow ýalylar işden boşadyldy ýa-da tussag edildi.

Gurbanmyradow 2015-nji ýylda türmede aradan çykdy. Şyhmyradow hazır tussaglykda hasaplanýar, ýöne garyndaşlary tussag edilenden bări onuň bilen hiç hili aragatnaşyklar saklamaýarlar we diridigini bilmeýärler (4-nji bölüme serediň).

Prezident Nyýazowa iň ýakyn adamlary onuň ynanmaýan syýasy şahsyétileri däldi, köplenç “üç akyldar” diýlip atlandyrylyan üç geňeşçi bardy. Bular prezidentiň kömekçisi Wiktor M. Hramow (1952-nji ýylyň 29-nji noýabrynda doglan), prezidentiň sekretary Wladimir Umnow (1958-nji ýylda doglan bolmaly?) we prezidentiň maliýe geňeşçisi Aleksandr Žadan (1938-nji ýyl).

Aleksandr Žadan Owganystandaky Sowet goşunynda gulluk edipdi we 1980-nji ýyllarda Nyýazowyň ýanynda onuň işe başlandygy aýdylýar. Soňra prezident bilen ýakyn dostlugyny ösdürdi, soň bolsa oňa maliýe işleri ynanyldy. Nyýazow öлenden soň, Žadan Berdimuhamedowyň ýanynda şol bir wezipäni eýeläp, ahyrsoň 2020-nji ýylyň ýazynda (82 ýaşynda doglan günü) pensiýa çykanlygy güman edilýär. Žadan Aşgabatda ýasaýar we maşgalasy logistika hem söwda işi bilen meşhullanýar. Wladimir Umnowyň 2010-nji ýylda pensiýa çykandygy we 2015-2016-nji ýyllar aralagynda elita toparyndan ýitirim bolandygy habar berilýär.²³ Öňki hökümet çeşmeleriniň biri şondan soň onuň ölendigini habar berdi.²⁴

Şübhesiz, bu üç adamýň arasynda iň güýclisi Wiktor Hramow hasaplanýar. OI Daşkendiň Politehniki institutynyň Aragatnaşyklar bölümünü gutaryp, Aşgabadyň telefon stansiyasynda tehnik bolup işleyär. 1985-nji ýylda Hramow ýakynda Türkmen Sosialistik Respublikasynyň Kommunistik partiýasynyň Merkezi komitetiniň birinji sekretary wezipesine bellenen Saparmyrat Nyýazowyň kömekçisi boldy. Hramow Türkmenistan Respublikasynyň Kommunistik partiýasynyň Merkezi komitetiniň ideologiýa bölümünde işledi we şeylelik bilen ýurt garaşsyzlygyny alandan soň Nyýazowyň syýasy ideologiyasynyň we şahsyét kultynyň arhitektory boldy.²⁵ OI Türkmen habar beriş serişdelerini berk gözegçilikde saklady we awtoritar režiminiň gowşamagynyň öününi almagy maslahat berdi.²⁶ Hramow Nyýazowyň derwezebany bolup, ähli ýygnaklaryna we hatlaryna gözegçilik edýärdi.

Hramow Berdimuhamedowyň häkimligine geçişden aman galyp, prezident saýlaw kampaniýasyny taýýarlamaga kömek etdi. 2007-nji ýylda 55 ýaşynda, Hramowa Türkmenistanyň iň ýokary

²³ Türkmen syýasaty boýunça bilermeniň maglumatlary; http://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, sahypa 383, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

²⁴ Crude Accountability bilen öňki hökümet çeşmesiniň arasyndaky hat alyşma, 2020-nji ýylyň awgusty.

²⁵ https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, sahypa 375, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi.

²⁶ Web sahypa indi işjeň däl, ýöne web arhiwinde elýeterlidir, <https://web.archive.org/web/20130313153237/http://www.tm-iskra.org/20/08/Hramov-V-2-eng.html>, 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

baýraklaryndan biri bolan Garaşsyzlyk ordeni berildi. Ol Berdimuhamedowyň ideologiýasyny kemala getirmegini dowam etdirýär: 2021-nji ýylyň mart aýyna çenli Berdimuhamedowyň ýazan 64 kitabyndan 42-sinde Hramow redaktor ýa-da başga bir funksiyada görkezilýär.²⁷

Şeýle hem, prezidentiň içerki syýasatyň ösdürýär, Mejlisleriň (parlamente meňzeş kanun çykaryjy şahanyň) işine ýolbaşçylyk edýär, hökümétde wezipe bellemeklige gatnaşýar we esasy şertnamalara, esasanam nebit we gaz taslamalary bilen bagly işlerde derwezeban bolup durýär.²⁸ Käbirleri Hramowy Berdimuhamedowyň arkasynda Türkmenistanda iň güýcli adam hasaplaýarlar. Şeýle hem, Nyýazowyň dolandyran döwründen bări Türkmen telekommunikasiýa, emlák dolandyryşy we gaz eksporty bilen meşgullanýan kompaniýalara gatnaşmagy bilen ol Türkmenistanyň iň baý adamlaryndan biri hasaplanýar.²⁹ Bilermenleriň biri muny: "özara peýdaly gatnaşyk: Hramow özüne bähbitli işini alyp barmak üçin prezidentiň we onuň maşgalasynyň serişdelerine gözegşilik edýär" diýip häsiyetlendirdi.³⁰

Wiktoryň ogly Denis Hramow 1978-nji ýılda Aşgabatda doguldy we köplenç "Russiyanyň Garwardy" diýilip atlandyrylıyan Moskwanyň abraýly MGIMO uniwersitetinde okady. Denis Moskwada ýasaýar we Zarubezhneft nebit kompaniýasynyň ZARIT-i öz içine alýan bilelikdäki kärhanalara ýolbaşçylyk edýän bölümde işleýär. Bu bölüm 2002-nji ýılda Zarubezhneft, Rosneft we Iteranyň golçur kärhanasy hökmünde döredildi. ZARIT 2015-nji ýılda işini ýapdy.³¹

Wiktor bilen Denis Hramowlaryň ikisi hem Itera, esasanam Türkmenistanyň premýer-ministriniň öňki orunbasary Waleri Otçertsow bilen ýakyn baglanyşykdadır. Otçertsow 1999-njy ýılda Itera goşulmak üçin hökümeti terk edipdi. "Turkmen News"-yň habaryna görä, 2000-nji ýyllarda Hramow Itera kömek edipdi. Ol 2003-nji ýılda Ukraina bilen türkmen gaz üstaşyr şertnamasyny ýitiren Itera gaz geçirijileri, senagat kärhanalary, sport toplumlary, ýaryş meýdançalary, myhmanhanalary we beýleki desgalary gurmak boýunça Türkmenistanda girdejili gurluşyk şertnamalaryny almaga ýardam berdi.³²

²⁷ <https://neutrality.gov.tm/library/en>, 2021-nji ýylyň 23-nji martynda girildi. Hramow Nyýazowyň kitapalaryny hem redaktirläpdi.

²⁸ <http://www.vremya.ru/2009/36/8/224268.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

²⁹ Horák, Slavomír; "Türkmenistan: Rejim mobilizasiýasy arkaly durnuklylyk", Merkezi Azíýada häkimlik we režimler, 2020, Palgrave Makmillan;https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, sahypa 383, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

³⁰ https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, p383, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

³¹ <https://en.hronikatrn.com/2018/07/russian-oil-and-gas-company-leaves-turkmenistan-as-the-production-sharing-agreement-has-not-been-signed/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

³² <https://turkmen.news/news/makarov-berdimuhamedov-hramov-garankin-kontrakt/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

TROCKLAND

Nyýazowyň maşgalasy we Berlindäki “Trockland-i” döredenler

“Trockland” kompaniyasy Germaniyada ýa-da Berlinde jyns ady bolup bilmese-de, kartada öz belligini görkezdi: 2021-nji ýylyň mart aýyna çenli kompaniyanyň web sahypasynda 19 taslama görkezilýär, olaryň hemmesi Berlinde ýerleşýär.³³ Ýerli häkimiyetlerde bu kärhana barada, şol sanda onuň eýeleri we maliýeleşdiriş çeşmesi barada doly maglumat bar. Esasanam “Trockland” meselesinde birnäçe taslamanyň halk arasynda meşhurlygy we ähmiyetlidigi bellidir.

HESKEL NATHANIEL
© TROCKLAND.COM

NEOPHYTUS STYLIANOU
© TROCKLAND.COM

“Trockland”-iň web sahypasynyň öňki nusgasyna görä, bu kompaniya 2010-njy ýylda Ysraýyl telekeçisi Heskel Nataniel we onuň uniwersitet dosty Neofitus Stilýanou tarapyndan dörediliп, maliye krizisinden soň gozgalmaýan emläk bahalarynyň arzanlamagy bilen Berlinde birnäçe derege ýaramaýan emläk satyn alýarlar. Soňra bu kompaniya daşarky mayadarlar üçin açyldy, olaryň biri hem Wladimir Sokolow boldy. Onuň “Trockland”-e gatnaşygy 2013-nji ýyla degişlidir.³⁴ OI 2014-nji ýylda bu kärhananyň hyzmatdaşy we maliye we mayá goýum gatnaşyklary bölümünüň başlygy bolýar.³⁵

Sokolowyň “Trockland”-e gatnaşygynyň uly möçberdedigi bellidir. Nemes kompaniyasynyň resminamalary 2020-nji ýylyň fewral aýyna çenli Sokolowyň Trockland Management GmbH-de 9% paýynyň bardygyny görkezýär. 2018-nji ýylda paý has ýokary, 15% bolupdy. Sokolowyň “Trockland”-däki maliýeleşdirmesi düýpli bank sistemasynyň barlagyna sezewar bolardy. 2008-nji ýylyň awgust aýynda Germaniyanyň bank düzgünlendirijisi BaFin SÄŞ-lere degişli täze düzgünleri kabul etdi we işleriň güýçlendirilmegini talap etdi. Prezident Nyýazowyň mayá goýumlary wagtynda aradan çykanlygy sebäpli, Sokolow indi SÄŞ hökmünde kesgitlenmezdi. Şeýle-de bolsa, 2009-nji ýylda çap edilen neşirde SÄŞ hökmünde öňki klassifikasiýanyň “SÄŞ statusy

³³ <https://www.trockland.com/our-projects/>, 2020-nji ýylyň fewral aýyna girildi. 2021-nji ýylyň mart aýynda Trockland täze web sahypasyny döretmek boýunça iş alyp bardy. Öňki nusgası doly arhiwlenmedi we 2021-nji ýylyň aprelinde başlanan täze nusgasında 2021-nji ýylyň 11-nji aprelinde ulanylan <https://www.trockland.com/en/> şol bir maglumat ýok.

³⁴ <https://www.trockland.com/milestones/#2010-01>, 2020-nji ýylyň fewral aýyna girildi.

³⁵ <https://www.trockland.com/milestones/#2014>, 2020-nji ýylyň fewral aýyna girildi.

Ýitirilenden soň hem müşderiniň töwekgelçilik kategoriýasyndadygy ýa-da onuň bilen iş gatnaşyklarynda bolandygy esasy faktor hökmünde göz öňünde tutulmalydygy görkezilýär. Şol sebäpli, müşderiniň öňki SÄŞ statusy onuň görkezijilerinde hasaba alynmalydyr we saklanmalydyr.³⁶ Sokolowyň Russiyanyň Merkezi Bankynda uly bankir bolup, soňra bolsa Russiyanyň döwlet WTB Bankynda işlemeği onuň töwekgelçilikli müşderi kategoriýasyna degişlidigini aňladýar. Muňa garamazdan, pul serişdeleri Trokland we onuň bilen gatnaşygy bolan maliye edaralary tarapyndan kabul edildi.

Wladimir Sokolow 2018-nji ýylda bu taslama gatnaşygy baradaky tankylara jogap berdi. Ol: "Dürlı gazetlerde öňe sürülyän aýyplamalar maňa we maşgalamyza agyr degdi. Ähli zadyň maşgalam bilen hiç hili baglanychygy ýok. Bu ýere mayá goýmak isleyän ähli pulumy özüm gazandym. Bu Londonda 20 ýyldan gowrak bankir bolup işlän wagtym bilen bagly. Elmydama girdejim üçin salgylary dogry töleyärdim. Muny barlap bilersiňiz, bu ýerde hiç hili syr ýok. Munuň maşgalam bilen asla baglanychygy ýok. Meniň gaýynatam on iki ýyl ozal aradan çykdy! (...) şeýle hem meniň dürlı taslamalary maliýeleşdirmek boýunça işlän ýyllarymda beýle problema, ýagny meniň maşgalamyň 2006-njy ýylda aradan çikan türkmen döwletiniň ýolbaşçysy bilen bagly bolanlygy mesele bolmandy [...] Bu bütin taslamany duruzmak üçin aç-açan synanyşyk. Hiç zat tapylmangoň, maşgalamyň yzyna düşdüler. Emma munuň arkasynda kimiň we haýsy sebäpleriň rol oýnaýandygyny aýdyp biljek däl."³⁷

Şeýle-de bolsa, resminamalar "Trockland"bilen Sokolow-Nyýazow maşgalasynyň arasyndaky gatnaşyklaryň diňe Wladimir bilen gutarmaýandygyny görkezýär. Korporatiw resminamalar Trocklandyň her bir taslama üçin aýratyn kompaniýalary hasaba alýandygyny görkezýär, olaryň hersinde dürlı mayadarlar we paýdarlar bar. 2018-nji ýyldan bări Wladimirıň ejesi Ýuliya Iwanowna Sokolowa (1945-nji ýylyň 1-nji oktyabrynda doglan) "Trockland Pier 61-63 Holding GmbH" şirketleriniň birinde paýdar bolup gelýär. Ol paýnamalary Wladimirıň ýolbaşçylygynyndaky S.K.I.V. Capital GmbH kompaniýasyna ýeke-täk eýeçiliği arkaly alyp barýar.³⁸ Trockland Pier 61-63 Holdingi Berliniň Spree derýasyna bakýän myhmanhananyň we ýasaýyş jaýlarynyň ösdürilmegine jogapkärdir.³⁹

Wladimirıň aýaly - Saparmyrat Nyýazowyň gyzy - Irina Sokolowanyň 2017-nji ýyldan bări Trockland VI Klosterstraße 62 GmbH,⁴⁰ "Trockland"-iň golçur kompaniýasynda paýy bar; ol Berliniň meşhur Aleksandrplatz meýdanynyň golaýyndaky Klosterstrassede täjirçilik üçin ulanylýan iki binanyň bölekleyin abatlanylmagyna jogapkärdir.⁴¹ Şeýle hem, ol 2020-nji ýylyň dekabrynda CBRE-iň Pan Ýewropa merkezi gazznasy atly bir kompaniýa satylmazdan ozal, Trockland VIII Hauptstraße 27 GmbH paýnamalarynyň

³⁶ https://www.bafin.de/SharedDocs/Veroeffentlichungen/EN/Rundschreiben/rs_0914_gw_en.html, <http://www.gafilat.info/index.php/es/biblioteca-virtual/observadores/legislacion-y-normativa-17/321-002-gwg-money-laundering-act-ley-de-lavado/file>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

³⁷ <https://www.morgenpost.de/berlin/article215957521/Heskel-Nathaniel-Eine-absolut-irrationale-Hexenjagd.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi. Crude Accountability tarapyndan nemes dilinden terjime edildi.

³⁸ <https://www.berliner-zeitung.de/mensch-metropole/trockland-investoren-am-checkpoint-charlie-die-spur-fuehrt-nach-turkmenistan-li.19860>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi. Germaniýanyň ýer we kompaniýa ýazgysyndan goşmaça maglumat.

³⁹ <https://www.trockland.com/pier-6163/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

⁴⁰ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/gedenkstaette-in-berlin-investor-fuer-checkpoint-charlie-hat-heikle-partner/23693394.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

⁴¹ <https://www.trockland.com/2021-nji-yyly-24-nji-martynda-girildi>.

1,5% paýyna eýe boldy.⁴² Hauptstraße 27 Troklandyň esasy ofisiň ýerleşyän binasy bolmagy ähtimal, sebäbi bu "Trockland"-iň web sahypasynda görkezilen adresidir.⁴³

Iň esasy zat, prezident Nyýazowyň dul aýaly Muza Nyýazowanyň "Trockland" taslamalaryna gatnaşmagy:

*2013-nji ýylyň ýanwar aýynda Muza Nyýazowa tarapyndan gol çekilen we üç ýyl güýje giren ynanç haty, "Trockland"-iň kompaniyasynyň baş direktory Nataniel Heskele Muzanyň bähbitlerine, şol sanda Trockland V GmbH⁴⁴ atly Troklend kompaniyasyndaky paýnamalaryny satmak mümkinçiligine wekilçilik etmäge ygtyýar berdi.

*Germaniýanyň "Tagesspiegel" gazetiniň habaryna görä, Muza Nyýazowa Wladimir Sokolowdan Berliniň meşhur barlag nokady Çarliniň golaýynda ýerleşyän "Charlie Living" -iň döredilmegi üçin jogapkär "Trockland XI Charlie GmbH"⁴⁵ kompaniyasynyň 25 gösterimini aldy. Bu taslama tamamlandy we kwartiralalar Trockland XI-iň 6% paýyna eýe bolan PZG Project Zimmerstraße atly kompaniyanyň üstü bilen kärendesine alyndy. Bu Muzanyň PZG Zimmerstraße-de 1,5% paýdarlygyny we hasaplanan girdejilerden peýdalanmagynyň mümkindigini aňladýar. PZG Zimmerstraße-iň galan 94% -i Kipriň "Justy Business" kompaniyasyna degişli bolup, 2019-nji ýyla çenli paýdarlary Kirill Zimarin we Andreý Wedenkow bolup, olaryň her biri 50% -e eýe boldy. Bu iki adam, ozal Russiýanyň täjircilik banky (Kipr) diýlip atlandyrylyan RCB Bankyň⁴⁶ baş müdürü we başlygynyň orunbasary hökmünde sanaldy.⁴⁷ Bu bank Russiya döwletine degişli we Wladimir Sokolowyň işleyän ýeri bolan WTB Bankyň⁴⁸ 46,3% -ine eýedir. "Charlie Living" Troklend tarapyndan 2020-nji ýylyň oktýabr aýynda satyldy.⁴⁹

*2018-nji ýylyň iýulyna çenli Muza Nyýazowa, "Trockland"-iň Gerzbergstrafle GmbH 82-84 atly "Trockland" golçur kärhanasynda 10% paý alyp, Gündogar Berlinde täzeden işlenip düzülen "Trockland"-iň Gerzberg-Kampus taslamasyna jogapkär boldy.⁵⁰ Paýlar soňra Ýekaterina Sokolowa, Irina we Wladimiřiň gyzy, merhum prezident Nyýazowyň agtygyna geçirildi.⁵¹

⁴² Germaniýanyň yer ýazgysyndan maglumat, aprel 2021.

⁴³ <https://www.trockland.com/>, 2021-nji ýylyň 14-nji aprelinde girildi.

⁴⁴ Crude Accountability tarapyndan seredilen dokument, 2019.

⁴⁵ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/gedenkstaette-in-berlin-investor-fuer-checkpoint-charlie-hat-heikle-partner/23693394.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁴⁶ <https://www.rcbcy.com/en/about-rccb/corporate-governance/management/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁴⁷ <https://www.rcbcy.com/en/about-rccb/history/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁴⁸ <https://www.rcbcy.com/en/about-rccb/corporate-governance/shareholders/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁴⁹ Crude Accountability tarapyndan seredilen Germaniýanyň yer baradaky ýazgylary, 2019.

⁵⁰ <https://herzberg-campus.com/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁵¹ <https://www.berliner-zeitung.de/berlin/trockland-berlins-mietverhaeltnisse-31688856> 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi; Crude Accountability tarapyndan seredilen Germaniýanyň yer baradaky korporativ ýazgylary.

• Muza "Trockland"-iň başga bir golçur kärhanasyndaky paýnamanyň üsti bilen gatnaşan üçünji taslamasy köne hassahananyň haşamly Prenzlauer Berg etrabynda ýaşaýyş jaýyna öwürmek boýunça⁵² taslama bolup, ol 2016-njy ýylda tamamlandy we Muza 78 ýaşyndaka 2017-nji ýylda satyldy.⁵³

Gatnaşmak töwekgelçiliginin ýokarydygyny göz önünde tutup, Nataniel bilen Troklendiň Muza Niýazowa bilen işleşmezden ozal nähili amallary edendikleri belli däl: ol korrupsiya bilen bagly bolan Merkezi Aziýanyň prezidentiniň öňki aýaly; Muza Niýazowanyň şeýle taslamalara maýa goýmagyna mümkünçilik berýän nähili girdeji çeşmeleriniň bardygy häzirlikçe näbelliligine galýar.

Hökümätdäki öňki çeşmeler adamsy Türkmenistanyň prezidenti bolanda, Moskwada ýaşap ýörkä Muzanyň işlemändigini belleyärler.⁵⁴ 2006-njy ýylda adamsynyň ölümü bilen baglanyşykly miras alan bolmagynyň ähtimaldygy aýdylýar. Nyýazowyň döwründe döredilen we Türkmenistanyň maliye ýagdaýyna doly gözegçilik edip bilýän korrupsiýanyň dokument esasynda tassyklanmagy - şeýle baýlyga aşa ýokary töwekgelçilikli garalmagy we güýçlendirilmegi talap edýär.

2018-nji ýylda "Trockland"-iň baş direktory Heskel Nataniel şübheli serişdeleriň öz kompaniyasyna maýa goýulýandygy baradaky aýyplamalara şeýle jogap berdi: "Soňky birnäçe günüň dowamynda başdan geçirenlerimizi tassyklanmadık aýyplamalar bilen düýbünden manysyz jadygöyi awlamak diýip hasaplayaryn. Men demokratiýada ulaldym. Biriniň aýby subut edilýänçä, ony bigünä hasaplayaryn. Şu güne čenli hapa pul goýyandyggymyzy görkezýän subutnama görmedim."⁵⁵

⁵² <https://www.trockland.com/paragon-apartments-2/>, 2020-nji ýylyň fewral aýynda girildi. 33-nji ýazga serediň.

⁵³ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/gedenkstaette-in-berlin-investor-fuer-checkpoint-charlie-hat-heikle-partner/23693394.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁵⁴ Dürüli döwürde öňki hökümet çeşmeleri bilen hat alyşmalar we söhbetdeşlikler.

⁵⁵ <https://www.morgenpost.de/berlin/article215957521/Heskel-Nathaniel-Eine-absolut-irrationale-Hexenjagd.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi. "Crude Accountability" tarapyndan nemes dilinden terjime edildi.

“Trockland” we “Checkpoint Charlie”-ni döredenler

Gurmagy umyt edýän "Trockland"-iň jedelli taslamasy “Checkpoint Charlie” meýdançasynnda kwartiralar, dükánlar, ofisler we 400-e golaý otagly 'Hard Rock Hotel' toplumynyň teklip edilmegi boldy.⁵⁶ Bu ýer diňe bir Berlin we bütin dünýä üçin simwoliki ähmiýete eýe bolman, eýsem Troklendiň häzirki eýeçiligindäki ýerinde muzeý ýerleşdirmek üçin her ýyl şäher býudjetinden 700 000 ýewro tölemäge razy bolan Berlin häkimiýetleri bilen góni gepleşik geçirendigini aňladýar.⁵⁷ Umuman alanyňda, "Trockland" “Checkpoint Charlie” meýdançasyna 250 million ýewro maýa goýmagy maksat edinýär.⁵⁸

“Crude Accountability” tarapyndan görلن korporatiw resminamalara görä, iň bolmanda 2018-nji ýylyň fewral aýyndan başlap, “Checkpoint Charlie” meýdançasynyň ösüşine jogapkär golçur kärhanasy bolan Trockland IX Real Estate GmbH - Kiprde hasaba alınan Trockland Holdings (Trockland IX-iň 54,252% paýy) ýaly köp paýdarlary öz içine alypdyr. Resminamada kompaniyanyň 9,124% paýyna eýe bolan Vladimir Sokolowyň we Kiprden we Beýik Britaniýadan şahsyýetleriň atlary agzalýar.⁵⁹ Şu wagt Trockland IX-iň bir paýdary 1,5% paýy bolan Lihtensteýn şäherinde hasaba alınan bir kompaniya görkezilýär.⁶⁰ Goldleaves-iň paýdarlary ýa-da ahyryk eýeleri barada köpçülige maglumat ýokdy. 2019-njy ýylyň awgust aýynda Sokolowyň we “Trockland Holdings”-iň paýnamalary “Trockland”-iň baş direktory Heskel Natanieliň eýeçiligindäki Germaniyanyň “Tree of Life” kompaniyasyna geçirildi. 2019-njy ýylyň Noýabr aýyndan başlap, Trockland IX-e bary-ýogy iki paýdar degişli bolup durýar, 88.376% bilen “Tree of Life” we 11,624% AMS Holdings, Natanieliň işewür hyzmatdaşy we uzak wagtlyk dosty Daniel Awneriň eýeçiligindäki kompaniya bolup durýar.⁶¹ Şeýlelik bilen, Sokolow indi Trockland taslamasyna maýa goýujy hasaplanmaýar, ýöne 2021-nji ýylyň aprel aýyna çenli Trockland Management GmbH-de paýlaryny saklaýar we Trocklandyň Maliye we maýa goýum gatnaşyklary bölüminiň başlygy wezipesini ýerine ýetirýär. Ol henizem Trockland-iň täze web sahypasynda 2021-nji ýylyň aprel aýyna çenli kompaniyanyň hyzmatdaşy hökmünde görkezilýär.⁶²

⁵⁶ <https://www.berliner-zeitung.de/berlin/investoren-am-checkpoint-charlie-die-spur-fuehrt-nach-turkmenistan-31688888>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁵⁷ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/undurchsichtige-finanzierungen-so-koennen-sie-uns-unterstuetzen/23205312-2.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁵⁸ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/undurchsichtige-finanzierungen-ist-der-berliner-immobilienmarkt-ausser-kontrolle/23205312.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi; “Crude Accountability”, 2019“ tarapyndan görلن “Trockland” kompaniyasynyň gurluşynyň diagramması.

⁵⁹ <https://www.trockland.com/milestones/#1992>, 2020-nji ýylyň Fewral aýynda girildi. 33-nji bellige serediň.

⁶⁰ <https://www.trockland.com/team/>, 2021-nji ýylyň 11-nji aprelinde girildi.

“Trockland IX Real Estate GmbH” öz gezeginde AF 1 Originator Sarl atly Lýuksemburgda hasaba alnan bir kompaniyadan 70 million ýewro töweregi karz alan Trockland IX Realestate Ost GmbH we Trockland IX Realestate West GmbH atly iki aýry kompaniya eýeçilik edýär.⁶³

“Establishment Goldleaves” bilen bolşy ýaly, “AF 1 Originator Sarl”-yň eýeleri belli edilmeyär, bu “Charlie Checkpoint” taslamasynyň käbir maliye çeşmesiniň nireden gelip çykýandygy barada halk köpcüligine maglumatyň ýetmeýändigini aňladýar. Kompaniyanyň guramaçylyk düzümde şeýle komýaniýalaryň bolmagy doly kanuny hasaplanýar we häzirki wagtda bir kompaniyanyň maliyeleşdirýän kompaniyalarynyň eýeçiligini açyp görkezmek talap edilmeýär. Şeýle-de bolsa, “Charlie Checkpoint”-yň Berlin şäheri üçin ähmiyetini göz öňünde tutup, onuň ilaty bu we beýleki möhüm şäher taslamalaryna maya goýujylar barada doly maglumatlary bilmäge haklydyr. “Trockland”-iň maglumatyna görä, AF 1 Originator Sarl on bir maýadaryň adyndan mezzanin maliyeleşdirilmegine goşant goşan gaznadyr, olaryň onusy Ýewropanyň kärhana maýadarlarlaryna degişlidir, şol sanda pensiýa gaznalaryny, ätiýaçlandyrış kompaniyalary we Beýik Britaniýanyň, Gollandiýanyň, Lýuksemburyň we Şweýsariýanyň maya goýum gaznalaryny öz içine alýar. Galan maya goýuju, M3 Capital, Ýewropanyň daşynda ýerleşyär. “Trockland”-iň maglumatynda ýene-de şeýle diýilýär: “Barlaglarymuz “Charlie Checkpoint” taslamasyna ýa-da “Trockland”-iň beýleki taslamalaryna gatnaşyán paýdarlaryň ýa-da işgärleriň hiç hili bikanun işler ýa-da pul ýuwmak sebäpli günäkärlenmändigini ýa-da degişli kanunlary bozmandygyny görkezyär. Bu adamlaryň hiç biri ÝB-niň sanksiýalarynyň sanawynda görkezilmeýär.”⁶⁴

Ýewropanyň içinde kompaniya eýeçiliginiň has aç-açan bolmagy üçin şeýle ýagdaý bar: 2017-nji ýylyň ahyrynda Germaniya ýurduň içinde bellige alnan ähli kompaniyalaryň hakyky eýelerini (“peýda görýän eýelerini”) hasaba alýan täze registr baradaky bütin ÝB-ne degişli talaby girizdi. Beýik Britaniýada şuňa meňzeş sanaw bar, şeýle hem ofşor kompaniyalaryna degişli Beýik Britaniýanyň içindäki ähli gozgalmaýan emlækleriň hakyky eýelerini hasaba aljak kanunlar girizilýär.⁶⁵ Muňa garamazdan, “Trockland” gurluşlarynyň käbirleri barada ýokarda görkezilişi ýaly, häzirki wagtda hakyky eýeleriň şahsyétini hasaba almaýan beýleki ýurtlaryň kompaniyalary bu ýurtlardaky taslamalara gatnaýyp bilerler. Berlin şäherinde “Checkpoint Charlie” taslamasyna razy bolmazdan ozal “Trockland IX Real Estate GmbH”-yň hakyky

**“Ikinji jahan urşy döwründe
Soýuzdaş güýcleriň
demokratiýany goran bu beýik
nyşanynyň häzirki döwrün iň
korrumpirlenen we despotik
diktatorlarylarynyň biri
hasaplanýan Saparmyrat
Nyýazowyň giýewisiniň
paýdarlygyndaky kompaniya
degişli bolmagynda nähilidir bir
geň zat bar”.**

⁶³ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/undurchsichtige-finanzierungen-ist-der-berliner-immobilienmarkt-ausser-kontrolle/23205312.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁶⁴ Trockland-iň beýannamasыndan alnan, 2018-nji ýylyň 11-nji dekabry.

⁶⁵ This will be the Register of Beneficial Owners of Overseas Entities. See <https://questions-statements.parliament.uk/written-statements/detail/2020-07-21/HCWS413>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

eýeleriniň we ony maliýeleşdirýänleriň doly sanawynyň döredilendigi ýa-da ýokdugy entek näbelliliginde galýar. 2019-njy ýylyň dekabrynda Germaniyanyň Adalat ministrliginiň metbugat sekretary Germaniyanyň prokurorynyň 2019-njy ýylyň fewral aýyndan bäri⁶⁶ "Trockland Checkpoint Charlie" taslamasy bilen baglanyşykly pul ýuwmak baradaky aýyplamalary derňeyändigini tassyklady. Häkimiyetler 2020-nji ýylyň iýün aýynda derňewiň togtadylandygyny habar berdiler. "Trockland"-iň ýerine ýetiriji başlygy Heskel Nataniel bu barada şeýle maglumat berdi: "Bize bildirilen esassyz we galp aýyplamalar indi şübhесiz ret edildi. "Trockland" ähli hyzmatdaşlar, taslama gatnaşyjylar, häkimiyetler we jemgyyetçilik bilen döredijilikli we açık gatnaşyklary bilen tanalýar. Berliniň prokurory bilen çäklendirilmədik we açık gepleşik geçirdik."⁶⁷

Germaniyada döwlet maliye meseleleri boýunça iş alyp barýan "Netzwerk Steuergerechtigkeit" jemgyyetçilik guramasynyň bilermeni Kristof Trautvetter "Crude Accountability"-a beren teswirinde şeýle diýdi: "Ikinji jahan urşy döwründe Soýuzdaş güýcleriň demokratiýany goran bu beýik nyşanynyň häzirki döwrüň iň korrumplernen we despotik diktatorlarynyň biri hasaplanýan Saparmyrat Nyýazowyň giýewisiniň paýdarlygyndaky kompaniya degişli bolmagynda nähilidir bir geň zat bar."⁶⁸

COLLAGE © CRUDE ACCOUNTABILITY

⁶⁶ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/geldwaesche-verdacht-nicht-ausgeraeumt-ermittlungen-am-checkpoint-charlie-dauern-an/25292762.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁶⁷ <https://www.tagesspiegel.de/berlin/baprojekt-am-checkpoint-charlie-ermittlungen-gegen-trockland-eingestellt/25892214.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi. Translated Crude Accountability tarapyndan nemes dilinden terjime edildi..

⁶⁸ 68 2021-nji ýylyň aprel aýy, Netzwerk Steuergerechtigkeit, Christoph Trautvetter-den Crude Accountability guramasyna electron poçta arkaly iberilen teswirlер.

GURBANGULY BERDIMUAMEDOW ©SHUTTERSTOCK

Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow (1957-nji ýylyň 29-njy iýunynda doglan) döwlet başutany wezipesini ýerine ýetirdi we 2007-nji ýylyň fewral aýynda sesleriň 89% -ini alyp Türkmenistanyň ikinji prezidenti wezipesine saýlandy.⁷¹

Prezident bellenenden soň, Berdimuhamedow Nyýazowyň töweregindäki güýcleri aýyrmagá girişdi. 15 ýyl bări Türkmenistanyň prezidentiniň Howpsuzlyk gullugynyň başlygy wezipesini ýerine ýetiren Akmyrat Rejepow Berdimuhamedow işinden boşatdy. 2007-nji ýylyň iýulynda Rejepow korrupsiýada, salgut tölemekden gaçmakda we beýleki jenaýatlarda aýyplanyp, belki-de, Nyýazowyň töwereginiň agzasy hökmünde täze prezidente howp abandyryandygy sebäpli 17 ýyl azatlykdan mahrum edildi. Berdimuhamedowyň häkimiyét başyna gelmeginde Rejepowyň möhüm rol oýnandygy aýdylýar. Rejepow 2017-nji ýylyň awgust aýynda türmede aradan çykdy.⁷²

Gurbanguly Berdimuhamedow (köplenç Türkmen döwlet metbugatynda Arkadag diýlip atlandyrylýar) polisiýa polkownigi Mälikguly Berdimuhamedowıç Berdimuhamedowyň (1932-nji ýylyň 12-nji awgusty - 2021-nji ýylyň 18-nji apreli) we O gulabat Ataýewna Kürräýewanyň ogludyr. Gurbanguly 1979-nji ýylda

⁶⁹ <https://www.rferl.org/a/1073608.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁷⁰ <https://iwp.net/global-voices/turkmen-politician-released-jail>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁷¹ <https://www.rferl.org/a/berdymukhammedov-turkmenistan-presidential-election/28304657.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁷² <https://civicsolidarity.org/article/1492/another-victim-enforced-disappearance-turkmenistan-akmurad-redjepov-dies-custody>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

Gurbanguly Berdimuhamedowyň maşgalasy

Berdimuhamedowyň 5 aýal
dogany

Türkmenistanyň konstitusiýasyna
laýyklykda, Nyýazow ölenden soň, mejlisin
şol wagtky başlygy prezidentiň wezipesini
ýerine ýetirmelidi. Şeýle-de bolsa, bu
wezipäni eýelän Öwezgeldi Ataew
häkimiyétden hyánatçylykly
peýdalanmakda we adam hukuklaryny
bozmakda aýyplanyp⁶⁹ (aýaly bilen bilelikde)
tussag edildi we dine 2012-nji ýylda
boşadyldy.⁷⁰

Muňa derek, premýer-ministriň orunbasary we Saglygy saklaýyış ministri Gurbanguly

Türkmen döwlet lukmançylyk institutyny gutardы we 1997-nji ýylda Saglyk ministri bolmazdan ozal diş lukmançylygy hünäri boýunça işledi, 2006-njy ýylda Nyýazow ölyänçä bu wezipede işledi.

Berdimuhamedow köp çagaly maşgaladan: ABŞ-nyň iki dürlü diplomatik elektron hatlarynda onuň baş⁷³ ýa-da ýedi⁷⁴ áyal dogany bar diýiliýär. “Crude Accountability” tarapyndan geçirilen barlag Gurbangulyň alty çaganyň biridigini, onuň baş uýasynyň bardygyny görkezýär. Bular: Durdynabat (1960-njy ýylда doglan),⁷⁵ Gulnabat (1962-nji ýylда doglan), Mahri (1964-nji ýylда doglan), Güljamal (1969-njy ýylда doglan) we Oquljamal (1974-nji ýylda doglan).⁷⁶

Uýalarynyň köpüsiniň Türkmenistanda ýasaýandygy aýdylýar we ýurtda prezident bilen ýakyn gatnaşyklaryny öz peýdasyna ulanýarlar.⁷⁷ ABŞ-nyň Döwlet departamentiniň 2020-nji ýlda Türkmenistanyň maýa goýum klimaty baradaky beýanatynda aýdylyşy ýaly: “Şertnamalar köplenç Prezidentiň maşgalasyna ýakyn gatnaşyklary bolan kompaniýalara berilýär... Soňky ýýllarda prezident Gurbanguly Berdimuhamedowyň maşgalasy bilen baglanyşykly işgärleriň ýerli kompaniýalary ele salmaklary bilen baglanyşykly yzygiderlihabarlar gelip gowuşýar. Käbir hadysalarda täze eýeciliktdäki işi açmak üçin bahana hökmünde howpsuzlyk bilen baglanyşykly kanunlary ulanyp, ýerli telekeçileriň tussag edilendiğihabarberildi.”⁷⁸

Hatda walýuta alyş-çalyş çäklendirmeleriniň girizilmegi sebäpli gara bazar bilen resmi walýuta hümmetiniň arasyndaky gapma-garşylyk hem maşgalanyň peýdasyna ulyaldy: alym Slawomir Horak munuň Berdimuhamedowyň maşgalasyna arzan bahadan daşary ýurt walýutasyna elýeterlilikini ullanmak arkaly belli bir daşary yurt söwdasyny “sessiz” hususylaşdymaga mümkünçilik berendigini belledi.⁷⁹ Şeýlelik bilen, ýurt köp babatda başda duran maşgalanyň adyndan hususy telekeçilik ýaly işleyär, uýalary bolsa “türkmenleriň işewürlük pudagynda iň täsirli şahsyétler hasaplanýar.”⁸⁰ Hatda ýurduň bilim ulgamy okamak üçin para bilen pul gazaňmak mümkünçiliklerini hödürleyär.⁸¹

Berdimuhamedowyň maşgalasynyň türkmen biznesine gözegçilik etmeginiň mysallary köp we dürlü çeşmelerden gowuşýar. Onuň aýal dogany Mähri 2012-nji ýýlda Türkmenistandaky köp sanly shaý-sep dükanlaryna gözegçilik edýärdi we ony bäsdeşlerinden dyndarmak üçin gymmat bahaly metallary we daşlary import etmek baradaky düzgünler has kynlaşdyryldy.⁸² Mähriniň Aşgabatda birnäçe bazara

⁷³ https://wikileaks.org/plusd/cables/08ASHGABAT893_a.html, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi.

⁷⁴ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/240618>, 2021-nji ýlyň 24-nji martyna girildi.

⁷⁵ Bir diplomatik çeşme (https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1633_a.html, 2021-nji nji 24-nji martyna girildi, altynjy áyal dogany diýlip gúman edilýän Aýnabaydyn adnyň berýär. Bu ýalňýşlyk diýip bellendi, cüñki türkmen döwleti Berdimuhamedowyň maşgalasy barada maglumat çap etdi. Maglumatda diñe 5 áyal doganyňň bardygы aýdylyr. Şeýle hem 85-nji bellige serediň. Bu düşünsiz yagday türkmenlerde maşgala agzasyna ikinji at bilen yüzeýlenmegi bilen yüze çykýar, mysal üçin Durdýnabada 'Enegul' diýip hem yüzeýýärler.

⁷⁶ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/240618>, 2021-nii ýylvň 24-nii martyna qirildi.

⁷⁷ https://kz.expert/en/news/world_practice/660_turkmenistan_scenarios_and_personas_part_iii_2021-nii_vylv_24-nii_martyna_girilci

⁷⁸ <https://www.state.gov/reports/2020-investment-climate-statements/turkmenistan/>, 2021-nji ýýlyň 24-nji martyna qırıldı.

⁷⁹ Horák, Slavomír: "Turkmenistan: Stability Through Regime Mobilisation". Op. cit.

80 Ibid.

⁸¹ <https://habartm.org/archives/6332>. 2021-nii ýýlyň 26-nii martyna girildi.

⁸² <http://www.qundoqar.org/?20130513090000000000000013000000>, 2021-nii ýýlyň 26-nii martyna girildi.

eýeçilik edýändigini we onuň 2017-nji ýylda paýtagtyň iň meşhur söwda merkezi Ýimpaşyň ýapylmagyna we ele salynmagyna gatnaşandygy barada tassyklanmadık habarlarlaryň bardygyny Horak belleyär.⁸³

Ikinji hasabatda Ýimpaşa bäsdeş söwda merkeziniň Berdimuhamedowyň uly gyz dogany Durdynabadyň⁸⁴ uly oglunyň eýeçiligindedigi aýdylýar we başga bir çeşmede Mähriniň indi türkmen biznesine goşulmajakdygy we Türkiýede ýasaýandygy nygtalýar.

ABŞ-nyň diplomatik elektron hatynda aýal doganlarynyň biriniň Türkmenistanyň Dünýä Dilleri Institutynda para meselesiniň merkezinde bolandygy we 2007-2008-nji ýyllarda bir daşary ýurt kompaniyasyna kaşaň gurluşyk taslamalaryny almaga kömek edeninde oglunyň (ady belli däl) korrupsiýa gathnaşandygy ýazylýar.⁸⁵

Dördünji aýal dogany Gülnabadyň, Türkmenistanda köp sanly gurluşyk taslamasyna jogapkärdigi hemde Polimeks we Awaza kurorty, şeýle hem 2017-nji ýylда Aşgabatda Aziýa oýunlary üçin niyetlenen olimpiýa toplumy ýaly Polimeks we beýlekiler tarapyndan gurlan uly gövrümlü taslamalarda kömекçi potratçy bolup hyzmat edýändigi aýdylýar.⁸⁶ 2007-nji ýylда elektron haty arkaly syzdyrylan ýokary derejeli daşary ýurt diplomatynyň hasabatynda nygtalşyna görä, esasanam Awaza prezydent Berdimuhamedowyň çișirilen gurluşyk şertnamalary arkaly özünü baýlaşdyrmak üçin ulanan taslamasy diýlip quman edilýär.⁸⁷

2012-nji ýýlda Gündogar oppozisiýa web sahypasy Mary welaýatynda gurluşyk işine Gulnabadyň öñki klasdaşlarynyň biri, M. Abdyrahmanow atly ýerli işgär tarapyndan gözegçilik edilýändigini, Başar we Galkynyş atly iki kompaniyany esaslandyrandygyny, hakyky eýesiniň Gulnabatdygyny ýazdy.⁸⁸ Şol bir web sahypasy Gülnabadyň temmäki önumleriniň importyny öz gözegçilik astyna alandygyny, mundan ozal bu biznese kakasy häkimiýet başyndaka Myrat Nyýazowyň gözegçilik edendigini öne sürdi.⁸⁹ Gülnabadyň maşgalasynyň, esasanam BAE-den dermanlaryň, egin-eşikleriň we beýleki dokma senagatynyň önumleriniň importyna gözegçilik edýändigini we syýahatçylyk pudagynda, esasanam Awaza kurortynda dynç alyşda möhüm rol oýnaýandygyny Horak belledi.⁹⁰

Gülnabadyň Türkmenistanda saglygy saklaýış hyzmatlary bilen meşgullanýan we Halkara Gyzyl Haç we Gyzyl Ýarymaý Jemgyyetleri Federasiýasynyň (IFRC) bölümü hökmünde Aşgabatda ýerleşyń

⁸³ Horák, Slavomír; "Turkmenistan: Stability Through Regime Mobilisation", Op. cit.

⁸⁴ <https://turkmenyurt.tv/en/farewell-yimpash/>; Turkmen Yurt TV Kanalynyň ikinji videoсы (seret <https://www.youtube.com/watch?v=aFqQUKjByM>, ikisine-de 2021-nji 24-nji martyna girildi.) Durdynabadyň ogulary Şamyrat we Hajymyrat, (prezidenttiň yegenleri) Berkarar sówda merkeziniň eyeleri diýlip güman edilýär.

⁸⁵ https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1633_a.html, 2021-nji njı 24-nji martyna girıldı, Bu kabelde aýal doganyň “Aýnabatdygy” öňe sürülyär, ýöne has soňky gözlegler şeýle aty aýal doganynyň ýokdugyny görkezýär. Bu dawa Ykdysadyýet we dolandyryş institutyna geçmezden ozal Daşary ýurt dilleri institutunda İslän diiliň quman edilýän iň kici úavasy Oquliamal bolmagy ähümal.

⁸⁶ Horák, Slavomír: "Turkmenistan: Stability Through Regime Mobilisation", Op. cit.

⁸⁷ https://wikileaks.org/plusd/cables/07ASHGABAT1348_a.html, 2021-nji nji 24-nji martyna girildi Şeýle-de seret http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_03_SR_P_Horak-Sir_Turkmenistan-Berdimuhamedov.pdf, sahyga 31. 2021-nji 24-nji martyna girildi.

⁸⁹ <https://24.kg/archive/ru/bigtiraj/127163-kogda-semejnyj-biznes-vyshe-interesov-gosudarstva.html>, <https://russian.eurasianet.org/node/59330>, 2021-nji pii 24-nii martyna girildi.

⁹⁰ Horák, Slavomír; "Turkmenistan: Stability Through Regime Mobilisation", Op. cit.; <http://www.gundogar.org/?02470512669000000000000011000000>, 2021-nii 24-nii martypa girdildi.

Türkmenistanyň Milli Gyzyl Ýarymaý edarasynyň ýerine ýetiriji direktory wezipesi bilen baglylykda soraglar ýuze çykdy.⁹¹ IFRC guramasynyň Türkmenistanda wekilhanasy ýok, ýöne bu gurama döwletiň ynsanperwerlik işine kanunlar arkaly goşmaça ýardam bermek üçin döredilen milli jemgyyetlere goldaw berýär. Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasy şeýle milli jemgyetleriň biridir. "Freedom House" 2018-nji ýýlda Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasynyň başlygy wezipesinde Gulnabadyň maýyplara bir gezeklik töleg ýaly sosial programmalary ýok edendigini, ähli programmalary diýen ýaly ýapandygyny, 100 işgäri işden aýyrandygyny we "guramany gazanç çarhyna öwrendigini" ýazdy.⁹²

"Türkmenistanyň Hronikasy" atly oppozisiýa web sahypasy tarapyndan berlen has soňky hasabatda Türkmen Gyzyl Ýarymaý nyşanyny göterýän ýük awtoulaglarynyň "gözden geçirilmegi gadagan edilendigi" we şeýlelik bilen Özbegistana girmek we çykmak üçin gümrük barlaglaryndan gaça durýandygy aýdylýar. Bir makalada ýük awtoulaglarynyň IFRC -a degişli däldigi we IFRC -nyň haýyr-sahawat işleri bilen baglanychykly materiallaryň ýokdugu öne sürülyär.⁹³ 2020-nji ýýlyň awgust aýyndaky ikinji makalada Gyzyl Ýarymaý haýyr-sahawat guramasynyň tölegsiz türkmen hökümetinden 360 tonna ösümlük pagta ýagyny alandygy öne sürülyär (bu önem Türkmenistanyň käbir etraplarynda ýetmezçilik edýär).⁹⁴ Bu Gyzyl Ýarymaý ynsanperwerlik markasynyň Gulnabadyň ýa-da beýleki işgärleriň pul gazanmalklary üçin front hökmünde ulanylmak töwekgelçiligidini döredýär.

"Crude Accountability" guramasy bu aýyplamalar barada IFRC bilen habarlaşdy. Oňa şeýle jogap berildi: "IFRC-nyň wezipesi Gyzyl Haç we Gyzyl Ýarymaý edarasynyň esasy ýörelgeleriniň, ýagny bitaraplygyň, adalatlylygyň we garaşsyzlygyň esasynda ynsanperwerlik zerurlyklaryny çözmeuk ukyplaryny güýçlendirmek üçin agza bolan Milli jemgyyetlere goldaw bermekden ybaratdyr. IFRC öz agzalarynyň bitewiliği bilen baglanychykly ýüze çykýan islendik meselä çynlakaý cemeleşýär we aýyplamalara resmi taýdan garamak we çözmeuk üçin mehanizmleri utanýar. Bu amallar hökmany suratda gizlindir." Şeýle hem, IFRC Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasyna yüz tutdy we şeýle jogap aldy: "Ýokarda agzalan makalalarda bildirilen aýyplamalar düýbünden hakykata gabat gelmeýär we Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasy bu aýyplamalara syýasy many berýär we olary ret edýär."⁹⁵

Gulnabat Guwançmyrat Döwletow bilen durmuş gurýar. Olaryň bir ogly Batyr we Ogulkeyik, Ogulmaral, Ogulshirin we Ogulsheker atly dört gyzy bar. Ogulsheker Ibabekir Annadurdyýewiç Bekdurdyýew, "Guga" lakamly adama durmuşa çykýar. "Türkmen habarlary" sosial ulgamda ýerleşdirilen suratlara esaslanyp, Bekdurdyýewiň azyndan 1 million dollarlyk bilek sagadynyň bardygyny habar berdi.⁹⁶ 2018-nji ýýlda oňa

⁹¹ <https://www.ifrc.org/en/news-and-media/news-stories/europe-central-asia/turkmenistan/training-trainers-and-promoting-first-aid-for-all-60617/>, 2021-nji ýýlyň 24-nji martynda girildi.

⁹² <https://freedomhouse.org/country/turkmenistan/nations-transit/2018>, 2021-nji ýýlyň 24-nji martynda girildi.

⁹³ <https://www.hronikatm.com/2019/10/big-big-secret/>, <https://en.hronikatm.com/2019/10/the-presidents-sister-forbids-searching-trucks-en-route-to-and-from-uzbekistan>, 2021-nji ýýlyň 24-nji martynda girildi.

⁹⁴ <https://en.hronikatm.com/2020/08/bairamali-oil-mill-sends-hundreds-of-tons-of-oil-to-red-crescent-society-free-of-charge/>, 2021-nji ýýlyň 24-nji martynda girildi.

⁹⁵ Crude Accountability guramasynyň Halkara Gyzyl Haç we Gyzyl Ýarymaý Jemgyyetleriniň Halkara Federasiýasy bilen hat aragatnaşygy, 2021-nji ýýlyň 5-nji marty..

⁹⁶ <https://en.turkmen.news/opinion/fighting-corruption-turkmen-style-president-s-relative-owns-1-m-worth-wristwatches/>, 2021-nji ýýlyň 24-nji martynda girildi.

"Watana bolan söygüsü" atly medal berildi, bu bildirişde onuň Türkmenistanda inžener bolup işleýändigi aýdylýar.⁹⁷

Ogulmaral Döwletowa doganoglany Şamyrat Rejepow bilen durmuş gurýar we olaryň Nurana atly bir gyzy bar. "Türkmen habarlary" Şammy lakanly Şamyrady dostlaryndan birine garşy gozgalan jenaýat işini ýatyrmakdan boýun gaçyran prokurory ýenjendigini aýdyp, ony "dowzahy dörediji" hökmünde häsiýetlendirýär.⁹⁸

Şamyrat we dogany Hajymyrat Rejepowlar Berdimuhamedowyň uly aýal doganynyň, Annanazar Rejepow bilen durmuş guran Durdynabadyň (1959-nji ýylyň 24-nji fevralynda doglan) ogullarydyr. Makalalarda Rejepowlaryň we olaryň iki oglunyň Türkmenistanda hususy telekeçiliğiň aglabा bölegine gözegçilik edýändigi aýdylýar.⁹⁹ Hususan-da, Horak bu är-aýalyň "Ak Hazyna" atly ulag kompaniýasynyň, "Daýhan sarpasy" azyk kompaniýasynyň, Kamil we Ak Market atly supermarket toplumynyň bardygy we ogullarynyň Türkmenistandaky dermanhanalara monopoliya edýändikleri barada maglumat berýär.¹⁰⁰ Turkmen News neşiriniň maglumatyna görä, dermanhanalar Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasynyň howandarlygynda Gulnabat Döwletowa (Şamyrat we Hajymyradyň dayzasy) tarapyndan ýola goýuldy, çünkü guramanyň düzgünleri girdeji gazanmak üçin öz-özünü dolandyryán kärhanalary döretmäge mümkünçilik berýär. Muňa garamazdan, dermanhanalardan alınan girdejiler, makala¹⁰¹ laýyklykda Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasynyň býudjetine däl-de, maşgalanyň kisesine gidýär.

"Türkmen habarlary" Annanazar Rejepowyň 2019-nji ýylda Aşgabatda 2,3 milliard dollarlyk awtoulag ýolunu gurmak üçin şerthama baglaşan dört kompaniýanyň biri Nusaý Ýollarynyň eýesidigini habar berdi.¹⁰² Makalada Nusaý Ýollariniň şerthamany esasan Rejepowyň prezident Berdimuhamedow bilen maşgala gatnaşyklary sebäpli alandygy öne sürülyär. 2020-nji ýylda Nusaý Ýolları Ahal welayatynda ýokanç keselleri bejermek üçin täze desganyň gurluşygyny tamamlady.¹⁰³

Şeýle hem, "Türkmen habarlary" Rejepowyň "Hyzmatdaşlar" paýdarlar jemgyýetiniň egindeş eýesidigini we ogly Hajymyradyň onuň işine gatnaşyandygyny ýazdy. Makala görä, "Hyzmatdaşlar" paýdarlar jemgyýetiniň web sahypasynda hemişelik hyzmatdaşlyk saklaýan kompaniýalaryň sanawy berildi, şol sanda Greatcom Trade LLP atly bir kompaniýany öz içine alýar. Bu at bilen bir kompaniýa 2014-nji ýylda Londonda hasaba alyndy.¹⁰⁴ Beýik Britaniýanyň Kompaniýalar öyi atly edarasynyň sanawında bu

⁹⁷ <https://www.parahat.info/edict/parahat-info-law-1544>, 2021-nji ýylyň 8-nji aprelinde girildi.

⁹⁸ <https://en.turkmen.news/opinion/the-sister-s-reign-on-the-situation-in-the-red-crescent-society-of-turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

⁹⁹ Web salgysy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20171229083906/https://habartm.org/archives/8055>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi <https://en.turkmen.news/news/turkmen-president-s-brother-in-law-involved-in-construction-of-2-3bn-expressway/>, 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

¹⁰⁰ Horák, Slavomír; "Turkmenistan: Stability Through Regime Mobilisation", Op. cit.

¹⁰¹ Muňa garamazdan, dermanhanalardan alınan girdejiler, 101-nji madda laýyklykda Türkmenistanyň Gyzyl Ýarymaý edarasynyň býudjetine däl-de, maşgalanyň kisesine gidýär.

¹⁰² <https://en.turkmen.news/news/turkmen-president-s-brother-in-law-involved-in-construction-of-2-3bn-expressway/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁰³ Web salgysy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20201203040706/https://tdh.gov.tm/news/articles.aspx&article=25059&cat=11>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

¹⁰⁴ <https://beta.companieshouse.gov.uk/company/OC390287>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

kompaniyanyň ýeke-täk “möhüm gözegçilik edijisiniň” (başgaça aýdylanda hakyky eýesiniň) Hajymyrat Rejepow¹⁰⁵ atly (başga bir ýazgyda Hajymurat) adamdygy görkezilýär. Kompaniyanyň hasabynda 2019-nyj ýylyň 31-nji ýanwaryna çenli 7.54 million funt sterling “bankda we elinde nagt” diýlip yylan edilýär.¹⁰⁶

Rejepowlaryň maşgalasynyň baýlygy has daşgyn garyndaşlaryna çenli degişlidir. “Türkmen habarlary”, Guga Bekdurdyýew ýaly, Kemal Begnazaroviç Rejepowyň hem 1 million dollardan gowrak gymmat bahaly sagadynyň we awtoulaglarynyň bardygyny habar berdi. Kemal Rejepow Annazar Rejepowyň dogany Begnazaryň ogly, Şamyrat bilen Hajymyrat Rejepowyň doganoglanydyr.¹⁰⁷

¹⁰⁵ <https://beta.companieshouse.gov.uk/company/OC390287/persons-with-significant-control>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁰⁶ <https://beta.companieshouse.gov.uk/company/OC390287/filing-history/Mzl0ODA5Mjg2NGFkaXF6a2N4/document?format=pdf&download=0>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁰⁷ <https://en.turkmen.news/opinion/expensive-watches-becoming-de-rigueur-for-turkmen-president-s-relatives/>, 2021-nji ýylyň 8-nji aprelinde girildi.

Berdimuhamedowyň çağalary

Berdimuhamedow Ahal welaýatynda Bäherdende doglan Ogulgerek Ataýewna Durdylyýewa bilen durmuş gurýar. Şeýle-de bolsa, Nyýazowyň maşgalasy ýaly, är-aýal köp ýlyň dowamynnda aýry yaşayana meñzeýär. Ogulgerek daşary yurtda yaşıyar.

Ogulgeregiň erkek dogany Şamuhammet Durdylyýew (1963-nji ýylda doglan) Aşgabadyň häkimi bolup işleyär.

Gurbanguly bilen Oulgeregiň Guljahan (1985-nji ýylyň 1-nji ýanwarynda doglan) we Oguljahan atly iki gyzy (doglan senesi näbelli, ýöne 1985-nji ýyla çenli bolmaly) we bir oglý Serdar (1981-nji ýylyň 22-nji sentýabrynda doglan) bar.

Prezident Berdimuhamedowyň körpe gyzy Güljahan 2004-nji ýylda Yhlasgeldi Jumageldiyewiç Amanowa¹⁰⁸ (1983-nji ýylyň 19-njy iýulynda doglan)¹⁰⁹ durmuşa çykdy¹¹⁰ we nikadan soňky doly adyny Güljahan Gurbangulyýewna Amanowa diýip ýazdyrdy. Habar berlişine görä, Güljahan lukmançylyk pudagynda işleýär.¹¹¹ Är-ayalyň Ysmaýyl Yhlasgeldiyewiç Amanow¹¹² ("Ysmaýyl" ýa-da "Ysmail" diýilip ýazylyp bilner) (2005-nji ýylyň 17-njy martynda doglan) ogly we Aýnagözel Yhlasgeldiyewna Amanowa (2009-nji ýylyň 15-nji aprelinde doglan)¹¹³ atly bir gyzy bar. Yhlasgeldi Amanow 2007-nji ýylyň fewral aýyndan 2008-nji ýyla çenli Türkmenistanyň Germaniyadaky ilçihanasyň birinji sekretary bolup işledi we şol waqt Londona göçdi we uglewodorod baýlyklaryny dolandyrmak we ulanmak gullugyna ýolbaşylyk etdi. ABŞ-nyň diplomatik e-hatyna görä, Yhlasgeldi 2009-nji ýylda Beýik Britaniýa, baş ýyl, aýaly we çagalary üçin iki ýyl wiza almak üçin ýüz tutupdy, emma 2011-nji ýylda Brýussele göçendigi we 2015-nji ýıldan 2018-nji¹¹⁴ ýyla çenli Belgiýadaky we Lýuksemburgdaky Türkmenistanyň ilçihanasyň geňeşcisi hökmünde akkreditasiýa edildi. OI aýaly bilen 2019-njy ýylyň¹¹⁵ sentýabr aýynda BAE-de Türkmenistanyň Baş konsuly wezipesine bellenmezden ozal, 2018-nji ýylda Beýik Britaniýada Türkmenistanyň ilçihanasyň birinji sekretary hökmünde hasaba alyndy. Horak Amanowyň türkmen pagta önemçiliginiň eksportyna gözegçilik edýän "Trade & Invest LLC" kompaniýasynyň bardygy barada mağlumat berdi.¹¹⁶

Prezident Berdymuhamedowyň beýleki gyzy Oguljahan, Türkmenistanyň Pariždäki ilçihanasynda söwda attaşesi bolup işleyän diplomat Döwlet Atabaýew bilen durmuş gurýar.¹¹⁷ İşewür çeşmesine salgylanýan

¹⁰⁸ <https://www.mfa.gov.tm/en/articles/413>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹⁰⁹ https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1409_a.html, 2021-nji ýýlyň 24-nji martynda girildi.

¹¹⁰ <http://qundoqar.org/?0225000000000000000011062019090000#18946>, 2021-nji ýýlyň 24-niy martynda qirildi.

¹¹¹ https://kz.expert/en/news/world_practice/660_turkmenistan_scenarios_and_personas_part_iii, 2021-nji ýýlyň 24-niy martynda girildi.

¹¹² <https://afghanistan.tembassy.gov.tm/en/news/27395>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda qirildi.

¹¹³ https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1409_a.html, 2021-nii ýylvň 24-niy martynda girildi.

¹¹⁴ <http://gundogar.org/?022500000000000000001106201909000#18946>, 2021-nji ýýlyň 24-njy martynda girildi “Crude Accountability” tarapyndan görleňdiplomatik sanaw bilen bileklikde.

¹¹⁵ <https://www.azernews.az/region/156612.html>. 2021-nii ýýlyň 24-niy martynda girildi.

¹¹⁶ Horák, Slavomír: "Turkmenistan: Stability Through Regime Mobilisation". Op. cit.

¹¹⁷ https://demokratizatsiya.ru/archives/20_4_9223865x8858540P.pdf, s. 381. 2021-nii výlyo 24-niv martynda qirildi.

ABŞ-nyň diplomatik e-hatyna görä, bu är-aýalyň Fransiýanyň günortasyndaky Kot d'Azure-de bir villasy bar.¹¹⁸ Atabaýew Londondaky "Cass" biznes mekdebinde okady we ony 2016-njy ýylда tamamlady.¹¹⁹

"Cass"-yň uçurym synpynyň terjimehalynda ol Türkmenistanyň Londondaky ilçihanasynda geňeşçi bolup işleyän, nebit-gaz pudagynda hökümetara gatnaşyklar boýunça tejribesi bolan, millionlarça dollarlyk gaz satuw şertnamalaryny dolandyran we Londonda nebit-gaza wekilçilik eden işgär hökmünde suratlandyrlyýar. 2018-nji ýylyň iýul aýyndan bări ol aýaly bilen Türkmenistanyň Beýik Britaniýadaky ilçihanasynda işleyän - Dowlet geňeşçi we Oguljahan birinji sekretar hökmünde hasaba alyndy.¹²⁰

2009-njy ýylyň oktyabr aýyndaky diplomatik elektron hatynda Atabaýewiň "Londonyň sebitinde kaşaň emlák satyn almakda kynçylyk çekendigi" habar berildi.¹²¹

Atabaýew bu hatda Türkmen döwletiniň uglewodorod baýlyklaryny dolandyrmak we peýdalanmak boýunça döwlet gullugynyň başlygy hökmünde suratlandyrlyýar, ýöne bu maglumatyň gümürtik bolmagy ähtimal, sebäbi bu wezipe hakykatdanam şol wagt (2009-njy ýylyň oktyabr aýy) bajasy Yhlasgeldi Amanow tarapyndan eýelenýärdi, käbir habarlarda Atabaýewiň Londondaky Döwlet gullugynyň wekili bolmagynyň mümkindigi aýdylýar.¹²²

Berdimuhamedowyň oglı Serdar Gurbangulyýewiç Berdimuhamedow kakasynyň mirasduséri hasaplanýar.¹²³ OI Moskwada halkara gatnaşyklary ugry boýunça okady, 2008-2011-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Moskwadaky ilçihanasynda,¹²⁴ soň bolsa 2011-2013-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Ženewadaky BMG-nyň hemişelik wekilhanasynyň geňeşçisi bolup işledi, wezipesiniň soňky ýylynda Ženewanyň Howpsuzlyk syýasaty boýunça merkezinde Ýewropa we halkara howpsuzlygy kursuny tamamlady.¹²⁵ 2013-nji ýylда Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Ýewropa böülüminiň başlygy wezipesine bellendi, soňra 2016-njy ýyla çenli uglewodorod baýlyklaryny dolandyrmak we ulanmak boýunça döwlet gullugynyň müdiriniň orunbasary bolup işledi.¹²⁶ Bu döwürde okuwyny dowam etdirip, 2014-nji ýylyň awgust aýynda tehniki ylymlaryň kandidaty (ýokary aspirantura) we 2015-nji ýylyň iýul aýynda tehniki ylymlaryň doktry (goşmaça doktorlyk derejesi) boldy. 2016-2017-nji ýyllar aralygynda Serdar Daşary işler ministrliginiň Halkara maglumat böülüminiň başlygy wezipesini ýerine ýetirdi we 2016-njy ýylyň noýabır aýynda başga bir agzanyň pensiýa çykmagy bilen Mejlisiniň (Türkmen parlamenti) agzasy sayýlandy.¹²⁷ 2020-nji ýylyň fewralynda Senagat we gurluşyk ministri bolmanka, 2018-nji ýylyň

¹¹⁸ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/240618>.

¹¹⁹ https://www.cass.city.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0009/336852/7351_Executive-MBA_External_WEB.pdf, sahypa 3, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²⁰ https://www.cass.city.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0009/336852/7351_Executive-MBA_External_WEB.pdf, sahypa 3, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi, "Crude Accountability" tarapyndan görلن diplomatik sanaw bilen bilelikde.

¹²¹ https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1288_a.html, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²² https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, p381, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²³ <https://eurasianet.org/turkmenistan-tinkers-with-constitution-in-apparent-transition-strategy>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²⁴ <https://www.rferl.org/a/berdymukhammedov-family-keringuly/25038403.html>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²⁵ <https://en.turkmen.news/news/turkmen-president-s-grandchildren-studying-at-elite-swiss-school/>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²⁶ <https://eurasianet.org/turkmenistan-presidents-son-gets-foreign-ministry-job>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹²⁷ Web salgysy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20190623231929/http://tdh.gov.tm/news/articles.aspx&article18507&cat26>, web archive 2021-nji ýylyň 26-njy martynda girildi.

martynda¹²⁸ Daşary işler ministrligine gaýdyp geldi.¹²⁹ Mundan başga-da, Serdar 2019-nji ýylyň iýun aýynda Türkmenistanyň Ahal welaýatynyň häkimi wezipesine bellendi.¹³⁰ 2021-nji ýylyň Fewral aýynda Serdar Ministrler Kabinetiniň başlygynyň orunbasary wezipesine bellendi we Senagat we Gurluşyk ministrliginden Türkmenistanyň Ýokary Gözegçilik Palatasynyň başlygy wezipesine geçdi.¹³¹ Bir çeşmä görä, bu Serdara Türkmenistanyň ähli maliye akymalaryna gözegçilik etmäge mümkünçilik berýär, we şeylelik bilen, önemçilige gözegçilik edýän ministrlilikde jogapkärçilikden (günäkärlenmekden) boşadylýar.¹³²

Tassyklanmadık habarlarda Serdaryň türkmen ykdysadyyetiniň ep-esli bölegini öz elinde jemländigi we Myrat Nyýazowyň söwda imperiyasyny ele geçirmäge synanyşandygy aýdylýar.¹³³ Gündogar oppozisiýa web sahypasy Serdaryň türkmen myhmanhana biznesinde işjeňdigini we 2012-nji ýylyň başında Aşgabadyň Nisa myhmanhanasyny şol wagtky eýesi Myrat Nyýazowdan satyn almak isleýändigini ýazdy. Makala görä, Myrat yüz öwürdi: teklip edilýän baha diňe gaty arzan bolman, eýsem myhmanhana kakasynyň mirasydy. Ar alyş üçin Prezident Berdimuhamedow Nisanyň ýerleşyän köçesiniň binagärlik meýilnamasyna üýtgetme girizmek barada karar çykardy we netijede myhmanhana ýkyldy¹³⁴ we Nusaý myhmanhanasy hökmünde täzeden guruldy.¹³⁵ Serdar Oulgerek bilen durmuş gurýar (şol bir at dakylan Gurbanguly Berdimuhamedowyň aýaly bilen garyşdymaly däl) we olaryň bir oglu Kerimguly Serdaroviç Berdimuhamedow (2002-nji ýylda doglan) we azyndan iki gyzy Ogulbabek (2004-nji ýylda doglan) we Aýgül bar (2008-nji ýylda doglan). Olaryň 2008-nji ýyldan soň doglan üçünji gyzy bolmagy güman edilýär.¹³⁶ “Türkmen habarlary” üç uly çagasyňň Ženewada işlän döwri şol ýerdäki saylama mekdebe ýazylandygyny, ýyllyk tölegleriniň 36 000 dollar töwregi bolandygy barada maglumat berdi.¹³⁷ Kerimguly atası Prezident Berdimuhamedow bilen Türkmenistan hakda aýdym aýdýan wideosynda¹³⁸ meşhurlyk gazandy we şeylelikde, prezidentiň eý görýän agtygy hasaplanýar.

¹²⁸ Web salgysy indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20200807092138/http://turkmenistan.gov.tm/?id=15970>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 26njy martynda girildi.

¹²⁹ <http://www.turkmenistan.ru/en/articles/18682.html>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹³⁰ <https://fergana.news/articles/108381/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martyna girildi. Türkmenistanyň kanunuçlygyna Serdaryň türkmen syýasatynda ýokarlanmagyna gabat gelýän iki gezek üýtgetme girizilmegi bellärliliklidir. İlki bilen, Mejlis agzasynyň başga iş bilen meşgullanmagyny ya-da başga wezipeleerde işlemegini gadagan edýän kanuna üýtgetmeler girizildi. Serdar Mejlisiň agzası bolanda ol henizem Moskwada okaýardy. Bu üýtgetme şol bir wagtyň özünde ministriň/ministriň orunbasary, hakim we Mejlis agzası hökmünde işlemäge mümkünçilik berdi. Ikinjiden, ýakyn garyndaşlarynyň bir-birine gönüden-göni tabyn bolmagynda bir wagtyň özünde işlemegini gadagan edýän Nyýazow döwrüniň kanunu 2018-nji ýylda ýatyryldy. Bu Serdaryň kakasy, prezidentiň ýolbaşçılıgыnda häkim we Mejlisde işlemegine mümkünçilik berdi.

¹³¹ <https://turkmenportal.com/blog/34275/serdar-berdimuhamedov-naznachen-vicepremerom-predsedatelem-vysshei-kontrolnoi-palaty-turkmenistana>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹³² 2021-nji ýylyň başında türkmen syýasatyń bilyän çeşme tarapyndan ýazylan çap edilmedik makala.

¹³³ http://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, sahypa 381, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹³⁴ Web sahypa indi elýeterli däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <https://web.archive.org/web/20200626123850/https://24.kg/archive/ru/bigtiraj/127163-kogda-semejnyj-biznes-vyshe-interesov-gosudarstva.html>, web arhiwe 2021-nji ýylyň 26-njy martynda girildi.

¹³⁵ https://www.tripadvisor.co.uk/ShowUserReviews-g293966-d302738-r154607492-Hotel_Nissa-Ashgabat_Ahal_Province.html, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹³⁶ Prezident Berdimuhamedow 2017-nji ýylda ses berende, oňa Serdar we aýaly, belki-de (Gurbangulyň) gyzy Gülijahan gatnaşdy. Serdaryň maşgalasyna degişlidigi belli bolmasa-da, baş sany ýaşa çaga bardy. Seredin <https://thediplomat.com/2021/02/son-of-turkmenistans-president-gets-new-post/>, 2021-nji ýylyň 8-njy aprelinde girildi.

¹³⁷ <https://en.turkmen.news/news/turkmen-president-s-grandchildren-studying-at-elite-swiss-school/>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=JsNioEnxeNs>, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

ABŞ-nyň diplomatik e-hatlaryna görä,¹³⁹ Berdimuhamedowyň Marina atly rus şepagat uýasy bilen Larisa atly (1995 ýa-da 1996-njy ýylda doglan) başga bir gyzy bar. Elektron hatda bellenilşine görä, olaryň ikisi hem 2007-nji ýylda Londonda ýasaýardylar we soňra Moskwa göçdüler.¹⁴⁰ Bilimli çesmeden alınan habarlarda Larisanyň bir rus adamsyna durmuşa çykandygy, ýöne indi aýrylyşandygy we Marina bilen Larisanyň 2018-2019 ýyllar aralygynda Aşgabat şäherine gaýdyp gelendigi aýdylýar.¹⁴¹ Tassyklanmadyk habarlarda Berdimuhamedowyň Aşgabatda üçünji aýal bilen ýasaýandygy nygtalýar.¹⁴²

Berdimuhamedowyň Türkmenistanda syýasy wezipeleri eýeleýän beýleki maşgala agzalary, hätzirki wagtda Türkmenistanyň iň güýcli Demokratik partiýasynyň başlygy wezipesini ýerine ýetirýän Ata Öweznespesowiç Serdarowdyr (1964-nji ýylda doglan).¹⁴³ Öňki saglyk ministri (2007-2010) Serdarow 2010-njy ýyldan 2018-nji ýyla çenli dürli ýurtlarda ilçi bolup işledi. OI Berdimuhamedowyň doganoglany hasaplanýar.¹⁴⁴ Iň azyndan 2016-njy ýyla çenli prezidentiň başga bir doganoglany Maýsa Yazmuhammedowa ýurduň ministrler kabinetiniň başlyklarynyň orunbasarlaryndan biridi.¹⁴⁵

¹³⁹ <https://www.theguardian.com/world/us-embassy-cables-documents/240618, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.>

¹⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=eSvEKRF8SxE, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.>

¹⁴¹ 2020-nji ýylyň ahrynda prezident maşgalasynyň daragtynadan habarly çeşme bilen hat alyşmak.

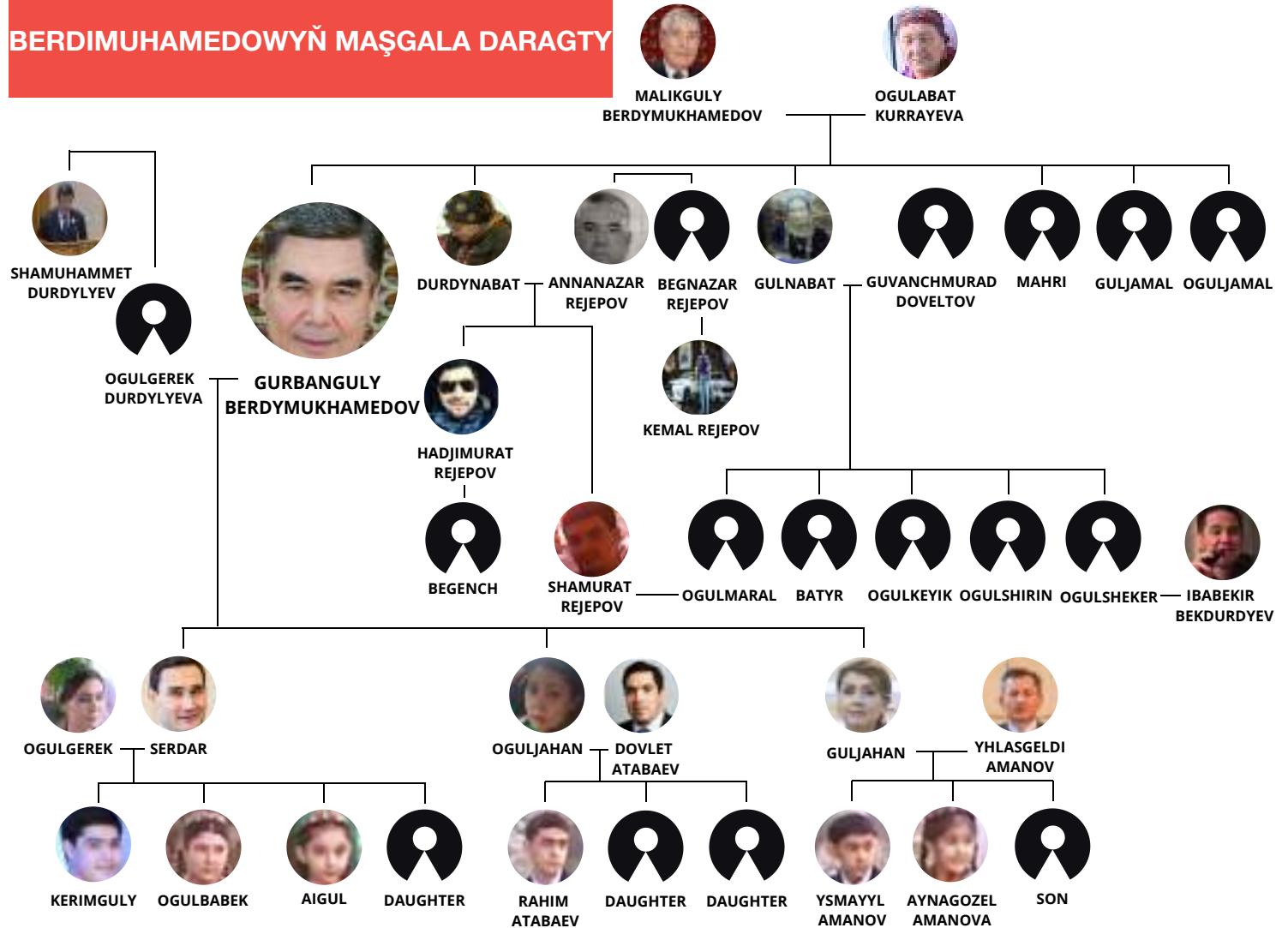
¹⁴² <https://www.youtube.com/watch?v=eSvEKRF8SxE, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.>

¹⁴³ <https://en.trend.az/casia/turkmenistan/2881079.html, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.>

¹⁴⁴ https://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf, p380, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

¹⁴⁵ https://allcountries.org/world_fact_book_2016/turkmenistan/turkmenistan_chiefs.html, 2021-nji ýylyň 24-njy martynda girildi.

BERDIMUHAMEDOWYŇ MAŞGALA DARAGTY

BERDIMUHAMEDOYŇ MAŞGALA DARAGTY © CRUDE ACCOUNTABILITY

Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygyndaky esasy resmiler kimler?

Türkmenistanda Berdimuhamedow taýpasynyň güýjüne garşy başga bir maşgala ýakynlaşmaýar. Şeýle-de bolsa, sebitlerde birneme durnukly neopatrimonial ulgamynyň (şahsy maksatlar üçin ulanylýan güýç) dörändigi barada habarlar bar, sebäbi häzirki prezydent Nyýazow bilen deňeşdirilende häkimleri has az çalyşýar. Bu olara güýç toplamaga we ony şahsy bähbitleri üçin peýdalanmaga has uly mümkünçilikleri berdi.¹⁴⁶

Edil şonuň ýaly-da, Berdimuhamedowyň döwründe hökümét ministrlarını arassalamak düzgüni henizem dowam edýän hem bolsa, olar seýrek duş gelýär we uzak wagtlap häkimiyét başynda oturan wezipeli adamlar bu wezipeleri öz peýdasyna ulanyp bilyärler.

"Eurasianet"-iň habar berşi ýaly: "Ministrlikler özleriniň ýokary eşelonlaryny baýlaşdyrmak bilen, özlerini kiçijik baron ýaly alyp barýarlar. Şeýle düzgüne ýol berilýär, sebäbi pul azyk zynjyry ýaly aýlanyp-dolanyp ýokaryk geljegine düşünilýär we oňa garaşylýar."¹⁴⁷

"Freedom House" dolandyryş ulgamyny deňeşdirip, bu meňzeşligiň üstüni ýetirýär: aşaky gatlaklar ýokarsyna - "guramaçylyk jenaýat toparyna" hormat goýýar.¹⁴⁸

Şeýle-de bolsa, Sowet döwrüniň resmileriniň aradan çykandygy, sürgün edilendigi ýa-da türmä basylandygy sebäpli, Türkmenistanda esasy "ikinji derejeli" hökümét işgärlarınıň sanynyň Berdimuhamedowyň döwründe hasam azalandygy bellärliklidir. Hatda prezyidentiň kararlaryny möhürlemekden ybarat wezipeli adamlar hem çetleşdirildi: Akja Nurberdiýewa (1957-nji ýylda doglan) 2006-nji ýıldan 2018-nji ýyla čenli Mejlisiň başlygy wezipesini ýerine ýetirdi, onuň ýerine öňki bilim ministri (2009-2015-nji ýyllarda) Gülşat Mämmedowa (1964-nji ýylda doglan) bellenildi.

Nyýazowyň häkimliginden halas galan bir adam - Reşit Öwezgeldiýewiç Meredow (1960-nji ýylda doglan), 1991-nji ýylda Türkmenistan garaşsyzlygyny alany bări parlamentde ýa-da hökümét wezipelerinde işläń Türkmen döwletiniň iň uzak wagtlap wezipede gulluk eden agzasydyr. Onuň uzak wagtlap saklanmagyna diňe bir Nyýazowyň we Berdimuhamedowyň dolandyryş häsiyetlerindäki durnuksızlyk bolman, eýsem Meredowyň Türkmenistanyň geljekki prezyidenti bolmak ähtimallygy baradaky gürrüňler hem sebäp bolup biler. Iki prezyident hem öz häkimligine howp abanýadygyny duýanda, garşydaşlaryny wezipeden aýyrýardy, emma Meredow hatda iki lideriň hem ony oňlamadyk döwürlerinde wezipede galyp bildi.¹⁴⁹

Meredow Aşgabatda kakasy türkmen we ejesi azerbayjan milletinden bolan maşgalada dünýä indi. Ol 1982-nji ýylda Lomonosow adyndaky Moskwanyň döwlet uniwersitetiniň hukuk fakultetini gutardı,

¹⁴⁶ <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-03-08-turkmenistan-bohr.pdf>, p22, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁴⁷ <https://eurasianet.org/turkmenistan-everybody-yurts-sometimes>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁴⁸ <https://freedomhouse.org/country/turkmenistan/nations-transit/2018>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁴⁹ Meredow "hyjuwyň ýeterlik däldiği we işini alyp barmakda esasy ýörelgeleri berjaý etmändigi" üçin Wise-premýer wezipesini ýitirip, 2005-nji ýylyň martynda Nyýazowyň goldawyny ýitirdi. Edil şonuň ýaly-da, 2009-nji ýylda Berdimuhamedowyň goldawyny ýitirdi. Serediň https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1170_a.html, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

ylymlaryň doktory derejesini aldy we soňra Türkmenistana gaýdyp, kanunçylyk boýunça sapak okatdy. 1991-1994-nji ýyllar aralygynda dürli hökümet wezipelerinde işledi we şol döwürde mejlisiň agzasy wezipesine saýlandy we ykdysady meseleler boýunňa komitete ýolbaşçylyk etdi. Ol 1999-nji ýylда Daşary işler ministriniň birinji orunbasary wezipesine bellendi we 2001-nji ýylyň maý aýynda Mejlisiň başlygy boldy. Meredow 2001-nji ýylدا Daşary işler ministri wezipesine bellendi, ol bu wezipede häzirem saklanýar – täsir galдыryjy 20 ýyl möhlet we bu dowam edýär. 2007-nji ýyldan bări Türkmenistanyň ministrlar kabinetiniň başlygynyň orunbasarlarynyň biri bolup işledi.¹⁵⁰ ABŞ-nyň ilçihanasyň 2009-nji ýylyň sentýabr aýyndaky diplomatik e-hatynda Meredowyň köplenç “premýer-ministriň rolunu” ýerine ýetirýändigi aýdylýar¹⁵¹ we Berdimuhamedowyň “çal kardinaly” Wiktor Hramowa ýakynlygy baradaky maglumat geň galдыrmaýar.¹⁵² Meredow daşary syýasat boýunça Berdimuhamedowyň esasy geňeşcisi hasaplanýar. Soňky ýyllarda onuň orunbasary Wepa Hajyýewyň has möhüm rol oýnaýandygy aýdylýar.¹⁵³ Reşidiň Kerim Reşidowîç Meredow atly bir oglý bar.

Meredow bilen bir hatarda, Berdimyrat Rejepow (1957-nji ýylyň 5-nji fewralynda doglan),¹⁵⁴ Nyýazow döwründen bări henizem hökümet wezipesini eýeleýän az sanly işgärlерden biridir. Rejepow 1997-nji ýylда "Türkmennebitgaz" döwlet nebit we gaz kompaniyasyň başlygy wezipesini eýeledi, bu wezipede ol Ukraina bilen Türkmenistanyň arasyndaky söwdanyň dartgynly bolan döwründe "Türkmenrosgaz"-a hem ýolbaşçylyk etdi. Şeýle hem, 2001-2002-nji ýyllar aralygynda Aşgabadyň häkimi, 2002-2003-nji ýyllar aralygynda Türkmen döwlet demiryollarynyň başlygy wezipesini ýerine ýetirdi. Ministrlar kabinetiniň başlygynyň orunbasary wezipesini ýerine ýetireninden soň Rejepowyň wezipesi birneme peseldi. Ol soňra 2012-nji ýyla çenli Türkmenistanyň Germaniyadaky ilçisi bolup işledi. Yöne Türkmenistanyň daşary ýurt walýuta ätiýaçlygynyň Doýce bankynda saklanýandygy göz öňünde tutulanda, bu wezipe möhüm daşary yurt wezipesi hasaplanýar. Soňra 2012-2016-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Russiýada, Bolgariýada, Ispaniýada, Sloweniýada we Serbiýada ilçisi bolup işledi, 2016-2019-nji ýyllar aralygynda Italiýadaky ilçihanada¹⁵⁵ ilçى boldy¹⁵⁶ we 2019-nji ýylyň maý aýynda Gresiýada ilçى bellendi.¹⁵⁷

Nyýazow döwründen galan başga bir adam, 2001-nji ýyldan bări ABŞ-da ilçى bolup işleyän Meret Baýramoviç Orazowdyr (1950-nji ýylда doglan).¹⁵⁸ “Turkmen News” habar gullugynyň maglumatyna görä, Orazow ilçى bolup işlän döwründe Amerikada umumy bahasy 6 million dollardan gowrak emläk

¹⁵⁰ <https://lenta.ru/lib/14175587/>, 2021-nji ýylyň 8-nji aprelinde girildi.

¹⁵¹ https://wikileaks.org/plusd/cables/09ASHGABAT1170_a.html, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁵² http://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_03_SRP_Horak-Sir_Turkmenistan-Berdimuhamedov.pdf, sahypa 31, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁵³ https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/t1788644.shtml, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁵⁴ <http://www.rosvlast.ru/card.aspx?pid=3015118>, 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

¹⁵⁵ <https://www.mfa.gov.tm/en/articles/41> 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

¹⁵⁶ <https://www.mfa.gov.tm/en/articles/44>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁵⁷ <https://turkmenportal.com/en/blog/18929/berdimyrat-rejepov-is-appointed-ambassador-of-turkmenistan-to-greece>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁵⁸ <http://www.allgov.com/officials/orazov-meret?officialid=29395>, 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi. Şeýle hem, 2011-nji ýyldan bări Meksikada we 2016-nji ýyldan bări Kanadada ilçى bolup işleyär. Seret <http://www.turkmenistan.ru/en/articles/15166.html>, <https://www.mfa.gov.tm/en/articles/36>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 8-nji aprelinde girildi.

satyn alypdyr, şol sanda dört öý, üç kwartira we Kanadanyň serhediniň golaýynda bir tokaý ýerini satyn alypdyr. Merediň aýaly Irina Orazowa, uly gyzy Ýelena Orazowa emlák amallaryna gatnaşyár. Gozgalmaýan emláklerden birini kiçi gyzy Maýa Orazowa satyn alyndy. "Turkmen News"-yň hasabyna görä, Orazowyň millionlarça dollarlyk emlägine eýe bolmagy ýylda 96 000 dollar diýlip çak edilýän döwlet aýlygy bilen gapma-garşy bolup görünýär.¹⁵⁹ Amerikanyň Birleşen

Şatlarynda gozgalmaýan emlák bilen iş salışýan hünärmenler häzirki wagtda maliye pudagynda işleýän beýleki hünärmenlerden tapawutlylykda has seresaply bolmak talaplaryndan boşadylandyr. ÝB-de we Beýik Britaniýada bolşy ýaly, pul ýuwmakda şübhe dörände müşderileriň ýa-da olaryň maşgala agzalarynyň syýasy ätiýaçdaky şahsyýetlerdigine (SAŞ) garamazdan olardan şübheli hasabatlaryny tabşyrmak we olary barlamak talap edilmeýär, hatda olar şeýle kategoriýadakylar diýlip hem kesgitlenilmeyär.

Türkmenistanyň nebit we gaz pudagynyň ozalky resmi işgärleri halkara gazyp-agtaryş kärhanalary we daşary ýurt hökümet işgärleri bilen gepleşiklere gatnaşandyklary sebäpli belli bir meşhurlyga eýe bolupdylar. Soňky ýyllarda köp kompaniyanyň Türkmenistandan çykyp gitmegi we Berdimuhamedowyň ýurduň nebit we gaz pudagyny töwereginde jemlemegi we üýtgedip gurmagy sebäpli olaryň täsiri azaldy. 2014-nji ýylda Täçberdi Tagyýewiň, nebit we gaz boýunça jogapkär premýer-ministriniň öňki orunbasary, Türkmenbaşydaky nebiti gaýtadan işleýän zawodlar toplumynyň müdürü wezipesinden boşadylandan bări ol hakda maglumat az çykýar.¹⁶⁰ Bu pudagyň başga bir möhüm işgäri, 2007-nji ýıldan 2016-njy ýyla çenli Uglewodorolary dolandırmak boýunça döwlet gullugynyň müdürü Ýagşygeldi Kakaýew 2020-nji ýylyň iýul aýynda aradan çykdy.¹⁶¹ Nebit we gaz meseleleri boýunça häzirki premýer-ministriň jogapkär orunbasary Myratgeldi Meredowa 2021-nji ýylyň fewralynda "kemçilikleri" düzetmek üçin soňky duýduryşy berildi.¹⁶² Berdimuhamedowyň giýewisi Yhlasgeldi Amanowyň garyndaşy diýlip güman edilýän "Türkmengaz"-yň häzirki başlygy Batyr Amanow hem şol ýygnakda Türkmennebitiň başlygy Güýçgeldi Baygeldiyew, Türkmengeologiýanyň başlygy Merdan Rozyew we Türkmenbaşydaky nebiti gaýtadan işleýän zawodlar toplumynyň müdürü Döwran Çisíyew dagylar bilen käyinç aldy.¹⁶³

2-nji bapda Ahmet Çalygyň şahsyýeti barada belläp geçişimiz ýaly, Türkmenistanda telekeçiler käwagtalar hususy sektor bilen döwletiň arasynda köpri bolup hyzmat ederler. Bu ugurda esasy guramalaryň biri, 2008-nji ýylyň mart aýynda döredilen Berdimuhamedowyň uzak wagtlyk ýarany Aleksandr Dadaýewiň ýolbaşçylygynda Türkmenistanyň Senagatçylar we Telekeçiler Bilelesişi (TSTB) hasaplanýar.¹⁶⁴

¹⁵⁹ <https://en.turkmen.news/opinion/turkmen-ambassador-in-usa-owns-real-estate-worth-6-million/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶⁰ <https://ria.ru/20141023/1029644926.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶¹ <https://www.energycharter.org/media/news/article/in-memoriam-mr-yagshigeldi-kakayev-former-chair-of-the-energy-charter-conference/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶² <https://turkmenportal.com/en/blog/34034/the-president-of-turkmenistan-issued-severe-reprimands-to-the-leaders-of-the-oil-and-gas-complex>, 2021-nji ýylyň 9-njy aprelinde girildi.

¹⁶³ Ibid. Batyr Yhlasgeldi bilen baglanychky bolsa-da, olar dogan däl, sebäbi kakasynyň ady dürlü atlar dan ybarat: Batyr Amangeldiyewiç Amanow we Yhlasgeldi Jumagedilýewiç Amanow.

¹⁶⁴ <https://en.hronikatm.com/2012/04/tycoon-presidents-friend/>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

Eurasianet TSTB -i Mussolininiň "Istituto per la Ricostruzione Industriale"-sy bilen deňeşdirdi, we oňa "döwletiň baýlyklaryny jemleýän we olary millet gurmak wezipeli hususy kompaniýalara geçirýän ägirt uly döwlet kompaniýasy" diýip baha berdi.¹⁶⁵

2012-nji ýyla çenli TSTB Türkmenistanda 20-den gowrak bina we beýleki edaralary gurmak barada şertnama baglaşdy we 2014-nji ýylorda oňa Aşgabatda ministrlilikleriň, döwlet edaralarynyň we köp gatlý jaýlaryň gurluşygy bilen baglanychykly 500 million dollarlyk gurluşyk taslamasy ynanyldy.¹⁶⁶ 2018-nji ýyloda Berdimuhamedow Türkmen Merkezi Bankyna awtoulag ýoly we dökün zawody gurmak üçin TSTB-e 3 milliard dollar karz bermegi buýurdu.¹⁶⁷ Ýokarda belläp geçisimiz ýaly, 2,3 milliard dollarlyk uly tizlikdäki ýol taslamasy Berdimuhamedowyň giýewisi tarapyndan dolandyrylyar.¹⁶⁸ TSTB-e agza bolmak we maýa goýum işlerini utgaşdyrmak bu guramada käbir şertnamalara ýa-da karzlara girmek üçin de-fakto talaplar hökmünde görülýär.¹⁶⁹ 2016-nji ýyloda ýurduň maliýe krizisini ýeňletmek üçin Dadaýewiň orta we iri kompaniýalardan döwlete 100 000 dollar tölemegini haýyış edendigi habar berildi.¹⁷⁰ Bu köp kompaniýanyň ýapylmagyna getirdi.¹⁷¹

Korporatiw aňtaw jemgyétiniň çeşmesi Dadaewiň oba hojalygy, pagta we dokma söwdasynyň köpüsinde dellal bolup çykyş edendigini habar berdi.¹⁷² Yöne, soňky ýyllarda Dadaýew bilen nämeleriň bolup geçendigi barada käbir çaklamalar bar. 2020-nji ýylyň aprelinde ol TSTB-den "pensiya çykdy" we ýerine gowşagrak şahsyyet, onuň orunbasary Döwran Hudaýderdiýew¹⁷³ bellendi. Dadaýewiň pensiya çykmagy birneme geň galdyrdy, çünkü ol 2020-nji ýylyň mart aýynda ýene bir möhlet üçin TSTB-iň başlyklygyna saýlanylpydy.¹⁷⁴ Türkmenistanyň içinden Dadaýewiň derňelýändigi we hatda türme tussaglygyna höküm edilendigi barada tassyklanmadyk habarlar gelip gowuşdy.

¹⁶⁵ <https://eurasianet.org/turkmenistan-through-the-looking-glass>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶⁶ <https://eurasianet.org/turkmenistan-ashgabat-allows-local-firms-to-build>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶⁷ <https://www.reuters.com/article/turkmenistan-economy/foreign-companies-struggle-in-cash-strapped-turkmenistan-idUSL5N1T50K3>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶⁸ <https://eurasianet.org/turkmenistan-a-digit-in-every-pie>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁶⁹ <https://fpc.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/FPC-Spotlight-on-Turkmenistan-publication.pdf>, sahypa 30.

¹⁷⁰ <https://www.azathabar.com/a/27856024.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁷¹ <https://www.azathabar.com/a/turkmenistan-balkan-aziya-oyunlary-asgabat/28018756.html>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁷² Korporatiw aňtaw jemgyétiniň agzası bilen Crude Accountability-yň arasynda e-poçta haty, 2020-nji ýylyň tomsy.

¹⁷³ <https://turkmenportal.com/blog/26467/dadaev-pokinul-post-glavy-soyuza-promyshlennikov-i-predprinimatelei-turkmenistana>, <https://eurasianet.org/turkmenistan-through-the-looking-glass>, ikisine-de 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

¹⁷⁴ <https://arzuw.news/na-konferencii-aleksandr-dadaev-byl-pereizbran-predsedatelem-sppt>, 2021-nji ýylyň 24-nji martynda girildi.

4-nji bap

Türmede oturan hökümət işgärləri we olaryň jenayatlary

Türkmen syýasy durmuşynyň bir umumy aýratynlygy bar. Bu iki presidentiň hem, Nyýazowyň we Berdimuhamedowyň häkimliginde döwlet işgärlerini ýgy-ýgydan göýberen "düýpli kemçilikleri" sebäpli wezipelerinden boşadılmakdan ybaratdyr. Käwagt sorag edilýän wezipeli adam diňe işden boşadılman, eýsem wezipesinden hyýanatçylykly peýdalanmak we döwletiň serişdelerini ogurlamak bilen baglanyşykly aýiplama bildirilip, olar tussag edilýärler we türmä basylárlar.

TUSSAG EDILEN OZALKY HÖKÜMET RESMILERINIŇ TELEWİDENİYEDE GÖKEZİLİSİ

syýasy sebäplere görä bolup biler,² ýa-da "Amnesty International" guramasy muňa "adalatsyz sud işi" diýip baha berýär.³ Şonuň üçin, Türkmenistanda kanunyň işlemeýändigini göz önünde tutulsa, aýiplamalara bütinley toslanyp tapylan hökmünde baha berip bolar. Türkmen häkimiyetleri tarapyndan gozgalan aýiplamalar dogry bolsa, bu ýagdaý resmileri jezasyz döwlet emláklerini ogurlaýan korrupsiýa batan hökümeti görkezyär.

Bu ýagdaýa üçünji düşündiriş hem bar: türkmen resmileri tarapyndan döwlet gaznalarynyň ogurlanmagy adaty bir zat, prezidentiň edarasyna çenli serişdeleri toplaýan ulgamyň bir bölegi bolup durýar. Aýiplamalar diňe prezidentiň maksadyna laýyk bolan halatynda gozgalýar: häkimligine abanýan howpy aýyrmak ýa-da wezipeli adamlary özleri üçin aşa köp ogurlyk edenligi ýa-da öndürjiliigi pes bolanlygy üçin jezalandyrmak üçin amal edilýär. "Freedom House" muny şeýle suratlandyrýar: "Döwlet we howpsuzlyk işgärlerine resmi wezipelerinde para almaga, bikanun girdeji edinmäge we kanunlary

¹ <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/turkmenistan/>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

² <https://www.hrw.org/news/2009/03/12/letter-president-gurbanguly-berdymukhamedov-regarding-human-rights-concerns>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi. Bularyň arasynda Yolly Gurbanmuradow (házırkı wagıtla ölen), Gayçınazar Täçnazarow we Güýçmyrat Esenow bar.

³ <https://www.amnesty.org/download/Documents/48000/eur610012009en.pdf>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi. Bularyň arasynda Boris we Konstantin Şyhmyradow we Batyr Berdiýew ýaly döwlet agdarlışyk sýnanyşsygы diýiliýän bilen baglanyşykly iş kesilenlerň hemmesi bar.

bozmaga rugsat berilýär, höweslendirilýär we käwagt mejbur edilýär. Bu maksada gulluk etmegi bes eden ýagdaýlarynda, goldawdan çykan ýa-da häzirki ýagdaýa garşy çykan pursatlarynda korrupsiýa aýyplamalary bilen olara tussag edilmek howpy abanýar. ⁴

Jenaýatlaryň hakyky, toslanyp tapylan ýa-da ikisiniň hem garyşyk bolmagy her bir işde dürli-dürlü bolup biler. Bir ünsi çekýän zat, käbir wezipelerde işgärler ýygy-ýygydan işden boşadylýar, bu ýagdaý wezipeden boşadılmakda we azatlykdan mahrum edilmekde ulanylýan düşündiriliše, ýagny olaryň wezipede bikanun bayamagy üçin has uly mümkünçilikleriniň bolandygy, şeýle hem prezidentiň ýa-da onuň maşgala agzalarynyň adyndan korrupsiýa goşulan adamlary prezidentiň aradan aýyrmak islegi bilen bagly bolup durýar.

Mysal üçin, Türkmenistan garaşsyzlygyny alandoň, ýurduň Merkezi Bankynyň başlygy wezipesinde jemi on bir adam bardy⁵: olaryň ikinjisi, Hudayberdi Orazow (bu wezipäni 1993-1999-njy ýyllar aralygynda eýeläpdi) ýurtdan gaçyp, bosgunlykdaky syýasy oppozisiýa goşuldy. Olaryň nobatdaky üçüsü korrupsiýa aýyplamalary bilen tussag edildi, olaryň birinjisi Seýtbaý Gandymowïç Gandymow 1999-2002-nji ýyllar aralygynda bu wezipäni eýeläpdi. Gandymow garyndaşlary üçin ýer we döwlet eýeçiligindäki gymmatly kagylary bikanun almakda, şeýle hem daşary ýurtlarda ýerleşýän oppozisiýa agzalary bilen aragatnaşyk saklamakda aýyplandy – bu belki-de işinden aýrylmagynyň we soň tussag edilmeginiň asyl sebäbi bolup biler. Tussag edilenden soň, ol döwlet baýlyklaryny ogurlamakda aýyplandy, prezent Nyýazow soň Gandymowyň BAE-de “ummasız köp mukdarda pul” gizländigini we Milli howpsuzlyk komitetiniň şol wagtky başlygy Muhammet Nazarow bilen “jenaýat dildüwüşügi” gurnandygyny we oňa bikanun ýagdaýda 1 million dollar berendigini aýtdy. Soňra Gandymow 20 ýyl azatlykdan mahrum edildi. Gandymowyň 2003-nji, 2004-nji ýa-da 2011-nji ýylde türmede öлendi barada habarlar gelip gowuşdy, ýöne başga bir çeşme 2013-nji ýylyň dekabrynda onuň diridigini aýdýar.⁶

Merkezi bankyň indiki başlygy 2002-nji ýylyň maý aýyndan oktyabr aýyna čenli işläñ Ymamdurdy Gandymow (Seýtbaý bilen gatnaşygy ýok) boldy. 1-nji bapda aýdylyşy ýaly, ol Doýçe Bankda saklanýan türkmen döwlet hasaparyndan 41 million dollarly ogurlamakda aýyplanyp işinden boşadyldy we tussag edildi. İşden aýrylanda, Nyýazow telewideniýede görkezilen tomaşa aglaýan Gandymowa gaharlanyp, şeýle diýdi: “Ýaş oğlan diýip, seni başlyklyga belledik ... İlkinji günden başlap saňa duýduryş berdim: “Ymamdurdy, seret, seresap bol, arassalamak üçin käbir cäreleri gör. Muňa derek sen ony has hapa ýere öwürdiň ... Näme üçin Frankfurtda pul amallaryny etdiň?”⁷

⁴ <https://freedomhouse.org/country/turkmenistan/nations-transit/2018, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi>.

⁵ Türkmen döwlet web sahypalarynda beýle sanawberilmeýär (https://en.wikipedia.org/wiki/Central_Bank_of_Turkmenistan, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi) Türkmen Merkezi Banky baradaky Wikipediya makalasy gowy salgylarıňar we 2021-nji ýylyň fewral aýyna čenli 13 ady görkezýär. Şeýle-de bolsa, ilkinji sanawda görkezilen Amandurdy Bordjakow diňe Türkmen Respublikasynyň Ofisiňin başlygydy, Türkmenistanyň Merkezi Banky kanunu taýdan döredilimändi. 1992-nji ýylyň may / iyun aylaryna čenli Nazar Saparov ilkinji başlyk boldy. Sahypada, şeýle hem, Nurberdi Bayramowyň türkmen döwlet metbugatynyň makalasyna salgylanyп, 2002-nji ýylyň sentýaby aýynda gysga möhletti wezipäni eýeländigi görkezilýär (Seret: <http://www.turkmenistan.ru/en/node/1782, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi>.)<http://www.turkmenistan.ru/en/node/1782, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi>.

⁶ https://provetheyarealive.org/wp-content/uploads/2019/09/List-of-the-Disappeared-in-Turkmen-Prisons_Sept-2019_ENG.pdf, sahypa 41, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

⁷ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 19, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

Şekersoltan Muhammedowa 2002-nji ýıldan 2005-nji ýylyň maý aýyna čenli Merkezi Bankyň başlygynyň wezipesini ýerine ýetirdi. Premýer-ministriň öňki orunbasary Ýolly Gurbanmyradow bilen "jenaýat dildüwşügi" sebäpli işinden boşadyldy we başga bir ýagdaýda Doýçe Bankynda saklanýan döwlet hasaplaryndan⁸ pul ogurlanmagy ýa-da hyýanatçylykly peýdalanylماý bilen baglanyşykly aýyplanyp, işden boşadyldy. Muhammedowa umumy bahasy 188 million dollar bolan karzy bikanun tassyklamakda aýyplandy.⁹

Merkezi Bankyň indiki başlygy Jumanyýaz Annaorazow 2006-njy ýylyň maý aýýnda Nyýazow tarapyndan işden boşadyldy we ýerine Geldimyrat Abylow geçdi we Nyýazow öлenden soň, 2008-nji ýylyň aprel aýyna čenli wezipesini ýerine ýetirdi. Soňra ol Berdimuhamedow tarapyndan "düýpli kemçilikler" sebäpli işinden boşadyldy.¹⁰ Berdimuhamedow soň wezipäni ynanyp biljek maşgala agzasyna, aýaly Berdimuhamedowyň aýalynyň aýal dogany - Guwanç Gökleňowa ýüzlendi. Şeýle-de bolsa, Gökleňow wezipede bary-ýogy üç ýarym ýyl işledi we bank işgärleriniň telekeçilerden para alýandygy baradaky dawa bilen baglylykda Berdimuhamedow tarapyndan "düýpli kemçilikler" sebäpli işinden boşadyldy.¹¹ Gökleňow tussag edilmedi. Onuň ýerine 2014-nji ýylyň ýanwaryna čenli işden aýrylýança (ýene-de "kemçilikler" sebäpli) Tuwakmämmet Japarov işledi we ýerine onuň orunbasary Goçmyrat Myradow geldi.¹² Merdan Annadurdyýew 2017-nji ýylyň fewral aýýnda işe başlady¹³ (su döwürde bu wezipäni eýelän dokuzynjy adam) we 2020-nji ýylyň¹⁴ oktyabr aýyna čenli bu wezipäni eýeledi, 2020-nji ýylyň fewralynda¹⁵ oňa "berk käyinç" yylan hem edilendigine garamazdan işinde saklanyp bildi.

Sowet Soýuzy dargansoň KGB-niň esasynda döredilen Milli Howpsuzlyk Ministrliginiň baş wezipesi hem (2002-nji ýıldan başlap) çylşyrymlı ýagdaýda boldy. "Azatlyk" radiosynyň habaryna görä, Nyýazowyň döwründe öňki dört başlyga iş kesilip, türme tussaglygyna höküm edildi: Daňatar Köpekow (1991-1992-nji ýyllar aralygynda işledi, sekiz ýyl azatlykdan mahrum edildi), Saparmyrat Seýidow (1992-1997, alty ýyl), Muhammet Nazarow (1997-2002) 20 ýa-da 25 ýyl azatlykdan mahrum edildi, ýokarda belläp geçişimiz ýaly, Merkezi Bankyň başlygy Seýitbaý Gandymow bilen dildüwşük etmekde günäkarlenýär we Poran Berdiýew (2002-nji ýylyň maý-sentýabr aýlary, 25 ýyl).¹⁶ Nazarow 2005-nji ýlda türmede aradan

⁸ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa19, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

⁹ <https://www.rferl.org/a/1060909.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

¹⁰ <https://www.scoop.co.nz/stories/WL0804/S01592/cablegate-turkmenistan-president-tries-to-kick-start.htm>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

¹¹ <http://www.turkmenistan.ru/en/articles/15104.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

¹² <https://www.centralbanking.com/central-banking/news/2322550/turkmen-central-bank-chief-replaced-with-former-deputy>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

¹³ <http://www.turkmenistan.ru/en/articles/18220.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

¹⁴ <https://centralasia.news/7815-prezident-turkmenistana-poruchil-kardinalno-preobrazovat-jekonomiku.html>, 2021-nji ýylyň 8-nji aprelinde girildi.

¹⁵ Web sahypa indi işjeň däl, ýöne web arhiwine girip bolýar, <http://web.archive.org/web/20200216212939/http://tdh.gov.tm/news/en/articles.aspx&article21446&cat26>, web arhiwine 2021-nji ýylyň 26-njy martynda girildi.

¹⁶ https://www.rferl.org/a/turkmenistan_failing_political_culture/3547713.html, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

çykdy,¹⁷ Berdiýew 2017-nji ýylda ýogaldy.¹⁸ Bu wezipä Berdmuhamedowyň dolandyryń döwründe alty adam bellendi; häzir ministr bolup 2021-nji ýylyň fewral aýyndan bări Gurbanmyrat Annaew işleýär.¹⁹

Nyýazowyň döwründe hatda prezidente ýakyn işgärlerem wezipelerinden boşadyldy. 1995-2006-njy ýyllar aralygynda Türkmenistanyň baş prokurory bolup işlän Gurbanbibi Atajanowa 2006-nji ýylda türmä basyldy, türkmen häkimiyetleriniň habar bermegine görä, ol bikanun emlák edinipdir, şol sanda 13 sany öý, kerpiç zawody, tüwi fabrigi, baş awtoulag, üç traktor, buldozer, iki gurluşyk krany, 40 gektar ýer, 6 million dollardan gowrak pul we 2000-den gowrak mal.²⁰

Nyýazow tarapyndan tussag edilenleriň hataryna Türkmenistanyň ykdysady taýdan gülläp ösmegine bil baglaýan pudagynda Türkmenistanyň nebit we gaz baýlyklaryny dolandyrmak bilen meşgullanýan köp sanly işgär hem girýär. Bu şahslaryň biri 2005-nji ýylyň iýun aýynda işinden boşadylan we 99 million dollar möçberde döwlet puluny sarp etmekde günäli tapylan we 25 ýyl azatlykdan mahrum edilen Türkmenistanyň nebit-gaz söwda edarasynyň başlygy Ylýas

Çaryýewdir.²¹

Resmileriň tussag edilmegi Berdimuhamedowyň döwründe hem dowam etdi. Ýaňy-ýakynda 2019-nji ýylyň ahyrynda birnäçe işgär ykdysady jenayatda günäli tapyldy: söwda ministri Amandurdy Işanow 2019-nji ýylyň sentýabr aýynda işinden boşadylanandan birnäçe gün soň korrupsiýa aýyplamasы bilen kesgitlenmedik türme tussaglygyna höküm edildi;²² 2009-2019-nji ýyllar aralygynda içeri işler ministri bolan Isgender Mulikow para almakda we kezzaplykda aýyplanyp, oňa 20 ýıldan 25 ýyla çenli ýyl kesilendigi aýdylýar²³ (onuň dükanlary we restoranlary öz içine alýan biznesi konfiskasiýa edildi);²⁴ Türkmenbaşydaky nebiti gaýtadan işleyän zawodlaryň toplumynyň müdürü Yazmyrat Muhammetmyadow, awiasiýa kerosini satyn alýan daşary ýurt kompaniyalaryndan para alandykda aýyplanyp, günäli tapyldy;²⁵ Prezidentiň howpsuzlyk gullugynyň başlygy Meýlis Nobatow telekecilerden para almakda günükär tapyldy. Nobatowyň emlägi,

**Kulowyň güýji
tarapyndan
Berdimuhamedow
özüne howp
abanýandyr öýden
bolmagy güman
edilýär, şol sebäpden
hem ol bu güýjün
köküni gyrmak we
özüne garşy çykan
diýip hasaplan
adamlaryny
jezalandyrmak üçin
hereket etdi.**

¹⁷ <https://provetheyarealive.org/the-disappeared/60-nazarov-mukhamet>, 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi. Bu, Nazarowyň 2004-nji ýylda ölen bolmagynyň mümkindigini görkezyär, ýöne türkmen syýasy tussaglary bilen tanyş ikinji bir çeşme, örniki tussagyň sözlerine görä, 2005-nji ýylda aýnylypdyr.

¹⁸ <https://rus.azattyq.org/a/28776901.html>, 2021-nji ýylyň 26-nji martynda girildi.

¹⁹ <https://france.trembassy.gov.tm/fr/news/51570>, [https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_for_National_Security_\(Turkmenistan\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_for_National_Security_(Turkmenistan)), ikisi-de 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²⁰ <https://www.rferl.org/a/qishloq-ovozi-turkmenistan-corruption-iron-lady-atajanova/28874935.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²¹ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, p19, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²² <https://www.rferl.org/a/turkmen-trade-minister-jailed/30166652.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²³ <https://eurasianet.org/turkmenistan-interior-minister-resurfaces-in-handcuffs>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²⁴ <https://www.rferl.org/a/turkmen-interior-minister-isgender-mulikov/30195163.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²⁵ <https://www.hronikatm.com/2019/09/corruption/>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

kaşaň ýasaýyş jaýlary we ulaglary konfiskasiýa edildi.²⁶ “Turkmen News” bu hadysalary Çarymuhammet Kulowyň tussag edilmegi bilen baglanyşdyrýar. OI Türkmenistanda iň baý adamlaryň biri hasaplanýar we türkmen telekeçileriniň arasynda onuň meşhurlygynyň artmagy we ýokary wezipeli adamlara täsiri sebäpli nyşana alynandygy aýdylýar.²⁷

Kulowyň güýji tarapyndan Berdimuhamedow özüne howp abanýandyr öýden bolmagy güman edilýär, şol sebäpden hem ol bu güýjüň köküni gyrmak we özüne garşy çykan diýip hasaplan adamlaryny jezalandırmak üçin hereket etdi.

²⁶ <https://www.gazeta.uz/ru/2019/12/04/tm/>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²⁷ <https://turkmen.news/news/v-ashhabade-arestovan-odin-iz-naibolee-vliyatelnuyh-stolichnyh-predprinimatej-chary-kulov/>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

"Olary diri görkeziň!"

2013-nji ýylyň aprelinde "Crude Accountability" beýleki guramalar bilen birleşip, "Olary diri görkeziň!" atly halkara kampaniýasyny başlamak üçin Türkmenistan raýat raýdaşlyk toparyny döretti.

Bu kampaniýanyň maksady 2000-nji ýyllarda bolup geçen köpcülikleyín repressiyalar netijesinde türkmen türmelerinde ýitirim bolan adamlaryň ykbaly baradaky hakykaty açmakdan ybarat. Bu adamlaryň nirededigi ýa-da ýagdaýy barada maglumat ýok, garyndaşlaryna ýa-da kanuny wekillerine rugsat ýok. Köpüsi azatlykdan mahrum edilen möhletine garamazdan türmede galdyrylýarlar. Bu Türkmenistanda adam hukuklarynyň iň ýiti bozulmagy hem-de raýat we syýasy hukuklar baradaky halkara şertnamanyň we Türkmenistanyň tassykları BMG-nyň Gynamalara garşy konwensiýasynyň bozulmagydyr.

"Olary diri görkeziň!" sanawyň 2019-njy ýylyň sentýabr aýyndaky iň soňky wersiýasynda 121 sany atlaryň (22.3%) 21-siniň türmede öлendigi tassyklandy.²⁸ Merhumlaryň atlary sanawyň bir bölegini emele getirmegini dowam edýär we diňe tussaglaryň ölümünüň derejesi maşgalalar üçin maglumat bolup hyzmat edýär.

Türkmen türmelerinde ölüm derejesi geň däl: öňki tussag bendileriň gynalýandygyny aýdýar. Türkmenistanyň iň meşhur türmesi Owadan Depede kameralar tussaglardan hyryn-dykyn doldurylýar we tomsuna howaň gyzgyny +50 ° C -a çenli (122 ° F) galýar, gyşyna bolsa -20 ° C (-4 ° F)-ä çenli düşýär.²⁹ 121 adam dört topara bölüp bolar:

(1) 2002-nji ýylyň Noýabr aýynda Prezident Nyýazowa garşy döwlet agdarylyşygy diýilýän synanyşygyn dan soň iş kesilenler,³⁰ (2) yslam ekstremizminde günükärlenenler (şol sanda türk wagyzçysy Fethullah Gülen tarapyndan döredilen halkara dini hereketine gatnaşmakda günükärlenýänler),³¹ (3)

²⁸ https://provetheyarealive.org/wp-content/uploads/2019/09/List-of-the-Disappeared-in-Turkmen-Prisons_Sept-2019_ENG.pdf, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

²⁹ <https://provetheyarealive.org/wp-content/uploads/2014/09/Final-O-D-Report-September-2014-compressed.pdf>, sahypa 6, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi. Nyýazowyň türmeleriniň ýagdaýy barada has giňişleýin maglumat üçin serediň <https://www.osce.org/files/f/documents/0/5/18372.pdf>.

³⁰ Boldy diýilýän döwlet agdarylyşygy 2002-nji ýylyň 25-nji noýabrynda ýöz berdi. Türkmen häkimiyetleri Nyýazowyň awtoulag kerweniniň ýarag bilen gysylandygyny harab berdiler, ýöne Türkmenistanda bolşy ýaly, hakyky wakalary kесgitlemek kyn. Muňa garamazdan, Nyýazow bu wakany has köp wezipeli adamy we raýatlary türmä basmak üçin bahana edip, Sowet stiline azyndan 57 "dönügi" türmä basdy. Serediň <https://eurasianet.org/nizayov-keeps-alive-legacy-of-soviet-style-show-trials-in-turkmenistan>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

³¹ Türk yslam almy we wagyzçysy Gülen tarapyndan goldanýan guramalar 90-nji ýyllaryň ortalaryndan Türkmenistanda mekdepleriň döredilendigini gördü. Bular radikal yslamyň aralaşmagyndan gorkup, 2016-njy ýylde ýapyldy, 2016-nji ýylyň iýul aýynda Türkîyede döwlet agdarylyşygy synanyşygyn dan soň 2016-nji ýylde Türkmenistanda Güleniň tarapdary bolmagy ähtimal ýa-da aýdylýan ähli guramalar ýapyldy. Gülen hereketi gadagan edildi Türkîyede ýaragly terrorçylýk topary diýip çaklanylýar; Şeýle-de bolsa, Güleniň ýasaýan ABŞ-nyň häkimiyetleri bu belliçi takyq hasaplamaýarlar we ekstradisiya etmekden ýüz öwürýärler.

"OLARY DIRI GÖRKEZİŇ!" KOMPANIÝASНЫŇ LOGOSY

yk dysady jenaýatlarda we ygtyýarlykdan hyýanatçylykly peýdalanmakda günäkarlenenler, (4) raýat jemgyyetiniň işjeňligine ýa-da žurnalistikasyna gatnaşmagy sebäpli dürli jenaýatlarda günäkarlenenler.

Sanawa diňe türmede oturanlar barada hiç zat bilinmeýän (ýa-da ölenler bilen baglanyşykly) şahsyyetleriň goşulandygyny ýatda saklamalydyr. Bu adalatsyz tussag edilen, ýöne şondan soň türmede oturyp çykan başga-da onlarça adamyň ýa-da garyndaşlaryna tussag bilen görüşmäge rugsat berlen ýa-da azatlykdan mahrum edilenleriň oturan türmesi barada maglumat berlen adamlaryň sanawuny öz içine almaýar.

Ýitirim bolanlar kimler?

121 adamyn 42-si (34,7%) Nyýazowyň ýa-da Berdimuhamedowyň ýolbaşçylygynyndaky öňki döwlet işgärleri.³² Türmede ölen 27 tussagyň 19-sy (70,4%) öňki döwlet işgärleri.

“Olary diri görkeziň!” sanawyndaky käbir atlar, türkmen hökümetiniň iň ýokary wezipelerini eýelän adamlardyr. Olaryň arasynda agdarlyşyk synanyşsygы diýilýän bilen baglanyşykly iş kesilen adamlar bar:

Boris Orazowiç Şyhmyradow, Ministrler Kabinetiniň başlygynyň öňki orunbasary we daşary işler ministri; Batyr Ataýewiç Berdiýew, öňki daşary işler ministri; Serdar Meredmuhamedoviç Çaryýarow, Howa güýçeriniň öňki serkerdesi we Goranmak ministriniň orunbasary; şeýle hem ykdysady jenaýatda/ ygtyýarlykdan hyýanatçylykly peýdalanmakda günükärlenýänler, şol sanda: Rejepbai Arazowiç Arazow, Mejlisiň öňki başlygy we goranmak ministri; Annamyrat Soltanowiç Soltanow, Goranmak ministrinin öňki birinji orunbasary we Türkmenistanyň Ýaragly Güýçleriniň Baş ştabynyň başlygy; Ýaranmyrat Rejepowiç Ýazmyradow, Türkmenistanyň Ýokary kazyýetiniň öňki başlygy we Türkmenistanyň öňki baş prokurory.

Ykdysady jenaýatda günükärlenýänlerden alty adam ýurduň nebit we gaz pudagyny dolandırmak işine belli bir derejede gatnaşdy.³³ Merkezi bankyň öňki başlygy Seýtbaý Gandymow (ýokarda serediň) hem sanawda.

³² Bularýň arasynda ykdysady jenaýat/ygtyýarlykdan hyýanatçylykly peýdalanmak (69-dan 80-e čenli) günükärlenenleriň hemmesi (türmede ölen şahsyýeti görkezär, bu san 2019-njy ýylýň sentýabr aýnyň "Subut et" sanawynda berlen sanlara degişlidir): Beknazarow, Begenç Amandurdyýewiç (6), Berdiýew, Batyr Ataewiç (7), Berdiýew, Orazmuhammet Muhyýewiç (8), Gundogdyew, Ýazgeldi Potaewiç (17), Jumaýew, Rüstem Başimowïç (21) Lýaskın Yuryý Gennad'ewiç (27), Orazgeldiýew, Nurmuhammet (32), Reimow, Jora Behremowïç (34), Çaryýarow, Serdar Meretmuhamedoviç (42), Sıhmuradow, Boris Orazowiç (44), Esenow, Gaýcmyrat (94) 95), Aýdogdyew, Dörtguly (96), Allakulyew, Allamurat Kakabayewiç (97), Annasahatow, Annadurdy (98), Ahmedow, Gedaiý (100), Waliýew, Saparmamed Urkudowïç (102), Gurbanmuradow, Yolly Agaýewiç (104) Wekil Ataewiç (106), Durdyýew, Habibylla Abdullaýewiç (107), Kakaýew, Hayit (108), Meredow, Paýzygeldi (110), Nazarov, Muhammet Nazarowïç (112), Otuzow, Begmyrat Saparbaýewiç (113), Pawlinow, Aleksandr Konstantinowïç (114), Rejepow, Akmyrat Kuliýewiç (115), Saparov, Rejep (116), Tyrrýyew, Tirkis (117)). Muňa etrap polisiýasy (5, 16), ýerli nebit we gaz işgärleri (24, 31), salgyl, migrasiýa ýa-da gümrük işgärleri (11, 88, 117), Sowet döwrüniň işgärleri (20, 33, 120), agzalar girmeyär gözleg institulary (38), goşun agzalary (53) ýa-da mugallymlar (dürü). 2019-njy ýylýň sanawy yazılda Güýçgeldi Gundogdiyew (17) henizem diridi, ýöne 18 ýyl töweregi türmeden soň 2020-njy ýylýň dekabrynda aradan çykdy, <http://www.tmhelsinki.org/en/modules/news/article.php?storyid=3523>, 2021-njy ýylýň 23-nji aperlinde girildi.

³³ Bularýň arasynda: 1. Arazow, Rejhepbai Arazowiç, 2. Sarjaew, Batyr Gurbanowiç, 3. Täçnazarow, Guyçnazar, 4. Valiew, Saparmamed Urkudoviç, 5. Gurbanmyradow, Yolly Agaýewiç, 6. Esenow, Güýçmyrat.

Çak edilýän ykdysady jenáýatlara mysallar

“Diri görkez” sanawyna giren şahsyýetler

Döwlet işgärleriniň köpüsiniň yüzbe-yüz bolýan aýyplamalary köplenç döwlet serişdeleriniň ogurlanmagy ýa-da pul serişdeleriniň we emlækleriň bikanun toplanmagy bilen baglanyşyklydyr. Indiki bölümde şeýle aýyplamalarda günäkär tapylan adamlaryň käbir mysallary getirilýär. Aşakdaky ýagdaýlar gözden geçirilende häkimiýetde galan beýleki türkmen resmilerini we prezident bilen maşgala gatnaşyklaryny gözönünde tutup hiç haçan jenáýat jogapkärçiligine çekilmejek Berdimuhamedowyň maşgala agzalaryny şahsy baýlaşdyrmak barada ýazylan 3-nji bapdaky maglumatlary ýatda saklamaly.

Akmyrat Kulyewiç Rejepow (käte Redjepow diýlip ýazylýar) 1992-2007-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Prezidentiniň Howpsuzlyk gullugynyň başlygydy. Nyýazowyň ýolbaşçylygyndaky iň güýcli resmileriň biri Rejepow hatda Nyýazowyň mirasdüseri³⁴ hökmünde gürrüni edilýärdi, ýöne muňa derek tussag edildi. 2007-nji ýylyň maý aýynda BAE-de Türkmenistanyň ilçihanasynda geňeşçi bolup işleýän oglý Nurmyrat Rejepow bilen bilelikde Akmyrat para almakda günäkär tapyldy we

salgylt we gümrük paçlaryny tölemezden temmäki öňümlerini import etdi diýlip 9,5 million dollar konfiskasiýa edildi. 3-nji bapda aýdylyşy ýaly, bu iş kakasy häkimiýet başynda wagty Myrat Nyýazow tarapyndan dolandyrylyardy. Akmyrat Rejepow berk düzgünlü koloniýasynda 17 ýyl azatlykdan mahrum edildi. Nurmyrat 13 ýyl, Myrat Nyýazowyň “Oriental” kompaniýasynyň öňki başlygy telekeçi Myrat Agaýew 17 ýyl azatlykdan mahrum edildi. Nurmyrat Rejepow 2007-nji ýylyň sentýabré aýynda amnistiyá bilen boşadyldy, ýöne Akmyrat türmede galdy. OI 2017-nji ýylyň awgust aýynda tromboz sebäpli Owadan Depe türmesinde aradan çykdy.³⁵

Türkmenistan Ministrler Kabinetiniň başlygynyň öňki orunbasary, oba hojalygy ministri we Nyýazowyň administrasiýasynyň başlygy **Rejep Saparov** 2005-nji ýylyň iýulynda wezipesinden hyýanatçylykly peýdalanmakda we para almakda aýyplanyp tussag edildi. Häkimiýetler 2,16 million dollar, 107 kilogram altın we 10 million dollarlyk kümüş şay-sepleri ele salandyklaryny aýdýarlar. 2005-nji ýylyň iýulynda günäli tapyldy we 20 ýyl azatlykdan mahrum edildi. 2009-nji ýylyň oktyabr aýynyn ahyrynda "horlukdan" jebir çekip Owadan Depe türmesinde aradan

³⁴ <https://www.theguardian.com/world/2006/dec/23/tomparfitt.mainsection>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

³⁵ <https://www.rferl.org/a/turkmenistan-nyiazov-gray-cardinal-dies-decade-in-prison/28681817.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

çykandygy habar berildi.³⁶ Saparov bir wagtlar Nyýazowyň mirasdüşeri bolup biler öydülýärdi, bu bolsa tussag edilmeginiň bir sebäbi bolup biler.

Paýzygeldi Meredow, öňki oba hojalygy we azyk ministri. 1-nji we 2-nji baplarda aýdylyşy ýaly, Meredow türkmen pagta senagatynda we ýurduň gaz söwdasynyň ilkinji günlerinde, türkmen gazy aç-açan şertnamalarda azyk önümlerine çalşylanda möhüm şahsyyetdi. Birnäçe gezek makullanmadygyna garamazdan, Nyýazowyň hökümدارлыгынан aman galmagy başardy. Şeýle-de bolsa, 2007-nji ýylyň iýulynda pagta eksporty bilen baglanyşykly gümrük kanunlaryny bozmakda aýyplanyп tussag edildi we emlæk konfiskasiýasy bilen berk düzgünli koloniýada 19 ýyl azatlykdan mahrum edildi. 2013-nji ýylyň awgust aýynda Owadan Depe türmesinde ýürek keselinden aradan çykdy.

"Turkmennebit" döwlet nebit kompaniyasynyň başlygy **Saparmämmet Urkudowicz Weliýew** Gurbanbibi Atajanowanyň (özi 2006-njy ýilda türmä basyldy) başlyklyk eden işinde 21 öý, 20 awtoulag we 10,5 million dollar satyn almakda aýyplandy.³⁷ Mundan başga-da, Nyýazow ministrlar kabinetiniň mejlisinde ony döwlete 80 million dollar zyýan ýetirmekde aýyplady.³⁸ Weliýew döwlet bayraklaryndan we "Türkmenistanyň gahrymany" diýen atdan mahrum edildi we 25 ýyl türme tussaglygyna hökum edildi. Weliýewiň 2017-nji ýilda ýürek keselinden ölendigi we jesediniň garyndaşlaryna gowşurylandygy habar berildi.

Batyr Gurbanowicz Sarjaýew Türkmenistanda ministrlar kabinetiniň başlygynyň orunbasary ýaly köp sanly ýokary wezipäni eýeledi; Nebit, gaz we mineral serişdeler ministri; Goranmak ministri; we Türkmen demir ýollarynyň başlygy. 2002-nji ýilda Ukraina satan üç lokomotiviň bahasyny ýokarlandyryp, 2 million dollar töwerek ogurlamakda günülä tapyldy we 12 ýa-da 18 ýyl ýyl azatlykdan mahrum edildi (habarlar dürli-dürlü berilýär).

Güýçnazar Täçnazarow, "Türkmengaz" döwlet konserniniň öňki başlygy, Türkmenistan Ministrlar Kabinetiniň nebit-gaz pudagy üçin jogapkär ministrinin başlygynyň orunbasary, Nebit, gaz we mineral serişdeler ministri bolup işläpdi. Ol 2005-nji ýilda wezipesinden hyýanatçylykly peýdalanandygy üçin işden boşadyldy we 266 million dollardan gowrak emlæk we 1 milliard manatdan gowrak pul serişdesini almakda aýyplandy. Soňra prezident Nyýazow Täçnazarowyň 5 million dollar para alandygyny boýnuna goýdy we ondan 5-10 million dollar ele salnandygyny aýtdy.

³⁶ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 19, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

³⁷ <https://www.rferl.org/a/1067945.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

³⁸ https://provetheyarealive.org/wp-content/uploads/2019/09/List-of-the-Disappeared-in-Turkmen-Prisons_Sept-2019_ENG.pdf, sahypa 56, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

Güýçmyrat Esenow, Türkmenbaşydky nebiti gaýtadan işleýän zawodlar toplumynyň müdürü. 2005-nji ýylyň sentýabr aýynda işinden boşadyldy we şol ýylyň ahyrynda tussag edildi. Prezident Nyýazow Esenowyň “Ýolly Gurbanmyradow bilen ogurlyk edendigini we Esenowyň takmynan 9,574 milliard manat” yzyna gaýdyp berendigini”, emma 2,1 million dollaryň henizem ýitirim bolandygyny aýtdy. Türkmenistanyň höküməti garyndaşlarynyň ençeme gezek onuň ýanyna baryp görevendiklerini öne sürüär, emma garaşsyz çeşmeler bu habary tassyklamaýar.

Türkmenistanyň Döwlet Daşary Ykdysady gatnaşyklar Bankynyň başlygynyň öñiki birinji orunbasary we nebit, gaz we himiýa pudagyna gözegçilik edýän Ministrler Kabinetiniň başlygynyň orunbasary **Ýolly Agaýewiç Gurbanmyradow** 2005-nji ýylyň maý aýynda işinden boşadyldy we 99 million dollardan gowrak we 5,9 milliard manat möçberde döwlet baýlygyny ogurlanlykda aýyplandy. Derňew wagtynda 20 öý we kwartira, 18 awtoulag, 450 kg altın we kümüş şayý-sepler we 4600-den gowrak baş mal ele salyndy. Türkmen häkimiyetleri Gurbanmyradowyň “daşary ýurt aňtaw gullugynyň wekillerinden türkmen nebitini arzan bahadan satmak barada maglumat alandygyny” we 188 million dollaryň yzyna alnandygyny aýtdy.³⁹ “Global Witness” guramasy Türkmenistanyň adyndan gaz şertnamalaryna gol çeken Gurbanmyradowyň tussag edilmegini Ukrainada türkmen gazyny satýan kölegeli aracı kompaniyalary derňemek boyunça jenaýat işiniň açylmagy bilen baglanychdyrdy.⁴⁰

Ýolnyň doganoglany Begmyrat, dogany Begli we aýaly Olga Gudratowa hem beýleki aýyplamalar bilen günükärlenipdi. Bu ýagdaý aýyplanýanlaryň maşgala agzalaryny köpcülikleýin jezalandırmak praktikasynyň mysaly bolup durýar. Olga Gudratowa soňra boşadyldy, Begmyrat türmede galýar. Begli 2013-nji ýylyň iýün aýynda Bayramalydaky iň berk düzgünli koloniýada ýürek keselinden aradan çykdy. Ýolly Gurbanmyradowyň Nyýazow döwründe Berdimuhamedowa ýakyn bolandygy aýdylýar, şol sebäpli hem, Berdimuhamedow häkimiyete gelenden soň onuň boşadyljakdygy barada myş-myşlar ýáýradı, ýöne bu başa barmady. Gurbanmyradowyň garyndaşlary 2005-nji ýilda tussag edilenden soň hiç hili maglumat alyp bilmediler. 2015-nji ýylyň dekabrynda türmede aradan çykdy. Jynazada şayatlaryň sözlerine görä, jesediň agramy 120 kg (265 funt) tussag edilendäkisi bilen deňesdirilende 50 kilograma (110 funta) çenli düşüpdir.⁴¹

³⁹ <https://www.rferl.org/a/1059479.html>, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

⁴⁰ https://www.globalwitness.org/documents/17837/its_a_gas.pdf, sahypa 19, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

⁴¹ https://provetheyarealive.org/wp-content/uploads/2019/09/List-of-the-Disappeared-in-Turkmen-Prisons_Sept-2019_ENG.pdf, sahypa 58, 2021-nji ýylyň 17-nji martynda girildi.

Netje

Türkmenistan hiç bir standarta gabat gelmeýän adaty bolmadyk bir ýurt hasaplanýar. Bu ýurt rayatlaryny äsgermeýän, adam hukuklaryny çäklendirýän we hökümetiň alyp barýan işleri barada islendik manyly maglumatlary basyp ýatyrán korrumplernen diktaturadır. Şol bir wagtyň özünde, prezidentiň maşgalasy baýlaşmagyny dowam etdirýär.

Bu hasabat çapa berlen mahaly TürkmenNews/OCCRP ýurtda garyplygyň ýitileşen wagtynda Rejepowyň Beýik Britaniýada hasaba alınan kompaniýasy arkaly Berdimuhamedowyň ýegeni Hajymyrat Rejepowa döwlet tarapyndan subsidirlenýän azykönümlerini import etmek için 26 million dollar töweregi şertnama baglaşmaga ygtyýarlyk berendigini ýazdy.⁴²

Halkara korporasiýalar gatnaşyklary saklamak bilen, standartlary ýokarlandyrýandyklaryny öne sürüärler, ýöne bu hasabatda getirilen mysallar, tersine, Türkmenistanyň dolandyryş ulgamynyň esasyny düzýän gizlin, korrumplernen düzgünlerine kompaniýalaryň bagly bolup biljekdigini görkezýär. Bouygues-yň mysalyndan görnüşi ýaly, halkara kompaniýalarynyň gatnaşmagy günbatar hökümetleriniň kompaniýalarynyň pozisiýasyna howp salmakdan çekinip, adam hukuklary we aç-açanlyk meselelerini gozgamakda has paýhasly bolup biler. Şonuç üçin "gatnaşyk" barada islendik gepleşik diňe Günbataryň ykdysady bähbidi üçin geçirilip bilinmez, tersine, halkara şertnamalaryna eýe bolmazdan ozal türkmen hökümetiniň ýetmeli anyk kesgitlenen ölçeglerine daýanmalydyr.

Prezident Berdymuhamedowyň 15 ýyl häkimiýet başında bolan döwründe diňe özünden öňki korrupsiýa ulgamyny ornaşdyrandygyny, ýurdy açmak ýa-da rayatlary üçin şertleri gowulaşdyrmak bilen gzyklanmaýandygyny görkezýär. Sebäbi özi we maşgalasy talançylyga, garyndaşparazlyga we döwlet baýlyklaryny ele almak ulgamyna bil baglayarlar. Ondan el öwürmäge hiç hili esas ýok, sebäbi häkimligini saklamak şol häsiyetlere bagly bolup durýar. Türkmenistan bilen iş salyşanda halkara jemgyýetçiliği bu zatlara üns bermelidirler. Bu açık bazara gönükdirilen ykdysadyýete geçýän täze bir bazar däl, şeýle hem bu ýurtda demokratiýa we kanunçylyga tarap gzyklanma ýok. Bu häzirki zaman taryhyň iň ýaramaz režimleriniň biri, nusgawy kleptokratiýa, şol sebäpdelen hem onuň bilen uzakdan iş salyşmaly.

**Kompaniýalar
Türkmenistanyň
dolandyryş
ulgamynyň esasyny
düzýän gizlin,
korrumplernen
düzgünlerine çekilip
bilner.**

Bu häzirki zaman taryhyň iň ýaramaz režimleriniň biri, nusgawy kleptokratiýa, şol sebäpdelen hem onuň bilen uzakdan iş salyşmaly.

⁴² <https://en.turkmen.news/spotlight/as-turkmenistan-s-people-go-hungry-president-s-nephew-profits-off-food-imports/>, 2021-nji ýilyň 15-nji mayýnda girdildi.

Bellik: Hasabatyň öňki görnüşiniň 93-nji sahypasynda Yhlasgeldi Amanow BAE-de ilçi hökmünde ýalňyş görkezildi. Bu Baş konsula düzedildi. Belgiýadaky we Lýuksemburdaky öňki wezipesine rus dilinde dogry diplomatik termin bolan 'geňeşçä' üýtgedildi.